

BEDRIJFSECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

*master in de toegepaste economische wetenschappen:
handelsingenieur: accountancy en financiering*

2010
2011

Masterproef

Evolutie van de audithonoraria tijdens de financiële crisis.

Promotor :
Prof. dr. Roger MERCKEN

Hanne Hollon

Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de toegepaste economische wetenschappen: handelsingenieur, afstudeerrichting accountancy en financiering

2 0 1 0
2 0 1 1

BEDRIJFSECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

*master in de toegepaste economische wetenschappen:
handelsingenieur: accountancy en financiering*

Masterproef

Evolutie van de audithonoraria tijdens de financiële crisis.

Promotor :
Prof. dr. Roger MERCKEN

Hanne Hollon

Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de toegepaste economische wetenschappen: handelsingenieur, afstudeerrichting accountancy en financiering

Woord vooraf

Deze masterproef vormt het sluitstuk van mijn opleiding tot Handelsingenieur aan de Universiteit Hasselt. Voor deze masterproef heb ik een onderwerp gekozen dat nauw aansluit bij mijn afstudeeroptie Accountancy en Financiering.

Bij het schrijven van deze masterproef heb ik kunnen rekenen op de steun en de medewerking van een aantal mensen die ik via deze weg graag zou willen bedanken.

Allereerst zou ik mijn promotor, prof. dr. Roger Mercken, willen bedanken voor de deskundige begeleiding en de raadgevingen. Zijn expertise was erg belangrijk voor het tot stand komen van deze eindverhandeling.

Verder ben ik ook de heer Luc Verrijssen en de heer Hans Wilmots erkentelijk voor het delen van hun kennis en inzichten als bedrijfsrevisor bij het empirisch onderzoek.

Ten slotte wil ik ook mijn ouders, zus en vriend bedanken voor het vertrouwen en de onvoorwaardelijke steun die ze mij gedurende mijn hele opleiding gegeven hebben.

Samenvatting

In deze masterproef wordt nagegaan of de audithonoraria veranderd zijn tijdens de financiële crisis. Meer specifiek worden de honoraria van de nieuwe mandaten in 2008 vergeleken met de honoraria van de vorige mandaten in 2007. Deze procedure wordt herhaald voor de nieuwe mandaten in 2009.

Hoofdstuk één geeft een beschrijving van het praktijkprobleem en de onderzoeksopzet. De financiële crisis heeft ertoe geleid dat het grote publiek haar vertrouwen kwijt is in de ondernemingen. Bovendien wordt het auditberoep bekritiseerd. Daarenboven komt dat de bedrijfsrevisor geconfronteerd wordt met een hogere kans op materiële fouten in de jaarrekening en bijgevolg een hoger engagementrisico. De vraag die dan ook gesteld wordt, is hoe de bedrijfsrevisoren en de ondernemingen gereageerd hebben op dit alles. Eisen de ondernemingen een hogere kwaliteit van de bedrijfsrevisor om de investeerders terug voor zich te winnen? Zullen de bedrijfsrevisoren meer uren besteden aan de audit om zich in te dekken tegen het verhoogde risico en kunnen zij dat doorrekenen aan de auditcliënt?

Dit brengt ons bij de centrale onderzoeksvraag waarrond deze masterproef is opgebouwd: "Zijn de audithonoraria tijdens de financiële crisis veranderd?". Hierbij worden er drie hypothesen gesteld. De eerste stelt dat de audithonoraria toegenomen zijn, omdat de kans op materiële fouten in de jaarrekening toegenomen is en de bedrijfsrevisor het auditrisico wil reduceren. De tweede hypothese stelt dat de ondernemingen een hogere kwaliteit van de audit eisen om het vertrouwen van de gebruikers van de jaarrekening terug te winnen. Deze hogere kwaliteit zal gepaard gaan met een hoger audithonorarium. Tot slot stelt de alternatieve hypothese dat de ondernemingen, als gevolg van de financiële problemen door de financiële crisis, de kosten willen drukken en bijgevolg ook zo weinig mogelijk willen besteden aan de audit. De audithonoraria zullen afnemen.

Hoofdstuk twee gaat dieper in op het auditrisicomodel. In tijden van crisis zijn de risico's waaraan de ondernemingen blootgesteld worden zeer groot. De bedrijfsrevisoren moeten in staat zijn om deze risico's volledig te doorgronden. Op basis hiervan worden immers de uit te voeren werkzaamheden vastgelegd. Conceptueel staat het auditrisicomodel centraal.

In hoofdstuk drie worden de determinanten van het audithonorarium uitvoerig besproken. Er zijn vier grote groepen te onderscheiden: de kenmerken van de onderneming, de kenmerken van de opdracht, de kenmerken van het auditkantoor en de kenmerken van de bedrijfsrevisor. De belangrijkste variabele in het verklaren van het audithonorarium is zoals verwacht de grootte van een onderneming. Deze variabele geeft immers een goede indicatie van de hoeveelheid tijd die een bedrijfsrevisor aan de audit zal moeten spenderen.

Hoofdstuk vier geeft een definitie van auditkwaliteit en behandelt een aantal indicatoren van de auditkwaliteit. In het algemeen geldt dat hoe groter het auditkantoor, hoe hoger de geleverde kwaliteit. Ook de reputatie van het auditkantoor is een weerspiegeling van de kwaliteit. Verder wordt er dieper ingegaan op de auditkwaliteit in tijden van crisis en op de oorzaken van een verandering in de auditkwaliteit. Tot slot worden de variabelen besproken die een invloed hebben op de auditorkeuze. Waarom kiest men voor een bepaalde bedrijfsrevisor?

In hoofdstuk vijf worden de rollen omgekeerd. Wat kan er uit het audithonorarium afgeleid worden? Als eerste wordt er dieper ingegaan op de ondoorzichtigheid van een onderneming. Het tweede aspect dat besproken wordt, is de kwaliteit van de audit. Vervolgens komen het bedrijfsrisico van de klant, de graad van afhankelijkheid van de bedrijfsrevisor en het deugdelijk bestuur aan bod.

Hoofdstuk zes gaat dieper in op de vooropgestelde hypothesen met betrekking tot de verandering in de audithonoraria. Eerst wordt er verwezen naar de resultaten van voorgaande studies. Vervolgens wordt dan de link gelegd tussen deze resultaten en de hypothesen.

Het empirisch gedeelte wordt uitvoerig beschreven in hoofdstuk zeven. Eerst wordt er een beschrijving gegeven van de groottevariabelen en financiële kenmerken van de ondernemingen die in de steekproef opgenomen zijn. Zijn er verschillen waar te nemen tussen klanten van Big 4 auditkantoren en non-Big 4 auditkantoren? Daar de verhouding van het audithonorarium en het balanstotaal voor klanten van BDO en Grant Thornton sterk aanleunt bij de verhouding van de klanten van de andere onafhankelijke kantoren, is ervoor gekozen om het onderscheid te maken tussen de Big 4 en non-Big 4 auditkantoren.

Vervolgens wordt het auditprijszettingmodel in België besproken voor de jaren 2007, 2008 en 2009. De groottevariabelen omzet en totaal actief hebben in de drie jaren een significante positieve invloed op het audithonorarium. Ze zijn tevens de belangrijkste variabelen in het verklaren van het audithonorarium. Ook de grootte van het auditkantoor, gemeten aan de hand van de dummyvariabele Big 4, speelt een belangrijke rol in de drie jaren. Verder betalen klanten van Big 4 kantoren doorgaans hogere audithonoraria. Indien de bedrijfsrevisor andere opdrachten bij de klant vervult, wordt er aan de klant een hoger audithonorarium gevraagd. Opvallend is dat de financiële ratio's geen significante invloed hebben op het audithonorarium.

Nadien gaan we over tot de verandering in de audithonoraria tijdens de financiële crisis. Er wordt eerst een vergelijking gemaakt tussen de audithonoraria van de nieuwe mandaten in 2008 met de audithonoraria van de vorige mandaten in 2007. Dit wordt herhaald voor de nieuwe mandaten in 2009. We selecteren enkel de nieuwe mandaten, omdat in de wet bepaald is dat het audithonorarium bij aanvang van de benoeming voor de driejarige periode vastgelegd wordt. Dit vast bedrag kan enkel gewijzigd worden mits instemming van beide partijen. In 2008 zijn de audithonoraria van de nieuwe mandaten met 8,8% gestegen. Een eerste mogelijke verklaring is dat de bedrijfsrevisoren meer uren gespendeerd hebben aan de audit als gevolg van onder andere de moeilijke waarderingen, het continuïteitsprincipe, de complexe transacties en het hoger engagementrisico voor de bedrijfsrevisor. De bedrijfsrevisor kan dit enerzijds op voorhand voorzien hebben, indien de benoeming vanaf september 2008 plaatsvond, en daardoor het audithonorarium verhoogd hebben. Hypothese 1 wordt bevestigd. Anderzijds kan hij toestemming gekregen hebben van de klant om het audithonorarium, na het vaststellen van het vast bedrag bij de benoeming, eenmalig te verhogen in 2008 door de toename van het aantal te presteren uren. Een tweede mogelijke verklaring is dat de ondernemingen een indexeringsclausule opgenomen hebben in het contract met de bedrijfsrevisor en beslist hebben om in 2008 de audithonoraria aan te passen aan de loonindex. In 2008 bedroeg deze uitzonderlijk 4,6%, wat een toename in het audithonorarium veroorzaakt. Een derde mogelijke verklaring is dat de ondernemingen wegens de financiële problemen slechter gestructureerd bleken dan voorspeld, wat tot meer werk voor de bedrijfsrevisor leidt. De bedrijfsrevisor kan dit ook weer op voorhand in rekening genomen hebben, ofwel kunnen de ondernemingen de bedrijfsrevisor toegestaan hebben het audithonorarium eenmalig te verhogen in 2008. In 2009 zijn

de audithonoraria niet gestegen. Enerzijds zullen de audithonoraria toegenomen zijn doordat de bedrijfsrevisor meer uren zal presteren als gevolg van de moeilijkheden, slechtere structurering, hogere kans op materiële fouten in de jaarrekening en de hogere kans op gerechtelijke vervolging. Anderzijds zullen de audithonoraria afgenomen zijn, aangezien de ondernemingen de kostprijs van de audit zoveel mogelijk willen drukken.

Tot slot worden in hoofdstuk acht nog enkele conclusies gegeven met betrekking tot het literatuuronderzoek en het empirisch gedeelte.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	I
Samenvatting	III
Inhoudsopgave	VII
Hoofdstuk 1: Probleemstelling en onderzoekopzet	- 1 -
1.1 Praktijkprobleem	- 1 -
1.2 Onderzoeksvragen	- 4 -
1.2.1 De centrale onderzoeksvraag	- 4 -
1.2.2 Deelvragen	- 9 -
Hoofdstuk 2: Het effect van de financiële crisis op het auditrisicomodel	- 13 -
2.1 Het auditrisicomodel	- 13 -
2.2 Een op risicogebaseerde planning van een audit	- 14 -
2.3 Invloed financiële crisis	- 16 -
2.4 Besluit	- 18 -
Hoofdstuk 3: Determinanten van de audithonoraria	- 21 -
3.1 Determinanten van auditprijszetting	- 21 -
3.1.1 Schema: Invloed van de variabelen op het audithonorarium	- 22 -
3.1.2 Kenmerken van de onderneming	- 25 -
3.1.3 Kenmerken van de opdracht	- 31 -
3.1.4 Kenmerken van het auditkantoor	- 33 -
3.1.5 Kenmerken van de bedrijfsrevisor	- 35 -
3.2 Relatieve belangrijkheid van de determinanten	- 35 -
3.3 Besluit	- 36 -
Hoofdstuk 4: Factoren bij auditorkeuze	- 39 -
4.1 Auditkwaliteit	- 39 -
4.1.1 Definitie auditkwaliteit	- 39 -
4.1.2 Indicatoren	- 41 -
4.1.3 Auditkwaliteit in tijden van crisis	- 43 -
4.1.4 Oorzaken verandering in auditkwaliteit	- 45 -

4.2	Determinanten van de auditorkeuze	- 47 -
4.2.1	Schema: verklarende variabelen van de auditorkeuze.....	- 47 -
4.2.2	Profiel van de onderneming.....	- 49 -
4.2.3	Kenmerken van de auditomgeving.....	- 53 -
4.2.4	Kenmerken van het auditkantoor	- 55 -
4.2.5	Relatieve belangrijkheid van de variabelen	- 55 -
4.3	Veranderen van bedrijfsrevisor	- 56 -
4.4	Besluit.....	- 59 -
Hoofdstuk 5: Informatie afgeleid van het audithonorarium.....		- 61 -
5.1	De ondoorzichtigheid van een onderneming	- 61 -
5.2	Kwaliteit van de audit.....	- 62 -
5.3	Het bedrijfsrisico van de klant	- 64 -
5.4	Graad van afhankelijkheid	- 65 -
5.5	Corporate governance.....	- 66 -
5.6	Besluit.....	- 68 -
Hoofdstuk 6: Evolutie van de audithonoraria.....		- 69 -
6.1	Hypothesen.....	- 69 -
6.2	Literatuuronderzoek.....	- 69 -
6.2.1	In het kader van hypothese 1.....	- 69 -
6.2.2	In het kader van hypothese 2.....	- 74 -
6.3	Besluit.....	- 74 -
Hoofdstuk 7: Empirisch onderzoek.....		- 77 -
7.1	Gegevensverzameling.....	- 77 -
7.1.1	Beschrijvende statistiek	- 80 -
7.2	Auditprijzettingmodel	- 91 -
7.2.1	Het regressiemodel	- 91 -
7.2.2	De empirische resultaten.....	- 96 -
7.3	Evolutie audithonoraria	- 106 -
7.3.1	Evolutie audithonoraria 2007-2008.....	- 106 -
7.3.2	Evolutie audithonoraria 2008-2009.....	- 110 -
7.3.3	Evolutie audithonoraria 2007-2009.....	- 112 -

7.3.4 Besluit	- 114 -
7.4 Vergelijking met onderzoek van Willekens en Gaeremynck.....	- 117 -
7.5 Beperkingen van het onderzoek	- 118 -
7.6 Bespreking resultaten met bedrijfsrevisoren	- 120 -
7.6.1 Wijziging audithonorarium tijdens mandaat	- 120 -
7.6.2 Auditprijzettingmodel	- 121 -
7.6.3 Evolutie van de audithonoraria	- 123 -
Hoofdstuk 8: Conclusies	- 127 -
Lijst van geraadpleegde werken.....	- 137 -
Figurenlijst	- 147 -
Tabellenlijst.....	- 149 -
Bijlagen	- 151 -

Hoofdstuk 1: Probleemstelling en onderzoeksopzet

1.1 Praktijkprobleem

In 2008 werden vele West-Europese bedrijven opgeschrikt door de kredietcrisis. Sommige banken gingen failliet en er kwamen massale overheidsinterventies om andere bedreigde financiële instellingen te redden. Zoals bekend ligt de belangrijkste oorzaak van dit alles in de Amerikaanse economie (Sikka, 2009). De samenwerking tussen banken, beleggingsfondsen en verzekeringsondernemingen creëerde een overschot aan krediet. Bovendien heerste er een klimaat waarin zeer riskante beleggingen zoals opties en swaps werden aangemoedigd, zonder voldoende analyses te maken van de risico's die gepaard gaan met deze beleggingen.

Essinger (2009) voegt in zijn rapport er nog aan toe dat er een te hoge schuldratio aangehouden werd door de financiële instellingen. Ook merkt hij op dat het management de risico's die gepaard gingen met de financiële producten niet goed genoeg begreep en er bijgevolg dus ook niet juist op inspeelde. Tenslotte vermeldt hij nog dat men onrealistische verwachtingen had over de groei van de economie.

Niet alleen verloor het grote publiek zijn vertrouwen in de financiële instellingen, ook het auditberoep werd sterk bekritiseerd. De bedrijfsrevisor heeft als opdracht na te gaan of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, de financiële positie en de resultaten van de onderneming. Hierbij dient hij ook de continuïteit van de onderneming in beschouwing te nemen. Hij is verplicht te verifiëren of de onderneming haar activiteiten kan voortzetten gedurende een periode van twaalf maanden vanaf de afsluitdatum van het boekjaar, gezien de omstandigheden van de markt waarin zij opereert. Hierbij is het noodzakelijk dat de bedrijfsrevisor een professioneel kritische houding aanneemt en voldoende bewijsmateriaal verkrijgt om een onafhankelijk oordeel te kunnen geven. Velen stellen zich dan bijvoorbeeld ook de vraag hoe het kan dat Lehman Brothers een goedkeurende verklaring kreeg op 28 januari 2008 als men weet dat de bank al op 14 september 2008 failliet werd verklaard (Sikka, 2009).

Een van de problemen die Gramling, Rittenberg en Johnstone (2009) hebben vastgesteld naar aanleiding van de financiële crisis zijn de vergoedingen van het management in aandelenopties. Hierdoor wilden de managers de aandelenkoers stimuleren, ook al was dit objectief economisch niet verantwoord. Een ander probleem was een gebrek aan onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Doordat de bedrijfsrevisor feitelijk in veel gevallen nog aangenomen en ontslagen wordt door het management in plaats van een auditcomité wordt de onafhankelijkheid bedreigd. Uit schrik om een grote klant te verliezen, kan de bedrijfsrevisor onder druk staan om een goedkeurende verklaring af te leveren hoewel hij misschien toch twijfels heeft over bepaalde aspecten van de jaarrekening. Ook vermelden Gramling et al. (2009) dat er een sterk tekort was aan bedrijfsrevisoren en dat men de audit winstgevender wilde maken. Men bereikte dit door het aantal auditprocedures te verminderen wat leidde tot minder kosten, maar tegelijkertijd ook tot een daling van de kwaliteit. Tot slot merkten ze nog op dat er een informatieprobleem was tussen de financiële instellingen en de ontleners. Bovendien waren de afgeleide producten zo ingewikkeld dat het moeilijk was voor de bedrijfsrevisoren om alle aspecten van de transacties te begrijpen.

Bedrijfsrevisoren hebben een maatschappelijke verantwoordelijkheid en spelen een belangrijke rol voor de gebruikers van de jaarrekening. Investeerders maken bijvoorbeeld gebruik van de jaarrekening en de verklaring van de bedrijfsrevisoren om beslissingen met betrekking tot de aankoop van aandelen te kunnen nemen. De bedrijfsrevisoren bieden hen een geruststelling dat de beweringen van het management overeenstemmen met de werkelijkheid. De tussenkomst van de bedrijfsrevisoren is noodzakelijk om de informatieasymmetrie te verminderen tussen de managers en tevens opstellers van de jaarrekening aan de ene kant en de aandeelhouders, investeerders of andere belanghebbenden aan de andere kant. Een vrije-markt-economie kan immers enkel bestaan als er nauwkeurige en betrouwbare informatie uitgewisseld wordt tussen de partijen die belang hebben in de financiële resultaten en de toekomstige vooruitzichten van een onderneming. De gerapporteerde gegevens moeten transparant zijn voor elke partij en dienen geen partij te bevoordelen (Gramling, et al., 2009).

De bedrijfsrevisoren hebben bij het ontstaan van de financiële crisis in 2008 heel wat kritiek gekregen op hun werk. De vraag is dan ook hoe zij en de ondernemingen

hiermee omgaan. Ten eerste zou men kunnen verwachten dat de gecontroleerde ondernemingen een hogere kwaliteit moeten eisen van de audit als ze hun investeerders terug voor zich willen winnen. Op deze manier geven ze de investeerders het signaal dat hun informatie betrouwbaar is. Deze hogere kwaliteit zullen de bedrijfsrevisoren enkel kunnen leveren als ze meer uren besteden aan de audit en de opleiding van hun medewerkers. Dit zal tot een hoger audithonorarium leiden.

Ten tweede is het risico voor de bedrijfsrevisor toegenomen door de huidige economische omgeving. Een van de uitdagingen waar zij voor staan is de waardering van goodwill, die voor vele groepen de grootste balanspost is, en de waardering van afgeleide financiële producten. Ook het correct interpreteren van het continuïteitsprincipe vormt een uitdaging voor de bedrijfsrevisor. Door de kredietcrisis zullen immers vele bedrijven de kosten zo laag mogelijk moeten houden met ontslagen als gevolg en in een aantal gevallen zelfs het sluiten van bedrijfsonderdelen. Bovendien wordt de kans groter dat de klanten van de gecontroleerde onderneming niet meer kunnen betalen terwijl ook de verkopen dreigen af te nemen (Gramling, et al., 2009).

De gecontroleerde ondernemingen hebben dus een grotere kans op falen als gevolg van de financiële crisis. Hierdoor stijgt *het bedrijfsrisico*. Bovendien bestaat het risico dat zij de resultaten beter willen voorstellen dan economisch verantwoord waardoor *het financieel rapporteringsrisico* toeneemt. Hierdoor wordt *het engagement risico* voor de bedrijfsrevisor verhoogd. Dit is het risico dat de bedrijfsrevisor loopt door geassocieerd te worden met de klant. Als er immers fraude gepleegd wordt, is de kans groot dat de bedrijfsrevisor aangeklaagd wordt voor het niet ontdekken van materiële fouten in de jaarrekening. Ook al heeft hij zijn werk uitgevoerd volgens de wettelijke en reglementaire bepalingen en volgens de controlenormen van het Instituut¹, toch lopen de kosten voor hem in dat geval hoog op door reputatieverlies en verdedigingskosten. Om het risico aansprakelijk gesteld te worden tot een

---

¹ IBR: Het Instituut van de Bedrijfsrevisoren. Het IBR heeft tot doel te waken over de opleiding, te voorzien in specialisten die bekwaam zijn de functie van bedrijfsrevisor te vervullen en toezicht te houden op de behoorlijke uitoefening van de aan zijn leden toevertrouwde opdrachten. Alle bedrijfsrevisoren zijn van rechtswege lid van het IBR.

minimum te beperken, zal de bedrijfsrevisor daarom een zo laag mogelijk auditrisico willen hanteren. *Het auditrisico* is de kans dat er na controle van de jaarrekening toch nog materiële fouten in die jaarrekening voorkomen (Johnstone, 2000).

1.2 Onderzoeksvragen

Ik zal eerst de centrale onderzoeksvraag beschrijven waarrond deze masterproef is opgebouwd. Vervolgens zal ik de deelvragen opsommen die uit de centrale onderzoeksvraag afgeleid zijn en waarop verder in deze masterproef een antwoord gezocht zal worden.

1.2.1 De centrale onderzoeksvraag

Om te kunnen spreken van een efficiënte kapitaalmarkt is het heel belangrijk dat de deelnemers op de markt vertrouwen hebben in de cijfers van de jaarrekening. Het vertrouwen van de investeerders is echter geschonden door de financiële crisis. Transparantie is de oplossing om het vertrouwen van de spelers op de markt te kunnen herstellen. Daarom liggen de verwachtingen met betrekking tot de betrouwbaarheid van de gegevens uit de jaarrekening hoog (Besson-Levine, 2009).

De gecontroleerde ondernemingen zijn zich bewust van het wantrouwen van de investeerders en daarom zullen zij een hogere kwaliteit van de bedrijfsrevisor eisen. Deze eis wordt nog versterkt omdat de meeste grote ondernemingen te kampen hebben met agencyproblemen die ontstaan door een scheiding van het management en eigendom (Broye & Weill, 2008). Men kan dus verwachten dat het aantal gepresteerde uren van de bedrijfsrevisor zal toenemen door de hogere kwaliteitseis van de gecontroleerde onderneming en dat bijgevolg ook het audithonorarium zal stijgen.

Niet alleen de onderneming, maar ook de bedrijfsrevisor wordt beïnvloed door de financiële crisis. De bedrijfsrevisor wordt immers geconfronteerd met een groter bedrijfsrisico van de klant. Om zijn werk goed te kunnen uitvoeren, dient de bedrijfsrevisor de risico's waaraan de klant blootgesteld wordt te begrijpen en na te gaan hoe het management omgaat met deze risico's. Dit verhoogde bedrijfsrisico van

de klant heeft als gevolg dat er een grotere kans bestaat dat de jaarrekening materiële fouten bevat. Dit zal zich vertalen in meer werk voor de bedrijfsrevisor omdat hij de kans dat hij er niet in slaagt materiële fouten in de jaarrekening terug te vinden tot een minimum wil beperken. Dit zal op zijn beurt leiden tot een hogere honorariumeis voor een nieuw contract.

Daar staat tegenover dat in minder goede economische tijden ondernemingen zoveel mogelijk willen besparen op vermijdbare kosten. Indien de audit geen duidelijke toegevoegde waarde voor de onderneming oplevert, is de kans groot dat er gestreefd wordt naar kostenminimalisatie. Bij aanbestedingsprocedures voor de aanstelling van een nieuwe bedrijfsrevisor is het honorarium immers een belangrijke factor ("Accounting Firm Consolidation: Selected Large Public Company Views on Audit Fees, Quality, Independence, and Choice: GAO-03-1158", 2003).

Mijn centrale onderzoeksvraag luidt dan ook:

"Zijn de audithonoraria tijdens de financiële crisis veranderd?"

Daarbij kunnen verschillende alternatieve onderzoekshypothesen worden geformuleerd.

H1: De audithonoraria zijn gestegen omdat de kans op materiële fouten in de jaarrekening door de financiële crisis is toegenomen en de bedrijfsrevisor het auditrisico wil reduceren.

Eerder onderzoek geeft geen éénduidige resultaten voor de relatie auditoren-klantgerelateerde risico's. Johnstone (2000) toonde aan dat bedrijfsrevisoren hun aantal gepresteerde audituren niet aanpasten wanneer de klantgerelateerde risico's toenamen. Houston, Peters en Pratt (1999) stelden daarentegen vast dat de bedrijfsrevisoren een andere strategie toepasten bij een toename van het risico van de klant. Deze reacties op een toename van het risico waren een verhoging van het audithonorarium per uur en/of het verzamelen van extra informatie over de klant wat wel degelijk een verhoging van het aantal gepresteerde uren betekent.

Het zou kunnen dat de bedrijfsrevisor zich wil beschermen tegen een eventuele aansprakelijkheid of reputatieschade door associatie met de gecontroleerde onderneming en dat hij daarom een hoger audithonorarium vraagt, onafhankelijk van de stijging van het aantal gepresteerde uren. Beatty (1993) bevestigt dit. Hij vond dat bedrijfsrevisoren een hogere prijs per uur vragen voor ondernemingen die in financiële moeilijkheden zitten. Het hoger honorarium kan ook betrekking hebben op de inzet van meer deskundigen.

H2: Om het vertrouwen van de gebruikers van de jaarrekening terug te winnen, hechten ondernemingen meer belang aan een kwaliteitsvolle audit en zijn ze bereid hier meer voor te betalen.

De ondernemingschandalen die zowel in België als elders in de wereld hebben plaatsgevonden de afgelopen jaren hebben het vertrouwen in de kapitaalmarkten ernstig geschaad. Niet alleen de corporate governance van de ondernemingen werd bekritiseerd, ook stelde men zich de vraag hoe het mogelijk was dat de bedrijfsrevisor de fraude niet opgemerkt en gemeld had. De ondernemingen zullen dus het vertrouwen van de investeerders terug voor zich moeten winnen indien ze een beroep willen doen op het grote publiek voor bijkomend kapitaal. Ze kunnen dit onder meer bereiken door te kiezen voor een kwaliteitsvolle audit. Dit is een signaal naar de gebruikers van de jaarrekening toe dat de cijfers van de jaarrekening betrouwbaar zijn. Bovendien worden de aandeelhouders verzekerd dat de managers streven naar waardemaximalisatie en dat ze niet handelen in eigen belang. Een kwaliteitsvolle audit vraagt wel meer werk van de bedrijfsrevisor en mogelijk ook inzet van specialisten waardoor het audithonorarium zal toenemen.

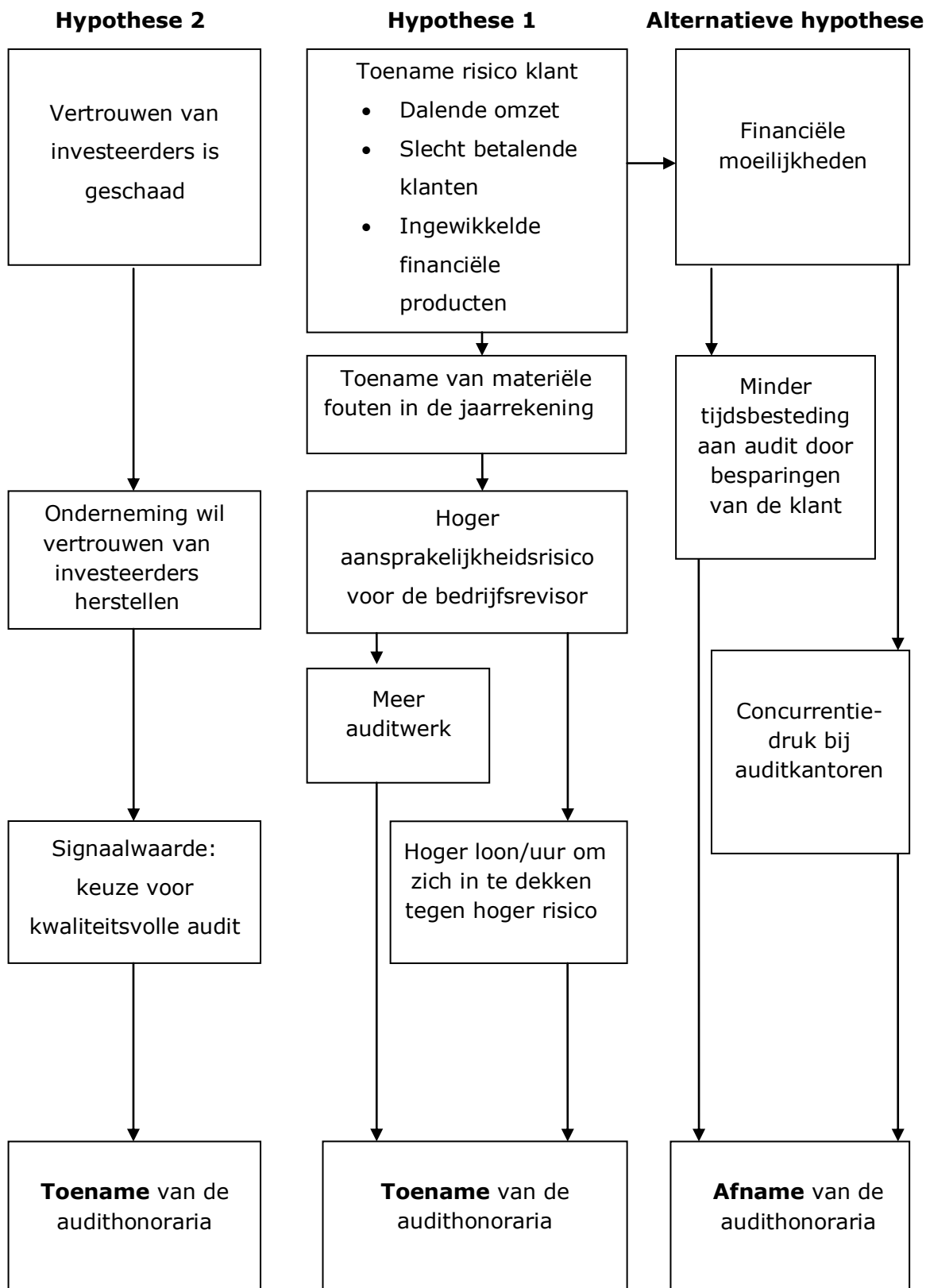
H3: Alternatieve hypothese: De audithonoraria zijn afgenomen omdat de ondernemingen besparingen moeten doorvoeren en zo weinig mogelijk willen besteden aan auditing.

De financiële crisis heeft duidelijk sporen nagelaten. De verkopen dreigen af te nemen waardoor ondernemingen geconfronteerd worden met dalende opbrengsten. Bovendien is er een verhoogd risico dat de klanten niet kunnen betalen. Ondernemingen worden dus verplicht de kosten te beperken indien ze willen blijven overleven. Als gevolg hiervan vinden herstructureringen plaats in vele bedrijven. Om

extra besparingen te kunnen doorvoeren, kunnen ondernemingen opteren voor een bedrijfsrevisor van lagere kwaliteit.

Bovendien worden ook de auditkantoren niet gespaard van de financiële crisis. Om te kunnen overleven, moeten ze de omzet maximaliseren en de kosten minimaliseren. Om zoveel mogelijk klanten voor zich te winnen, zullen de auditkantoren de prijs willen drukken. Dit is echter een vicieuze cirkel waarbij het auditkantoor voortdurend lagere prijzen zal nastreven dan haar concurrenten, waardoor de audithonoraria globaal gezien zullen afnemen.

Wij kunnen de factoren die invloed hebben op de drie hypothesen schematisch voorstellen.

Figuur 1: Relaties met betrekking tot de hypothesen

1.2.2 Deelvragen

Om een goed antwoord te kunnen formuleren op de vraag of de audithonoraria al dan niet gestegen zijn tijdens de financiële crisis, vind ik het belangrijk om eerst een duidelijk beeld te krijgen van een aantal kernbegrippen van externe auditing en hoe de auditprijszetting in de auditmarkt verloopt. Welke variabelen zijn belangrijk voor het verklaren van het audithonorarium? Is er een rangorde waar te nemen?

De ondernemingen zullen bij het kiezen van een bedrijfsrevisor een aantal gewichten toekennen aan de voor hun relevante factoren. De voordelen van een kwaliteitsvolle audit zullen afgewogen worden tegen de kosten. Welke factoren zullen een doorslaggevende invloed hebben op de keuze van de bedrijfsrevisor?

Ook zal ik nagaan welke informatie we kunnen afleiden uit het audithonorarium. Wijzen hoge audithonoraria altijd op een hoge auditkwaliteit?

Volgende vragen zullen een antwoord krijgen in deze masterproef.

“Wat is het auditrisicomodel? Hoe gaat de bedrijfsrevisor om met de verhoogde risico’s ten gevolge van de financiële crisis?”

Om het auditrisico te kunnen reduceren, is het belangrijk dat de bedrijfsrevisor zich bewust is van de risico’s waarmee de onderneming geconfronteerd wordt. Het auditrisicomodel is een handig instrument om inzicht te krijgen in deze risico’s. Op basis van deze risico’s kan de bedrijfsrevisor de hoeveelheid en het tijdstip van de auditprocedures bepalen. Eenmaal de werkzaamheden uitgevoerd zijn, dient de bedrijfsrevisor na te gaan of hij voldoende bewijsmateriaal heeft om een oordeel te kunnen vormen over het getrouw beeld van de jaarrekening.

–“Welke factoren hebben een invloed op de hoogte van het audithonorarium?”

Er zijn vier grote groepen te onderscheiden in de determinanten van het audithonorarium. De eerste groep wordt gevormd door de kenmerken van de gecontroleerde onderneming. De belangrijkste variabele uit deze groep is de grootte van de gecontroleerde onderneming. De audit van grote ondernemingen is meestal complexer, kost meer tijd en vergt de inzet van meer specialisten. Men kan dan ook verwachten dat de grootte van de onderneming positief geassocieerd is

met de hoogte van het audithonorarium. De andere groepen zijn de kenmerken van het auditkantoor, de kenmerken van de opdracht en tot slot de kenmerken van de bedrijfsrevisor.

-“Wat is de relatieve belangrijkheid van de verschillende determinanten van het audithonorarium?”

Bij het bepalen van het audithonorarium wordt er door de bedrijfsrevisoren een rangorde toegekend aan de verschillende variabelen die een invloed hebben op het audithonorarium. De ondernemingskenmerken, met als belangrijkste variabele de grootte van de onderneming, bepalen in sterke mate het audithonorarium. Ook de kenmerken van het auditkantoor worden door de bedrijfsrevisoren in beschouwing genomen bij het bepalen van het audithonorarium. De kenmerken van de bedrijfsrevisor en de kenmerken van de opdracht spelen een mindere belangrijke rol.

-“Wat verstaat men onder auditkwaliteit?”

De kwaliteit van de audit geeft voor vele ondernemingen de doorslag bij het kiezen van een bedrijfsrevisor. Wanneer kan men echter spreken van een kwaliteitsvolle audit? De auditkwaliteit is een moeilijk meetbaar begrip. Daarom gebruikt men vaak indicatoren zoals de reputatie van de bedrijfsrevisor en de grootte van het auditkantoor.

-“Welke variabelen neemt de onderneming in acht bij het kiezen van een bedrijfsrevisor?”

Hier kan men drie grote groepen onderscheiden. Ten eerste zal de onderneming een keuze maken die aansluit bij haar kenmerken. Zo zullen beursgenoteerde ondernemingen eerder opteren voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit om de agencykosten te beperken. Ten tweede speelt het profiel van het auditkantoor ook een rol. Tot slot heeft de auditomgeving ook een invloed op de keuze van de bedrijfsrevisor.

-“Is er een graad van belangrijkheid te onderscheiden in de factoren van de auditorkeuze en wat is de rangorde van het audithonorarium?”

De meeste ondernemingen vinden de service of de kwaliteit van de audit het belangrijkste criterium bij het kiezen van een bedrijfsrevisor. Ook de reputatie van

het auditkantoor, de nabijheid van het auditkantoor, de industriespecialisatie en natuurlijk het audithonorarium hebben een invloed op de keuze van de bedrijfsrevisor.

-“Welke informatie kunnen we afleiden uit het audithonorarium?”

Bedrijfsrevisoren moeten een onderneming volledig doorgronden en ervoor zorgen dat ze over voldoende informatie beschikken om een oordeel te kunnen geven over de betrouwbaarheid van de jaarrekening. Hoe moeilijker het is voor de bedrijfsrevisor om deze informatie te verkrijgen, des te meer tijd zal de bedrijfsrevisor moeten spenderen aan de audit. Het gevolg is dat de audithonoraria zullen toenemen. Een hoog audithonorarium impliceert dus een ondoorzichtige onderneming. Ook de geleverde kwaliteit zou beter zijn indien de onderneming een hoog audithonorarium dient te betalen. De reden hiervoor is dat Big N kantoren geassocieerd worden met een hoge kwaliteit en dat ze ook hogere honoraria vragen voor hun gedifferentieerd product. Niet alleen de kwaliteit, maar ook het risico van de klant wordt weerspiegeld in de audithonoraria. De bedrijfsrevisor zal ofwel een risicopremie vragen voor een risicovollere klant ofwel meer uren presteren. In beide gevallen zal het audithonorarium toenemen. Een hoog audithonorarium is eveneens een indicatie van een goed deugdelijk bestuur. De onderliggende relatie is dat een hoog audithonorarium een indicatie is van een complexe onderneming. Hoe complexer de onderneming, hoe meer controle er geëist wordt van het auditcomité. Dit komt het deugdelijk bestuur ten goede. Toch kan een hoog audithonorarium ook op een slecht deugdelijk bestuur duiden. De bedrijfsrevisor zal dan immers zelf uitgebreide procedures moeten aanwenden, aangezien er geen goede controleomgeving in de onderneming aanwezig is.

Hoofdstuk 2: Het effect van de financiële crisis op het auditrisicomodel

---

2.1 Het auditrisicomodel

Het auditrisicomodel is een hulpmiddel voor het inschatten van de risico's bij het controleren van een jaarrekening. Het is een vereiste dat de bedrijfsrevisor bij de start van een controle eerst een duidelijk beeld krijgt van de risico's, om op basis hiervan de hoeveelheid uit te voeren werkzaamheden vast te stellen. De uit te voeren werkzaamheden hebben tot doel het auditrisico tot een aanvaardbaar niveau terug te brengen. Het auditrisicomodel houdt dus met alle factoren rekening die een invloed kunnen hebben op het auditrisico (Klijnsmit, Sodekamp, & Wallage, 2003).

Het auditrisico wordt op voorhand vastgelegd door de bedrijfsrevisor. Doorgaans bedraagt dit risico 1% voor klanten met een hoog risico en 5% voor klanten met een laag risico dat er een goedkeurende verklaring wordt gegeven indien de jaarrekening materiële fouten bevat. Het auditrisico wordt bepaald aan de hand van de wederzijdse relatie met het engagement risico. Hoe hoger de kans op reputatieverlies en rechtbankkosten door geassocieerd te worden met de klant, hoe lager het auditrisico zal zijn.

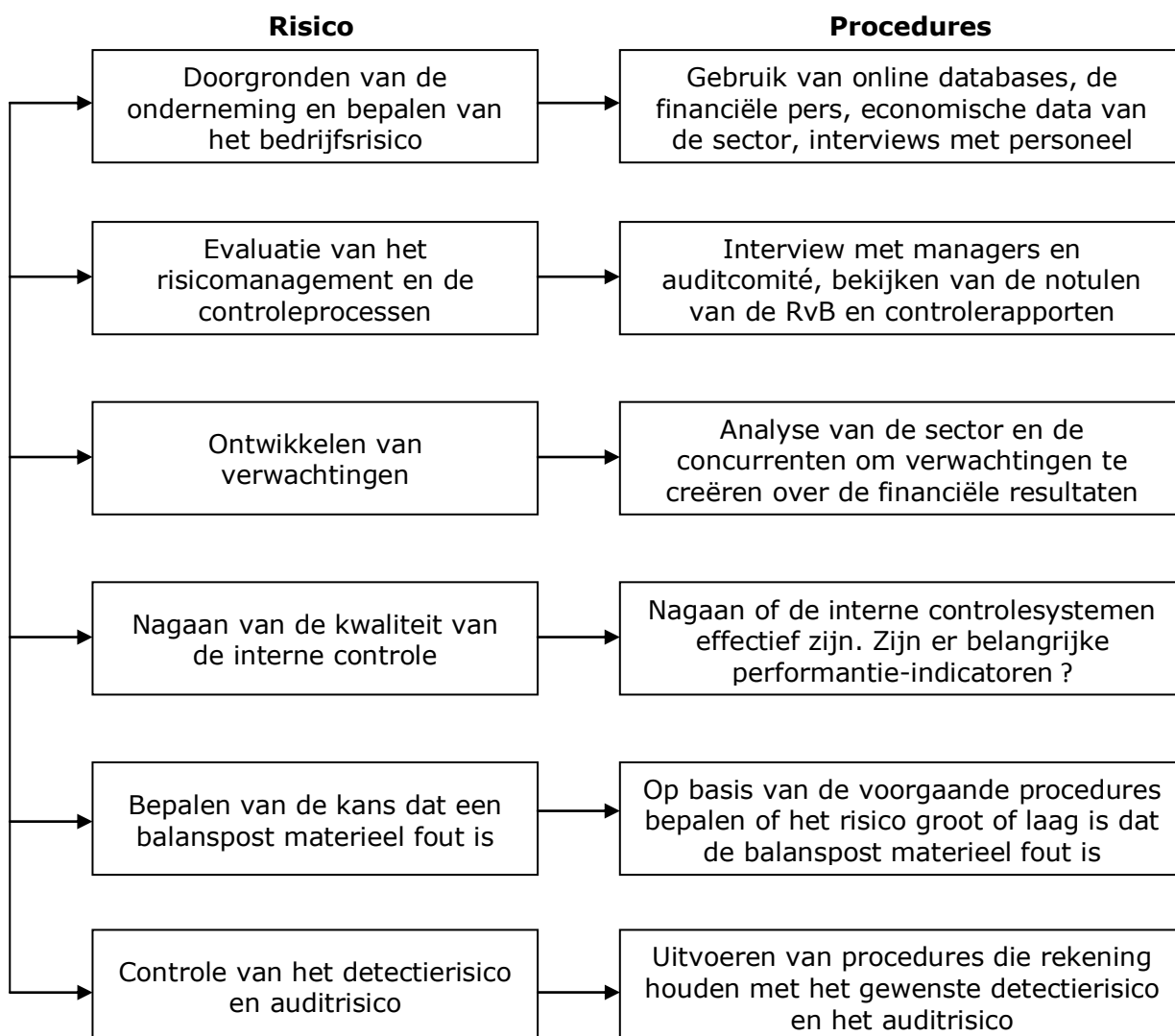
Het auditrisico is een functie van het inherente risico, het controlerisico en het detectierisico. Het inherente risico is de kans dat er een materiële fout optreedt in de jaarrekening. Het controlerisico is de kans dat een materiële fout niet voorkomen of ontdekt wordt door de interne controle van de onderneming. Deze twee componenten zijn risico's die gerelateerd zijn aan de onderneming in se en kunnen daarom dus niet gecontroleerd worden door de bedrijfsrevisor. Het detectierisico daarentegen valt onder de volledige verantwoordelijkheid van de bedrijfsrevisor. Dit is het risico dat de auditprocedures er niet in slagen om bestaande materiële fouten in de jaarrekening terug te vinden. Des te hoger het inherente risico en het controlerisico zijn, des te meer werk of substantieve testen de bedrijfsrevisor zal moeten verrichten om een redelijke zekerheid te krijgen dat de jaarrekening vrij is van materiële fouten (Gramling, et al., 2009)

Formules:

- $\text{Auditrisico} = \text{Het inherente risico} * \text{interne controlerisico} * \text{detectierisico}$
- $\text{Detectierisico} = \text{Auditrisico} / (\text{inherent risico} * \text{interne controlerisico})$

Het detectierisico is eigenlijk de belangrijkste speelvariabele. Hoe lager het auditrisico, des te lager het detectierisico moet zijn, gegeven een zekere waarde van het risico op materiële fouten in de jaarrekening. Of anders gesteld, hoe hoger het risico op materiële fouten, des te lager het detectierisico moet zijn bij een vastgesteld niveau van auditrisico. Dit houdt in dat het auditwerk uitgebreid zal worden door het uitvoeren van substantieve testen (Mollema, 2003).

2.2 Een op risicogebaseerde planning van een audit

Figuur 2: Planning audit

De eerste stap die bedrijfsrevisoren moeten uitvoeren bij het nagaan of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen, de financiële positie en resultaten van de onderneming, is het doorgronden van de onderneming en de omgeving waarin de onderneming actief is. Deze kennis over de onderneming kunnen ze verwerven door onder andere het management te interviewen, informatie over de onderneming in te winnen door het gebruik van online zoekmachines, het doorzoeken van de website van de onderneming, en na te gaan of er aanklachten zijn jegens de onderneming. Ook de sector moet grondig onderzocht worden op basis van economische gegevens zodat de bedrijfsrevisor een duidelijk beeld krijgt van de onderneming en haar plaats binnen de sector (Gramling, et al., 2009).

De volgende stap is het begrijpen van de processen die de onderneming een competitief voordeel opleveren. De bedrijfsrevisor moet nagaan hoe het management deze processen leidt en hoe het de risico's controleert die de effectiviteit van de processen kunnen ondermijnen.

Op basis van deze informatie over de onderneming en de sector, kan de bedrijfsrevisor verwachtingen creëren over de financiële resultaten van de onderneming. Deze verwachtingen moeten gecommuniceerd worden aan alle auditteamleden zodat afwijkingen besproken kunnen worden.

Interne controleprocessen dienen door het management opgesteld te worden om materiële fouten te voorkomen of om ze te detecteren. De bedrijfsrevisor dient na te gaan of er goede controleprocessen ontwikkeld werden en of ze bovendien effectief werken. Belangrijke performantie-indicatoren kunnen aanwijzen dat sommige gebieden zeer goed geleid worden terwijl aan andere weinig aandacht besteed wordt waardoor de kans op materiële fouten groter is. Hoe beter de interne controle, hoe minder werkzaamheden de bedrijfsrevisor zal moeten uitvoeren om het gewenste auditrisico te bereiken. Indien de interne controle niet werkt naar behoren, mag de bedrijfsrevisor hier niet op vertrouwen en zal hij bijgevolg de substantieve procedures moeten uitbreiden.

Vervolgens moet de bedrijfsrevisor op basis van voorgaande procedures bepalen wat de kans is dat een balanspost een materiële fout bevat. Wanneer de

bedrijfsrevisor van mening is dat de kans klein is, hoeft hij geen directe testen uit te voeren op de balanspost om bewijsmateriaal te verkrijgen dat de jaarrekening vrij is van materiële fouten. De controle van het interne controlesysteem en analytische procedures zijn in dit geval meer aangewezen.

Rekening houdend met het vooropgesteld auditrisico, zal de bedrijfsrevisor zijn team samenstellen om de gepaste auditprocedures te kunnen uitvoeren. Dit auditteam zal bestaan uit een gepast aantal leden en eventueel specialisten. Afhankelijk van het detectierisico, zullen de substantieve procedures uitgebreid worden. Niet alleen de hoeveelheid, maar ook het tijdstip van de auditprocedures wordt door het auditteam besproken. Indien de kans op een materiële fout hoog is, zullen de directe balanstesten aan het einde van het boekjaar uitgevoerd worden.

Na het uitvoeren van de procedures, dient de bedrijfsrevisor na te gaan of hij voldoende bewijsmateriaal verkregen heeft om een oordeel te kunnen vormen over de jaarrekening. Het feit of de bedrijfsrevisor voldoende bewijsmateriaal verkregen heeft, hangt af van het risico op materiële fouten in de jaarrekening en de kwaliteit, namelijk de betrouwbaarheid en de relevantie, van het bewijsmateriaal. Hoe hoger het risico, des te meer bewijsmateriaal verkregen moet worden. Wanneer het bewijsmateriaal verkregen werd van een onafhankelijke bron of direct verkregen werd van de bedrijfsrevisor zonder tussenpersonen, is het betrouwbaarder. Dit geldt ook voor originele documenten in plaats van kopieën (ISA 500: Audit Evidence)².

2.3 Invloed financiële crisis

Vandaag de dag wordt de bedrijfsrevisor geconfronteerd met een aantal risico's zoals de waardering van activa en passiva, continuïteitsproblemen en fraude. Het inherente risico is dus toegenomen. Om het auditrisico zo laag mogelijk te houden, zal de bedrijfsrevisor het detectierisico moeten reduceren. Om dit te bereiken, kan

---

² International Standards on Auditing (ISA): Richtlijnen bij het uitvoeren van een audit, uitgevaardigd door het IAASB. Deze zijn verplicht te volgen voor de organisaties van openbaar belang m.b.t boekjaren afgesloten vanaf 15 december 2012 en voor de andere ondernemingen m.b.t boekjaren afgesloten vanaf 15 december 2014.

hij de auditprocedures uitbreiden en de hulp van specialisten inschakelen (Weirich & Reinstein, 2009).

Een van de risico's waar een bedrijfsrevisor mee geconfronteerd wordt, is het geven van een oordeel over de continuïteit van de onderneming. Is de onderneming in staat om gedurende twaalf maanden na het afsluiten van het boekjaar haar activiteiten verder te zetten? In tijden van crisis zal de bedrijfsrevisor hier extra aandacht aan besteden en voldoende informatie verzamelen alvorens hier een oordeel over te geven. Door de financiële crisis is het aantal verslagen waarin een paragraaf opgenomen is over het continuïteitsprobleem dan ook toegenomen (McCollum, 2009).

Bedrijfsrevisoren dienen heel zorgvuldig om te gaan met het continuïteitsprincipe. Ze lopen immers het risico vervolgd te worden indien ze niets over de continuïteitsproblemen melden en de onderneming toch failliet zou gaan. Daarentegen kunnen ze ook beschuldigd worden van het beschadigen van het vertrouwen van de spelers op de markt en de reputatie van de onderneming indien men melding maakt over de continuïteitsproblemen die zich in werkelijkheid niet voordoen (Besson-Levine, 2009).

Verder nemen de waarderingsproblemen in crisistijden toe. Bedrijfsrevisoren moeten er rekening mee houden dat de kans op waardeverminderingen gestegen is.

Ook afgeleide producten, die vroeger misschien niet significant waren, dienen nauwkeurig bestudeerd te worden door de bedrijfsrevisoren. PricewaterhouseCoopers heeft opgemerkt dat de verandering in waarde vroeger als immaterieel werd beschouwd, maar dat ze nu gereflecteerd dient te worden in winst en verlies (Besson-Levine, 2009).

Het probleem is dat het risicomanagement, de controleprocessen en de ondernemingsstrategieën die vroeger hun nut bewezen, niet langer op dezelfde wijze toepasbaar zijn. Maar de bedrijfsrevisoren van de onderneming verwachten wel dat de interne audit, het management en het personeel de kennis hebben en een risicomanagement ingericht hebben om in de veranderde economische

omgeving te kunnen overleven. Bovendien verwachten ze ook dat de onderneming het fraudedetectiesysteem aanpast. Vaak vindt men echter een kloof terug tussen datgene wat de bedrijfsrevisoren van de onderneming verwachten en datgene wat er zich in werkelijkheid afspeelt binnen de onderneming. De bedrijfsrevisoren zullen dus moeten nagaan of de onderneming aan hun vereisten met betrekking tot een veranderde economische omgeving voldoet. Indien dit niet zo is, zullen ze extra auditprocedures moeten uitvoeren om voldoende bewijsmateriaal te verkrijgen om een objectief oordeel te kunnen vormen aangaande de cijfers van de jaarrekening en de continuïteit van de onderneming ("SHAPE THE FUTURE!", 2010).

2.4 Besluit

Het is zeer belangrijk dat de bedrijfsrevisoren zorgvuldig omgaan met bovenstaande moeilijkheden en de boekhoudkundige normen correct toepassen. Hun reputatie heeft immers rake klappen gekregen door de vele gevallen van fraude en faillissement. Hun ervaring, objectiviteit, onafhankelijkheid en beloning met betrekking tot het geven van een oordeel over de jaarrekening wordt meer dan ooit in twijfel getrokken. Sommigen vragen zich zelfs af of een financiële audit nog wel nut heeft (Sikka, 2009). Dit is uiteraard een zware overdrijving. De overgrote meerderheid van de audits verloopt goed en dankzij de audit worden talrijke fouten en fraudes gedetecteerd vooraleer zij de gepubliceerde jaarrekening kunnen beïnvloeden. Toch moet het signaal van een gedaald vertrouwen in de audit ernstig worden genomen.

Men verwacht dan ook dat de bedrijfsrevisoren meer uren zullen besteden aan de audit. Enerzijds omwille van de moeilijkheden die hierboven reeds besproken werden en daarmee gepaard gaande een hoger inherent risico. Anderzijds bestaat het risico dat de klant de resultaten beter wil voorstellen dan economisch verantwoord waardoor *het financieel rapporteringsrisico* toeneemt. Hierdoor wordt het *engagement risico* voor de bedrijfsrevisor verhoogd (Gramling, et al., 2009). Om zich in te dekken tegen dit verhoogd risico, zal de bedrijfsrevisor meer uren presteren.

Bovendien zullen ondernemingen eisen van de bedrijfsrevisor om een hoge kwaliteit te leveren om zo de communicatie tussen de onderneming en de investeerders te verbeteren. Dit met het oog op het terugwinnen van het vertrouwen van de investeerders. Ze willen verzekerd zijn niet nogmaals onverwacht verrast te worden door een financiële crisis ("SHAPE THE FUTURE!", 2010).

Hoofdstuk 3: Determinanten van de audithonoraria

Om een duidelijk antwoord te kunnen formuleren op de vraag of de audithonoraria gestegen zijn tijdens de financiële crisis, heb ik eerst de determinanten van de audithonoraria onderzocht. Ik geef een samenvatting van de studies die er reeds gevoerd werden naar de auditprijszetting. Vervolgens geef ik een overzicht van de variabelen die als determinanten van de audithonoraria uit die studies naar voren gekomen zijn.

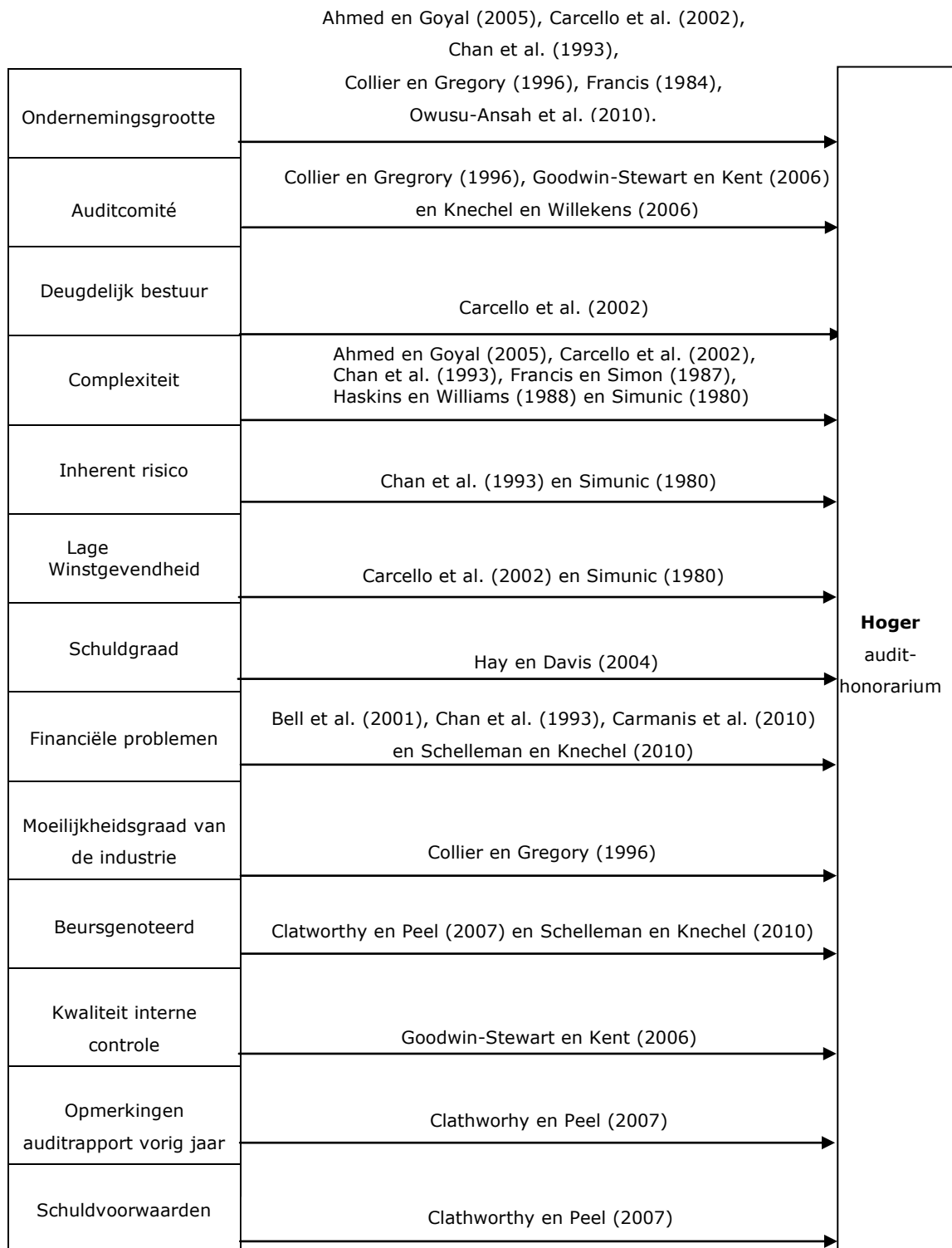
3.1 Determinanten van auditprijszetting

De verschillende variabelen die in de literatuur vaak naar voren komen om het audithonorarium te verklaren, zijn onder te brengen in vier grote categorieën. De kenmerken van de gecontroleerde onderneming, de kenmerken van de opdracht, de kenmerken van het auditkantoor en tot slot de kenmerken van de bedrijfsrevisor.

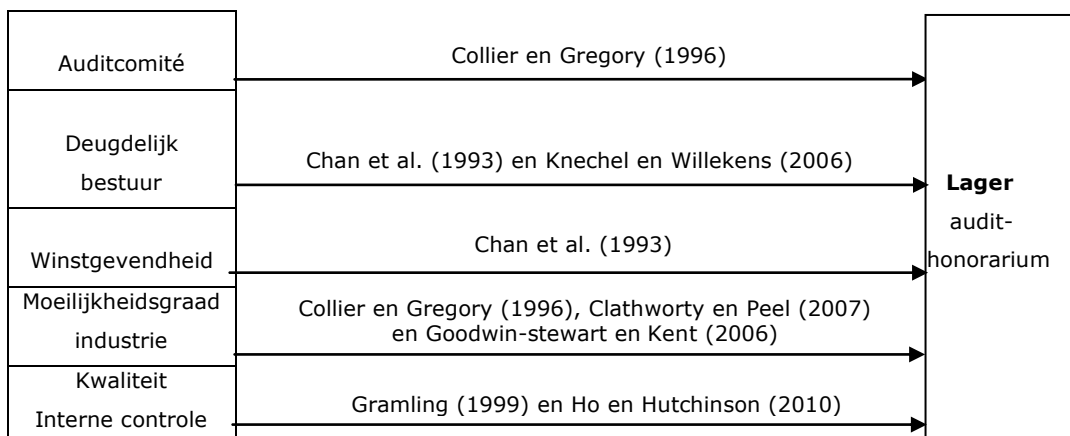
Ik zal eerst de verschillende categorieën variabelen en de invloed van de afzonderlijke variabelen op de hoogte van het audithonorarium schematisch weergeven. Vervolgens zal ik de relaties verder toelichten aan de hand van het empirisch onderzoek dat de voorbije jaren gevoerd werd.

3.1.1 Schema: Invloed van de variabelen op het audithonorarium

1. Kenmerken van de onderneming

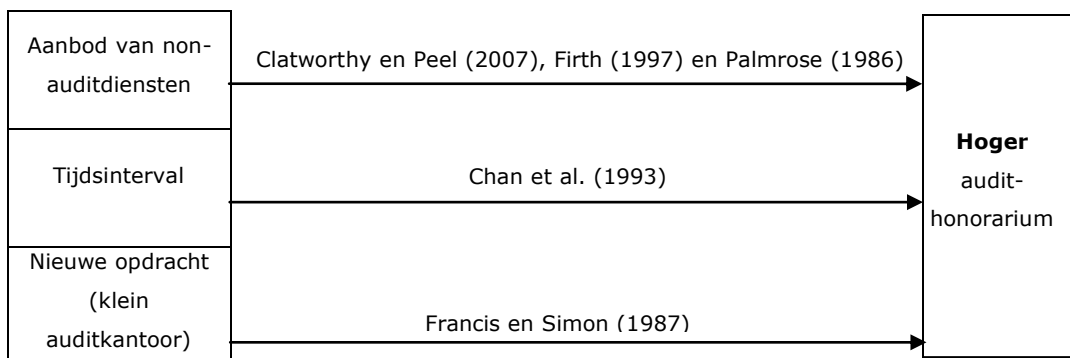

Figuur 3: Positieve invloed kenmerken onderneming op het audithonorarium

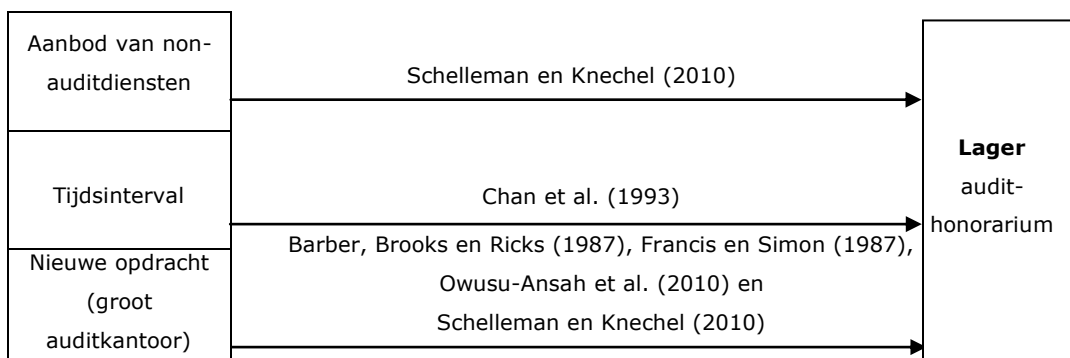

Figuur 4: Negatieve invloed kenmerken onderneming op het audithonorarium

2. Kenmerken van de opdracht

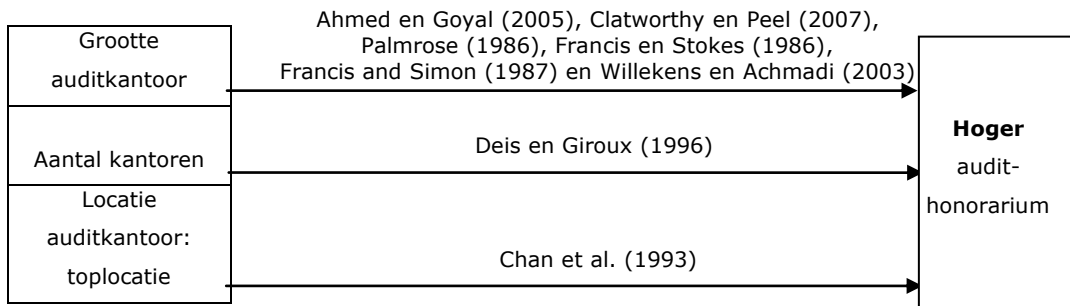

Figuur 5: Positieve invloed kenmerken opdracht op het audithonorarium

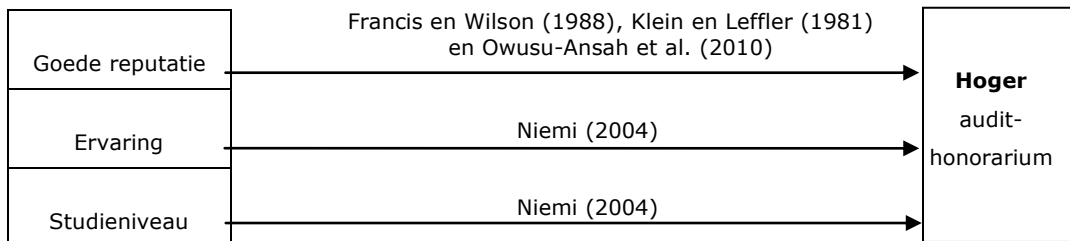
Figuur 6: Negatieve invloed kenmerken opdracht op het audithonorarium

3. Kenmerken van het auditkantoor

Figuur 7: Positieve invloed kenmerken auditkantoor op het audithonorarium

4. Kenmerken van de bedrijfsrevisor

Figuur 8: Positieve invloed kenmerken bedrijfsrevisor op het audithonorarium

3.1.2 Kenmerken van de onderneming

De belangrijkste variabele in het verklaren van het audithonorarium die uit de literatuur naar voren komt, is de **ondernemingsgrootte** (Ahmed & Goyal, 2005; Carcello, Hermanson, Neal, & Riley, 2002; Owusu-Ansah, Caramanis, & Leventis, 2010; Chan, Ezzamel, & Gwilliam, 1993; Francis, 1984; Groenen & Langedijk, 2004; Schelleman & Knechel, 2010; Simunic, 1980). Als maatstaf voor deze variabele zijn er verschillende mogelijkheden. Simunic (1980), Carcello et al. (2002) en Schelleman en Knechel (2010) maken gebruik van het balanstotaal, omdat dit een goede indicator is van de hoeveelheid werk dat de bedrijfsrevisor zal hebben. Chan et al. (1993) en Owusu-Ansah et al. (2010) gebruiken echter de omzet als maatstaf. Ze verkiezen deze maatstaf boven het balanstotaal omdat deze minder gevoelig is voor de boekhoudkundige politiek, de financiële structuur en de kapitaalintensiteit van de onderneming. Een andere mogelijkheid is het aantal werknemers (Collier & Gregory, 1996). De studies geven een eenduidig resultaat weer. Hoe groter de onderneming, hoe meer tijd en middelen er besteed zullen worden aan de audit omwille van de complexiteit, wat op zijn beurt leidt tot een hoger audithonorarium. Uit de studie van Schelleman en Knechel (2010) blijkt bijvoorbeeld dat hoe meer locaties de bedrijfsrevisor moet bezoeken omwille van de grootte van de onderneming, hoe groter het audithonorarium zal zijn. Een andere verklaring voor het positief verband tussen de ondernemingsgrootte en het audithonorarium zijn de zwaardere agencyproblemen bij grotere ondernemingen (Ahmed & Goyal, 2005). Deze agencyproblemen ontstaan door een scheiding van het aandeelhouderschap en de leiding van de onderneming. De kans bestaat dat het management in eigen belang zal handelen en dus niet in het belang van de aandeelhouders die waardemaximalisatie nastreven. Grotere bedrijven willen deze agencykosten tot een minimum beperken en hechten daarom veel belang aan een audit van hogere kwaliteit. Ze zijn dan ook bereid hier een extra prijs voor te betalen.

Het al dan niet hebben van een **auditcomité** heeft ook een invloed op de prijs van een audit. De relatie tussen een auditcomité en de hoogte van het audithonorarium kan zowel positief als negatief zijn. De eerste redenering is dat een auditcomité een hogere kwaliteit van de audit eist waardoor de bedrijfsrevisor meer uren zal presteren. Dit zal dan het audithonorarium verhogen. Daarentegen kan men ook

redeneren dat een auditcomité de interne controle zal versterken waardoor de bedrijfsrevisor minder directe testen van de balansposten zal moeten uitvoeren (Collier & Gregory, 1996). Dit leidt tot een lager audithonorarium. De studies van Collier en Gregory (1996), Goodwin-Stewart en Kent (2006) en Knechel en Willekens (2006) vinden een positief verband tussen een auditcomité en de hoogte van het audithonorarium. Hierbij wordt dus duidelijk dat de extra audituren, tengevolge van de hogere kwaliteit die geëist wordt door het auditcomité, de uren die vermeden kunnen worden door een effectievere interne controle overstijgen.

Een auditcomité is ontstaan doordat men de corporate governance in ondernemingen wilde versterken. In samenhang met het auditcomité heeft men het effect van een **deugdelijk bestuur** op het audithonorarium onderzocht. Enerzijds verlaagt een goed deugdelijk bestuur het risico op materiële fouten in de jaarrekening, vermits er een betere controleomgeving in de onderneming aanwezig is. Bijgevolg wordt het engagementrisico voor de bedrijfsrevisor kleiner. Men zou dan een negatief effect op de hoogte van het audithonorarium verwachten. De studies van Chan et al. (1993) en Knechel en Willekens (2006) bevestigen deze hypothese. Lyon en Maher (2005) hebben het effect onderzocht van het niet naleven van management integriteit, in het bijzonder omkoperij van overheidsambtenaren, op het honorarium. Wanneer het management niet naar behoren handelt, heeft dit niet alleen gevolgen voor de onderneming, maar ook voor de bedrijfsrevisor. Hij kan reputatieschade lijden door geassocieerd te worden met een onderneming zonder een goed deugdelijk bestuur. Hun bevindingen zijn dan ook dat bedrijfsrevisoren een risicopremie van 43% vragen indien de onderneming aan omkoperij doet. Dit impliceert dat bedrijfsrevisoren niet enkel het risico met betrekking tot fouten in de jaarrekening in beschouwing nemen, maar ook het algemeen handelen van de klant. Anderzijds geldt dat een goed deugdelijk bestuur een hogere kwaliteit van de audit zal eisen. Dit leidt tot meer werk voor de bedrijfsrevisor en de inzet van specialisten, waardoor de audithonoraria zullen stijgen. De raad van bestuur wil door het kiezen voor een kwaliteitsvolle audit zijn reputatie hoog houden, het risico aangeklaagd of aansprakelijk gesteld te worden tot een minimum beperken en een signaal geven naar de aandeelhouders dat ze waardemaximalisatie nastreven (Carcello, et al., 2002). Carcello et al. (2002) vinden dan ook een positief verband terug tussen de onafhankelijkheid, de ervaring en het waardig handelen van bestuurders en de hoogte van het audithonorarium.

Als maatstaf voor de onafhankelijkheid van de raad van bestuur gebruiken ze het percentage onafhankelijke bestuurders, een indicator voor een ervaren niet-uitvoerende bestuurder is het aantal mandaten in andere raden van bestuur en als maatstaf voor het waardig handelen van de raad van bestuur hebben ze gekozen voor het aantal bijeenkomsten per jaar van de raad van bestuur.

Een andere variabele die in de literatuur vaak onderzocht werd, is de **complexiteit** van de klant. Ook hier toont onderzoek (Ahmed & Goyal, 2005; Carcello, et al., 2002; Chan, et al., 1993; Francis & Simon, 1987; Groenen & Langendijk, 2004; Haskins & Williams, 1988; Simunic, 1980) aan dat er een positief verband is met de grootte van het audithonorarium. De complexiteit is een combinatie van de business waarin de onderneming actief is, de locatie waar de onderneming gevestigd is, de kwaliteit van de interne controle en het percentage van ongewone transacties (Chan, et al., 1993). Francis en Simon (1987) en Carcello et al. (2002) meten de complexiteit van de onderneming aan de hand van het aantal dochterondernemingen en het percentage buitenlandse dochterondernemingen. Ahmed en Goyal (2005) maken gebruik van een dummyvariabele die aangeeft of de onderneming tot een groep behoort. De audits van de verschillende jaarrekeningen brengen extra kosten met zich mee omdat elke audit moet voldoen aan de wetgeving die er in het land van de dochteronderneming geldt. Bovendien zal de bedrijfsrevisor bij de geconsolideerde jaarrekening extra aandacht moeten besteden aan onderlinge transacties en de belastingwetgeving. Haskins en Williams (1988) gebruiken de buitenlandse activa als maatstaf voor de complexiteit. Simunic (1980) stelt dat de complexiteit van de klant afhankelijk is van twee begrippen, namelijk de mate van decentralisatie en diversificatie van de gecontroleerde onderneming. Hij kiest voor het aantal dochterondernemingen in de geconsolideerde jaarrekening als maatstaf voor decentralisatie. De mate van diversificatie wordt gemeten aan de hand van twee variabelen: de ratio buitenlandse/ totale activa en het aantal industrieën waarin de onderneming actief is.

Het **inherent risico** is positief geassocieerd met het audithonorarium (Chan, et al., 1993; Simunic, 1980). Dit kan verklaard worden doordat bepaalde delen van een audit meer aandacht en gespecialiseerde procedures eisen wat zich vertaalt in meer audits. Vooral de voorraden en de vorderingen kennen een hogere

moeilijkheidsgraad (Ahmed & Goyal, 2005; Simunic, 1980). Bij de voorraden treedt immers het probleem op dat het moeilijk te verifiëren is of de voorraad werkelijk bestaat of eigendom is van de onderneming. Dit geldt eveneens voor de vorderingen. In hoogtechnologische industrieën is het zelfs zo dat het aantal uren gepresteerd aan de audit van de voorraad 25% bedraagt van het totaal aantal uren (Chan, et al., 1993). In Nederland betalen ondernemingen met hoge vorderingen en meer voorraden echter geen hogere audithonoraria (Groenen & Langendijk, 2004).

Vele studies hebben ook de variabele **winstgevendheid** of financiële performantie in relatie met de hoogte van het audithonorarium bestudeerd. Ondernemingen met een lage winstgevendheid hebben eerder de neiging hun resultaten beter voor te stellen dan de werkelijkheid waardoor bedrijfsrevisoren extra auditprocedures zullen aanwenden voor deze ondernemingen. Hierdoor stijgt het aantal audits en dus ook het audithonorarium. Bovendien neemt de kans op gerechtelijke vervolging toe voor de bedrijfsrevisor toe bij ondernemingen met een lage winstgevendheid vermits de kans groter is dat deze ondernemingen in falen gaan. De bedrijfsrevisor zal zich tegen het risico aansprakelijk gesteld te worden, willen beschermen wat zich eveneens zal uiten in een verhoging van het aantal audits. Het audithonorarium kan immers achteraf niet meer gewijzigd worden om reputatieverliezen of het risico tot veroordeling te compenseren, waardoor een bedrijfsrevisor verwachte verliezen zal incorporeren in het honorarium (Simunic & Stein, 1996). Men verwacht dan ook dat de variabele winstgevendheid negatief geassocieerd is met de grootte van het audithonorarium (Carcello, et al., 2002; Simunic, 1980). Toch bevestigen niet alle empirische resultaten dit. Het is immers zo dat ondernemingen met een lage winstgevendheid onder druk staan om de kosten zo laag mogelijk te houden. Ze kunnen aan de bedrijfsrevisor vragen om de auditprocedures te beperken en zo de kosten te drukken (Chan, et al., 1993). Owusu-Ansah et al. (2010) hebben het verband van de winstgevendheid op het audithonorarium onderzocht. De bedrijfsrevisoren zouden hoge honoraria kunnen vragen aan winstgevende ondernemingen om zo wat te kunnen profiteren van hun winst. De auteurs vonden echter geen significant verband tussen de winstgevendheid van een onderneming en het audithonorarium, wat betekent dat bedrijfsrevisoren geen hogere eenheidsprijs aanrekenen voor winstgevende klanten.

In samenhang met de variabele winstgevendheid zou men verwachten dat de grootte van de **schuldgraad** een positieve invloed heeft op de grootte van het audithonorarium. Men kan ook hier weer de verklaring geven dat een hogere schuldgraad gepaard gaat met een hoger risico op falen en bijgevolg een hogere kans dat de bedrijfsrevisor aangeklaagd wordt. De bedrijfsrevisor zal zich tegen dit risico willen beschermen door extra uren te werken. Het audithonorarium zal toenemen. De resultaten van Hay en Davis (2004) zijn dat ongeveer de helft van de ondervraagden de hypothese bevestigen. Vooral in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zijn de resultaten naar verwachting. In andere landen wordt er geen significante relatie tussen de grootte van het audithonorarium en de grootte van de schuldgraad gevonden. De studie van Shelleman en Knechel (2010) vindt een negatief, maar niet significant, verband tussen de schuldgraad en de grootte van het audithonorarium. Dit kan erop wijzen dat ondernemingen die wegens een hoge schuldgraad veel betalingsverplichtingen hebben, de kosten van de audit willen beperken.

Een andere determinant van het audithonorarium is de aanwezigheid van **financiële of boekhoudkundige problemen**. Hier kan men dezelfde redenering volgen als bij een hogere schuldgraad. Financiële of boekhoudkundige problemen zijn geassocieerd met een hoger audithonorarium. De redenen hiervoor zijn dat de bedrijfsrevisor meer tijd zal besteden aan de audit of dat de bedrijfsrevisor een premie vraagt om zich in te dekken tegen de aansprakelijkheidskosten die kunnen voorkomen. Dit resulteert in een hoger audithonorarium (Chan, et al., 1993; Owusu-Ansah, et al., 2010; Schelleman & Knechel, 2010). Wel moeten we de opmerking maken dat dit significant verband volgens de studies enkel geldt voor grote ondernemingen. Een mogelijke reden hiervoor is dat grote ondernemingen bekender zijn en de bedrijfsrevisor een hogere kans heeft om aansprakelijk gesteld te worden. Bell, Landsman en Shackelford (2001) voerden een metaonderzoek uit van 422 Amerikaanse studies naar de relatie tussen het bedrijfsrisico en de audithonoraria. Hun resultaten waren dat er een significant positief verband bestaat tussen het bedrijfsrisico en de audithonoraria. De oorzaak voor de stijging is een toename van het aantal te presteren uren van de bedrijfsrevisor. In tegenstelling tot de eerste twee relaties vonden ze geen significant verband tussen de auditprijs per uur en het business risico.

De variabele **industrie** is ook een bepalende factor bij het verklaren van het audithonorarium. Hoe hoger de moeilijkheidsgraad van de industrietak waarin de onderneming actief is, hoe hoger het audithonorarium. Deze stelling is meer bepaald van toepassing in de financiële sector. Nutsbedrijven daarentegen hebben lagere audithonoraria omdat deze sector gereguleerd is en dus lagere risico's kent (Clatworthy & Peel, 2007; Collier & Gregory, 1996). Ook ondernemingen in de mijnindustrie betalen lagere honoraria (Goodwin-Stewart & Kent, 2006).

Ook het feit of de onderneming al dan niet **beursgenoteerd** is, heeft een invloed op de grootte van het audithonorarium. Beursgenoteerde ondernemingen willen hun aandelenprijs maximaliseren en hierdoor vergroot de kans op manipulatie van de jaarrekening. Dit verhoogt op zijn beurt het risico voor de bedrijfsrevisor waardoor we ook hier een positief verband terugvinden tussen de hoogte van het audithonorarium en een beursgenoteerde onderneming (Clatworthy & Peel, 2007; Schelleman & Knechel, 2010). Bovendien kiezen beursgenoteerde ondernemingen vaak voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor als signaalwaarde naar de investeerders. Deze kwaliteitsvolle bedrijfsrevisoren vragen een hoger honorarium.

De **interne controle** is ook een variabele die meerdere keren onderzocht werd (Gramling, 1999; Ho & Hutchinson, 2010). Men zou verwachten dat ondernemingen met een goede interne controle lagere audithonoraria dienen te betalen. Deze hypothese wordt bevestigd door het onderzoek van Ho en Hutchinson (2010) en Gramling (1999). De interne bedrijfsrevisoren verrichten namelijk heel wat werk waarop de bedrijfsrevisor kan steunen om een oordeel te vormen over de jaarrekening. Dit werk en meer bepaald de audits kunnen dus bespaard worden door de bedrijfsrevisor. Hoe meer leden de interne auditafdeling telt, hoe lager de audithonoraria (Ho & Hutchinson, 2010). Nochtans komen de resultaten uit andere studies hier niet mee overeen. Goodwin-Stewart en Kent (2006) vinden een positief verband tussen een goede interne controle en de hoogte van het audithonorarium. Dit veronderstelt dat ondernemingen met een goede interne controle een hogere kwaliteit van de externe bedrijfsrevisor eisen. De bestuurders hechten dus belang aan beide controles als goede corporate governance mechanismen (Goodwin-Stewart & Kent, 2006). Stein, Simunic en O'Keefe (1994) daarentegen vinden geen significant verband terug bij de audits van ondernemingen uit de sector industrie.

Men zou kunnen verwachten dat **opmerkingen** over de jaarrekening in het auditrapport **vorig jaar** een positieve invloed hebben op het audithonorarium van het nieuwe mandaat van dit jaar. De kans op materiële fouten in de jaarrekening is dan immers groter. Owusu-Ansah et al. (2010) vonden echter geen significant positief verband. Ook werd onderzocht of een **niet-goedkeurende verklaring** in het auditrapport vorig jaar een invloed heeft op de audithonoraria van het nieuwe mandaat dit jaar. Dit heeft wel een positief effect op het audithonorarium (Clatworthy & Peel, 2007).

Ondernemingen die moeten voldoen aan **schuldvoorwaarden**, moeten hogere audithonoraria betalen. De kans is dan immers groter dat de cijfers van de jaarrekening gewijzigd werden, waardoor ze geen betrouwbaar beeld meer geven, om aan de schuldvoorwaarden te voldoen. Om zich in te dekken tegen dit verhoogde risico zal de bedrijfsrevisor meer uren presteren of een risicopremie vragen (Clatworthy & Peel, 2007).

3.1.3 Kenmerken van de opdracht

Er is in de literatuur reeds veel aandacht besteed of het aanbieden van zowel auditdiensten als **non-auditdiensten** een effect heeft op de hoogte van het audithonorarium. Non-auditdiensten omvatten alle opdrachten die niets met de audit in se te maken hebben zoals de implementatie van het systeem, hulp bij de belastingen, interne auditdiensten en consultatiediensten (Brandon, Crabtree, & Maher, 2004). Firth (1997) voegt hier nog aan toe: human resource management en advies met betrekking tot het investeringsbeleid. Deze aandacht voor het aanbieden van non-auditdiensten is voornamelijk ontstaan door de onafhankelijkheidsvereiste van de bedrijfsrevisor. Men zou zich kunnen afvragen of de bedrijfsrevisor nog wel in staat is objectief een oordeel te vellen indien hij zowel auditdiensten als non-auditdiensten aan de onderneming verschaft. De bedrijfsrevisor is dan op financieel gebied namelijk afhankelijk van de gecontroleerde onderneming.

Wat betreft het audithonorarium, zou men kunnen verwachten dat de bedrijfsrevisor een lager audithonorarium vraagt indien hij ook non-auditdiensten mag verschaffen. In totaal zal hij dan immers meer verdienen vermits het hier om

twee opdrachten gaat. Bovendien zou het hij het audithonorarium zo laag mogelijk kunnen zetten om klanten aan te trekken en dit verlies van een lager audithonorarium terug recupereren via de non-auditdiensten (Firth, 1997). Ook krijgt de bedrijfsrevisor door het verschaffen van non-auditdiensten meer informatie over de onderneming waardoor de audit efficiënter kan verlopen. Het resultaat van de studie van Schelleman en Knechel (2010) sluit hierbij aan. Anderzijds bevindt de bedrijfsrevisor zich in een monopoliepositie indien hij een combinatie van auditdiensten en non-auditdiensten aanbiedt. Dit zou kunnen leiden tot een hoger audithonorarium. De studies van Clatworthy en Peel (2007), Firth (1997) en Palmrose (1986) bevestigen de positieve relatie. Deze relatie komt het sterkst tot uiting indien het gaat om bijkomende adviesopdrachten. Een andere verklaring voor het positief verband tussen de hoogte van het audithonorarium en het aanbieden van de combinatie van audit en non-auditdiensten is het feit dat ondernemingen die ook non-audit advies krijgen, veranderingen doorvoeren in het boekhoudkundig systeem op basis van dit advies. Hierdoor moet de bedrijfsrevisor meer uren presteren om na te gaan of de veranderingen een getrouw beeld geven van de werkelijkheid (Davis & Ricchiute, 1993).

Ook het **tijdstip** waarop de audit plaatsvindt, heeft een effect op de grootte van het audithonorarium. De drukste periode voor de bedrijfsrevisoren valt samen met de periode waarin de meeste ondernemingen hun boekhouding afsluiten. Het gaat hier dan over de maanden december, januari, februari en maart. Om dan toch de gewenste kwaliteit te leveren, kan het zijn dat de bedrijfsrevisoren overuren moeten werken waardoor ze een hoger audithonorarium vragen. Tijdens de kalme periodes zouden de bedrijfsrevisoren daarentegen een korting kunnen geven. Dit met het oog op een zo goed mogelijke bezetting van de werknemers. De vele studies die reeds gevoerd werden vinden echter geen significant verband terug tussen het tijdstip van de audit en de grootte van het audithonorarium (Chan, et al., 1993).

Een andere variabele met betrekking tot de tijd, is **het tijdsinterval tussen het einde van het boekjaar en de datum van het auditrapport**. Een kort tijdsinterval impliceert zeer strenge auditdeadlines die enkel gehaald kunnen worden indien de bedrijfsrevisoren veel overuren werken. Uiteraard brengt dit een verhoging van het audithonorarium met zich mee. Lange tijdsintervallen wijzen dan

weer op auditproblemen die extra auditprocedures eisen. Ook dit resulteert in een hoger audithonorarium (Chan, et al., 1993).

De volgende determinant is **de duur van de bedrijfsrevisor-klant relatie**. Een maatstaf die in vele studies voorkomt is een dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien het om een nieuwe opdracht gaat. Uit onderzoek is gebleken dat hier een negatieve associatie terug te vinden is met de grootte van het audithonorarium (Barber, Brooks, & Ricks, 1987; Francis & Simon, 1987; Owusu-Ansah, et al., 2010; Schelleman & Knechel, 2010). Men heeft hier al veel onderzoek naar verricht omdat de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor hierdoor in het gedrang komt. Bedrijfsrevisoren willen de eerste jaren niet zo'n hoog honorarium aanrekenen om in de eerste plaats de klant voor zich te winnen en in de tweede plaats omdat de klant dan weinig winst maakt. Daarna willen ze echter het honorarium doen toenemen om de lagere honoraria van de eerste jaren te kunnen compenseren. Dit wijst op het principe van 'low balling'. Zo kan het gebeuren dat de klant na enkele jaren de audit niet meer kan betalen. Dit heeft als gevolg dat de bedrijfsrevisor erg geïnteresseerd gaat zijn in het financiële succes van de onderneming om zijn audithonorarium alsnog te kunnen innen (Francis & Simon, 1987). Toch is het verband enkel significant voor grote auditkantoren. Voor kleine auditkantoren is er sprake van een positieve relatie, wat kan verklaard worden aan de hand van gemiste schaalvoordelen.

3.1.4 Kenmerken van het auditkantoor

De volgende categorie van onafhankelijke variabelen zijn de kenmerken van het auditkantoor. Deze zijn ook weer significant in het verklaren van het audithonorarium. Dit impliceert dat twee identieke ondernemingen toch een ander honorarium aangerekend kunnen krijgen indien een ander auditkantoor de opdracht uitvoert.

Het meest onderzochte kenmerk van het auditkantoor met betrekking tot de grootte van het audithonorarium is **de grootte van het auditkantoor**. Als maatstaf komt de dummyvariabele Big N het meeste voor in de studies. Simunic (1980) vond geen prijsverschil tussen grote of kleine auditkantoren. Dit kan verklaard worden door de steekproef die Simunic genomen heeft. Zijn steekproef

bestond uit zeer grote ondernemingen. Vermits de kleine auditkantoren geen schaalvoordelen hebben, lopen de kosten bij een audit van een grote onderneming hoog op en zal het audithonorarium bijgevolg toenemen. Vandaar dat er geen verschil waar te nemen is tussen de auditprijzen van Big 6 en non-Big 6 auditkantoren bij de studie van Simunic. Uit de studies van Ahmed en Goyal (2005), Clatworthy en Peel (2007), Francis en Simon (1987), Francis en Stokes (1986), Palmrose (1986) en Willekens en Achmadi (2003) komt echter een positief verband tot uiting tussen de grootte van het auditkantoor en de grootte van het audithonorarium. Deze studies gebruiken een meer gediversifieerde steekproef bestaande uit zowel grote als kleine ondernemingen. De verklaring voor de positieve relatie is dat de grote auditkantoren aan productdifferentiatie doen en dus een audit van hogere kwaliteit leveren dan kleine auditkantoren. Om deze hogere kwaliteit te kunnen leveren, werken de bedrijfsrevisoren meer uren en dit gaat gepaard met een hoger audithonorarium. Dit kan verklaard worden aan de hand van het 'deep pocket' principe. Grote auditkantoren hebben meer te verliezen bij mogelijke reputatieschade (Chan, et al., 1993). Wanneer een bedrijfsrevisor aangeklaagd wordt, loopt hij het risico klanten te verliezen. Aangezien Big 6 kantoren over een groter aantal klanten beschikken, kunnen ze ook meer klanten verliezen. Hun straf voor het onterecht geven van een goedkeurende verklaring zal dus groter zijn dan voor non-Big N kantoren (Simunic & Stein, 1996). Bovendien verliezen ze liever één klant door het geven van een niet-goedkeurende verklaring, dan alle andere klanten bij gerechtelijke vervolging.

Het onderzoek van Deis en Giroux (1996) heeft als resultaat dat **het aantal kantoren van het auditkantoor**, een indicator voor de grootte van de auditonderneming, een positieve invloed heeft op de hoogte van het audithonorarium. Dit impliceert ook weer de productdifferentiatie van de grote kantoren.

Tot slot heeft **de locatie van het auditkantoor** ook een invloed op de grootte van het audithonorarium. Chan et al. (1993) hebben in hun studie gebruikt gemaakt van de dummyvariabele 'Londen' die de waarde 1 aanneemt indien het auditkantoor in Londen ligt, om na te gaan of ondernemingen in Londen een hoger audithonorarium dienen te betalen. Het resultaat is een positief verband tussen de locatie Londen en de grootte van het audithonorarium. Uit het onderzoek van

Firth (1997) blijkt echter geen significante relatie te bestaan tussen de locatie van het auditkantoor en het audithonorarium.

3.1.5 Kenmerken van de bedrijfsrevisor

Volgens onderzoek naar de determinanten van het audithonorarium vinden Klein en Leffler (1981) dat bedrijfsrevisoren met een **goede reputatie** een premium vragen hiervoor. Uit de literatuur blijkt dat Big N kantoren een goede reputatie hebben. Dit kan verklaard worden doordat Big N kantoren audits van goede kwaliteit uitvoeren. Dit heeft tot gevolg dat Big N kantoren doorgaans een hoger honorarium aanrekenen dan non-Big N auditkantoren (Francis & Wilson, 1988; Owusu-Ansah, et al., 2010).

De studie van Niemi (2004) heeft **de technische mogelijkheden van de bedrijfsrevisor** op het audithonorarium onderzocht. Het studieniveau, het aantal jaren werkervaring en het certificatietype van de bedrijfsrevisor zijn positief gecorreleerd met de hoogte van het audithonorarium. De verklaring hiervoor is volgens Niemi dat de bedrijfsrevisoren een premie vragen voor het leveren van een hogere kwaliteit door een betere kennis van het vak. De studie van Willekens en Gaeremynck (2005) daarentegen stelt vast dat in België meer ervaren bedrijfsrevisoren doorgaans een lager audithonorarium vragen. Ze hebben gedurende al die jaren immers een uitgebreide kennis opgebouwd waardoor de audit efficiënter kan verlopen en er minder audits gepresteerd dienen te worden.

3.2 Relatieve belangrijkheid van de determinanten

Aan de kenmerken van de onderneming wordt door de auditkantoren het meeste belang gehecht bij het bepalen van het audithonorarium. Vooral de grootte van de onderneming, de complexiteit en de beursnotering worden in de bestaande literatuur als belangrijke variabelen beschouwd (Chan, et al., 1993; Palmrose, 1986; Groenen & Langendijk, 2004). De kenmerken van het auditkantoor zijn de tweede belangrijkste groep van variabelen die de variatie in het audithonorarium verklaren. De grootte van het auditkantoor speelt hierbij een belangrijke rol

(Chan, et al., 1993). Kenmerken van de bedrijfsrevisor en kenmerken van de opdracht bepalen in mindere mate het audithonorarium.

De studie van Ahmed en Goyal (2005) heeft een vergelijking gemaakt van de determinanten van de audithonoraria in Bangladesh, India en Pakistan. De resultaten tonen aan dat de grootte van de onderneming, het feit of de onderneming behoort tot een groep en de grootte van het auditkantoor de belangrijkste variabelen zijn in het bepalen van het audithonorarium. De percentages bedragen respectievelijk 45.8%, 30.2% en 12.1%. De financiële problemen van de klant daarentegen zijn niet significant. Dit kan wat problemen doen ontstaan in de auditprijszetting. Indien immers specifieke eigenschappen van het auditkantoor genegeerd worden, kan de auditkwaliteit lager zijn doordat een standaard procedure gevolgd wordt voor het bepalen van de auditprijs, zonder de specifieke risico's van de onderneming in beschouwing te nemen (Ahmed & Goyal, 2005).

3.3 Besluit

Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt dat er vier grote groepen te onderscheiden zijn als determinanten van het audithonorarium. Van de kenmerken van de onderneming zijn de ondernemingsgrootte, ondernemingscomplexiteit, het inherente risico, beursnotering, verlies of financiële moeilijkheden, schuldvoorwaarden en de moeilijkheidsgraad van de industrie in alle studies significant in het verklaren van het audithonorarium. Wat betreft de kenmerken van de opdracht blijkt uit de studies dat de honoraria van de non-auditdiensten en het tijdsinterval tussen het afsluiten van de jaarrekening en de datum van het auditrapport een significante invloed hebben op de hoogte van het audithonorarium. Tot slot zijn de grootte van het auditkantoor en het aantal auditkantoren in alle studies belangrijke variabelen in het verklaren van het audithonorarium. Hiermee gerelateerd is ook de reputatie van de bedrijfsrevisor, behorend tot de kenmerken van de bedrijfsrevisor, significant in het verklaren van het audithonorarium. Als maatstaf wordt immers de variabele Big 6 gebruikt, die tevens een indicator voor de grootte van het auditkantoor is.

Er moet wel opgemerkt worden dat de studies niet altijd eenduidige resultaten opleveren. Voor het auditcomité, de winstgevendheid, een goed deugdelijk bestuur, de non-audithonoraria, een nieuwe opdracht, de locatie van het auditkantoor en de ervaring van de bedrijfsrevisor zijn er sterke regionale verschillen terug te vinden of de variabele een positieve, negatieve of zelfs geen significante invloed heeft op het audithonorarium. Een mogelijke verklaring voor deze verschillen is het feit dat studies nooit dezelfde ondernemingen of algemener dezelfde populaties gebruiken. Het kan om een nationale of internationale studie gaan, beursgenoteerde of niet-beursgenoteerde ondernemingen, grote of kleine ondernemingen. Bovendien verschillen de gebruikte proxyvariabelen of maatstaven voor deze variabelen van onderzoek tot onderzoek. De methode die toegepast wordt om het onderzoek te voeren hangt tevens af van de onderzoeker. Ook het tijdstip waarop het onderzoek heeft plaatsgevonden, kan een reden zijn voor de verschillen die terug te vinden zijn in het empirisch onderzoek.

De ondernemingsgrootte blijkt in alle onderzoeken de belangrijkste variabele te zijn in het verklaren van het audithonorarium. Ook de complexiteit en de beursnotering worden door de bedrijfsrevisoren in acht genomen bij het bepalen van het audithonorarium. Een andere belangrijke variabele die de verschillen in het audithonorarium verklaart, is de grootte van het auditkantoor. Opvallend is dat de financieel gerelateerde variabelen slechts een kleine rol spelen in het bepalen van het audithonorarium.

Hoofdstuk 4: Factoren bij auditorkeuze

4.1 Auditkwaliteit

In sectie 4.2 zullen de determinanten van de auditorkeuze uitvoerig besproken worden. Er zullen heel wat factoren opgesomd worden die een invloed hebben op het al dan niet kiezen voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit. Alvorens hier dieper op in te gaan, wil ik eerst een antwoord zoeken op de vraag: wanneer kan men spreken over een audit van hoge kwaliteit? Wanneer doet zich een audit van lage kwaliteit voor?

4.1.1 Definitie auditkwaliteit

De meest bekende en aangehaalde definitie van auditkwaliteit is deze van DeAngelo (1981). Hij definieert auditkwaliteit als de waarschijnlijkheid dat de bedrijfsrevisor materiële fouten in de jaarrekening zal opsporen en rapporteren. Het eerste wijst op de technische capaciteiten van de bedrijfsrevisor en het tweede op de graad van onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Deze definitie wordt ook gehanteerd door Tong (2006).

Chi-Wen Jevons, Chiawen Liu en Taychang (1999) stellen dat er sprake is van auditkwaliteit indien de bedrijfsrevisor een niet-goedkeurende verklaring geeft indien de jaarrekening materiële fouten bevat.

Francis (2004) meent dat de auditkwaliteit kan verschillen van een zeer lage tot een zeer hoge kwaliteit. Het is een bereik waarbij alle mogelijke waarden in dat bereik aangenomen kunnen worden. Deze verschillen kunnen afgeleid worden uit de vergelijking van verschillende groepen of klassen van bedrijfsrevisoren. Audits moeten voldoen aan de minimum wettelijke en professionele standaarden. Verschillen kunnen verklaard worden door audits die boven en onder het wettelijk minimum liggen. Auditkwaliteit is invers gerelateerd aan auditfalingen. Hoe hoger het aantal auditfalingen, hoe lager de auditkwaliteit. Men kan spreken van een auditfaling wanneer de bedrijfsrevisor de generally accepted accounting principals (GAAP) niet volgt, of wanneer de bedrijfsrevisor een goedkeurende verklaring geeft

terwijl dit economisch gezien niet verantwoord is. Het is moeilijk om auditfalingen met zekerheid te bepalen, maar ze kunnen wel afgeleid worden uit verschillende bronnen zoals een gerechtelijke vervolging van de bedrijfsrevisor, een faillissement of onderzoeken door organen zoals de SEC³.

Bij de evaluatie van de kwaliteit van een audit is het heel belangrijk voor de onderneming om de baten en de kosten van een audit in beschouwing te nemen. Wanneer bijvoorbeeld het auditrisico erg laag was de afgelopen jaren, en de audithonoraria hoog, is het mogelijk dat er teveel geïnvesteerd werd in auditkwaliteit in vergelijking met de voordelen die het een onderneming oplevert. Ook de bedrijfsrevisor moet een evenwicht vinden tussen de hoeveelheid werk en de geleverde kwaliteit. Wanneer het aantal gepresteerde audits toeneemt, neemt de kans op gerechtelijke vervolging en de mogelijke aansprakelijkheidskost af en stijgt bijgevolg de kwaliteit van de audit. Wanneer een bepaald kwaliteitsniveau bereikt is, zijn de aansprakelijkheidskosten zo laag dat het in principe niet veel nut meer heeft voor de bedrijfsrevisor om nog extra uren te besteden aan de audit. Simunic en Stein (1996) besluiten dat er voor elke onderneming, bij het in beschouwing nemen van het risico op gerechtelijke vervolging en dus de kans op aansprakelijkheidskosten, een optimaal niveau van te presteren audits bestaat.

Het is heel moeilijk voor de onderneming om de auditkwaliteit op voorhand te bepalen omdat men nooit met zekerheid weet of de bedrijfsrevisor zich aan de afspraken zal houden. Bovendien kan hij wel de aangewezen werkzaamheden uitvoeren, maar kan hij hier dan nog een verkeerde opinie uit afleiden met betrekking tot het auditrapport. Wel is het mogelijk om de auditkwaliteit achteraf te evalueren. Men spreekt van ex post auditkwaliteit als de gecontroleerde jaarrekening vrij is van materiële fouten (O'Keefe, King, & Gaver, 1994).

Indien de onderneming een auditcomité heeft, is dit comité verantwoordelijk voor het toezicht op de auditkwaliteit (Smith, Bedard, & Johnstone, 2009). Zij hebben

---

³De 'Securities and Exchange Commission' keurt de standaarden goed die voorgesteld worden door de PCAOB. De SEC is het controleorgaan van de PCAOB. De SEC stelt dus de regelgeving op voor audits van beursgenoteerde ondernemingen in Amerika.

namelijk de bevoegdheid een bedrijfsrevisor te kiezen, de vergoedingen te bepalen, het werk van de bedrijfsrevisor te controleren en de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor te evalueren. Omdat het voor de auditcomités niet altijd gemakkelijk is om de auditkwaliteit te evalueren, is de PCAOB zich aan het buigen over het verplicht jaarlijks vermelden van auditkwaliteit-indicatoren door de Big 4 auditkantoren. Deze informatie zal het auditcomité bijstaan wanneer ze de beslissing nemen een onafhankelijke bedrijfsrevisor aan te stellen of te houden. De twee meest voorkomende indicatoren van de auditkwaliteit zijn de grootte van het auditkantoor en de reputatie van het auditkantoor.

4.1.2 Indicatoren

4.1.2.1 De grootte van het auditkantoor

DeAngelo (1981), DeFond en Jiambalvo (1993), Simunic en Stein (1996) en Smith et al. (2009) stellen dat de kwaliteit van de audit positief geassocieerd is met de grootte van het auditkantoor.

De eerste reden hiervoor is dat Big N bedrijfsrevisoren over meer technische kennis en ervaring beschikken. Big N kantoren geven immers een betere, gestructureerde opleiding aan hun werknemers. Bovendien zijn ze door een uitgebreide kennis in veel gebieden inzetbaar. Tevens hebben Big N kantoren een aantal specialisten in huis waardoor de audit nog nauwkeuriger kan verlopen. Verder beschikken Big N kantoren ook over een betere software, administratieve systemen en kwaliteitstoezichtssystemen (Smith, et al., 2009).

Een tweede reden voor de hogere kwaliteit is dat een bedrijfsrevisor met een groot aantal klanten onafhankelijker een oordeel kan geven. Veronderstel een situatie waarbij de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor in het gedrang komt. De bedrijfsrevisor kan zich in die situatie afhankelijk gedragen uit schrik de klant te verliezen en hiermee gepaard gaande ook de toekomstige honoraria van deze klant. Maar als hij zich afhankelijk gedraagt, riskeert hij berispt of vervolgd te worden wat een slechte reputatie als gevolg heeft, waarbij hij in het extreme geval al de toekomstige honoraria van alle andere klanten verloren ziet gaan. Hoe meer klanten de bedrijfsrevisor heeft, hoe groter de schade zal zijn en hoe

onafhankelijker hij zich zal gedragen (DeAngelo, 1981). Hierbij aansluitend, stellen Simunic en Stein (1996) dat grote auditkantoren door het deep pocket principe meer schade lijden bij het aansprakelijk gesteld worden. Ze kunnen immers meer klanten verliezen. Om het risico aansprakelijk gesteld te worden tot een minimum te beperken, zullen de bedrijfsrevisoren meer tijd besteden aan de audit. Door deze toename van het aantal audituren, stijgt bijgevolg ook de kwaliteit.

De resultaten van DeFond en Jiambalvo (1993) bevestigen het positief verband tussen de kwaliteit van de audit en de grootte van het auditkantoor. Hun bevindingen waren dat auditkantoren die onenigheid tussen de bedrijfsrevisor en de klant meldden aan de SEC bijna altijd Big 5 auditkantoren waren. Door hun grotere onafhankelijkheid zullen Big 5 kantoren eerder bezwaar durven uiten t.o.v. de keuzes in de jaarrekening, die is opgesteld door het management. Ook Collier en Gregory (1996) nemen als maatstaf voor de kwaliteit van de audit de grootte van het auditkantoor.

Grotere auditkantoren worden ook geassocieerd met meer nauwkeurige auditverklaringen en meer informatie rond financiële moeilijkheden van de onderneming. Bovendien leven de jaarrekeningen van hun klanten veel beter de openbaarmakingsverplichtingen van de GAAP na. Het opportunistisch handelen door managers wordt bovendien beperkt door een Big N auditkantoor. Hierdoor leveren de auditrapporten een hogere kwaliteit (Niemi, 2004).

Boone, Khurana en Raman (2010) nemen als maatstaf voor auditkwaliteit de waarschijnlijkheid dat een bedrijfsrevisor een toelichtende paragraaf toevoegt indien hij van oordeel is dat er twijfel bestaat omtrent de continuïteit van de onderneming gedurende de komende 12 maanden. Hiermee willen ze vooral het verschil in auditkwaliteit waarnemen tussen de Big 4 auditkantoren en deze die de groep vervolledigen tot de Big 6, de zogenaamde tweederangsauditkantoren. Dit is dus een variant op de indicator 'grootte van het auditkantoor' en werd vooral recent in studies gebruikt door de toenemende continuïteitsproblemen als gevolg van de financiële crisis.

4.1.2.2 Reputatie van het auditkantoor

Een andere indicator voor een kwaliteitsvolle audit is de reputatie van het auditkantoor. Deze reputatie kan men achterhalen door een aantal statistieken van het auditkantoor in beschouwing te nemen, zoals bijvoorbeeld het gemiddeld aantal leden waaruit het auditteam bestaat. Ook de ervaring, technische kennis, tijd gespendeerd aan de audit, aantal klanten per auditpartner en het trainingsniveau spelen mee bij het vormen van een oordeel over de graad van kwaliteit die een auditkantoor levert (Smith, et al., 2009). Een auditkantoor kan zeer veel investeren in het krijgen van een goede reputatie om zo hogere honoraria te kunnen aanrekenen. Ze kunnen het zich dan ook niet veroorloven om een audit van slechte kwaliteit uit te voeren, aangezien dit hun reputatie erg zal schaden en ze bijgevolg dan ook toekomstige opbrengsten de mist in zien gaan. Uit de literatuur blijkt dat Big 6 kantoren een goede reputatie hebben (Francis & Wilson, 1988; Owusu-Ansah, et al., 2010).

We kunnen besluiten dat Big N auditkantoren in het algemeen audits van hoge kwaliteit uitvoeren. Dit door hun meer uitgebreide technische kennis en goede softwaresystemen, kwaliteitsvolle opleidingen voor de werknemers, ervaring, inzet van specialisten, kwaliteitstoezichtssystemen, onafhankelijk gedrag wegens het groot aantal klanten en hun goede reputatie die door de jaren heen opgebouwd werd. Hier staat dan wel tegenover dat de klant een hoger audithonorarium dient te betalen. Hierboven werden de determinanten van de audithonoraria reeds besproken en daaruit blijkt immers dat Big N auditkantoren een hoger audithonorarium vragen dan non-Big N kantoren.

4.1.3 Auditkwaliteit in tijden van crisis

De raad van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren is samengesteld uit 14 leden, 6 leden zijn aangesloten bij een Big 4 auditkantoor en 8 leden zijn afkomstig uit de middelgrote en kleine ondernemingen. Zij hebben een antwoord gegeven op het Groenboek van de Europese Commissie 'Beleid inzake controle van financiële overzichten: lessen uit de crisis'. De antwoorden werden voorbereid nadat alle leden van het beroep in België mondeling of schriftelijk gecontacteerd werden. Een van de vragen die gesteld werd, is de volgende: Bent u van mening dat het

algemeen niveau van de 'kwaliteit van de auditfunctie' verder zou kunnen worden verbeterd? De raad van het Instituut heeft als antwoord gegeven dat het van mening is de auditkwaliteit in de toekomst verder te verbeteren. Ze willen dit bereiken door:

- In opleiding en permanente vorming te investeren;
- Praktische auditinstrumenten te ontwikkelen;
- Tot het normeringsproces, onder publiek toezicht, bij te dragen;
- Tot kwaliteitscontroles en, waar nodig, tuchtonderzoeken onder de eindverantwoordelijkheid van een bekwame publieke toezichthouder, bij te dragen.

Ook kan een harmonisatie van de controlenormen door het wettelijk opleggen van de ISA's en meer bepaald door het volgen van de International Standards on Quality Control volgens het IBR bijdragen aan een hogere kwaliteit van de financiële informatie waarover de bedrijfsrevisor moet rapporteren.

Bovendien vindt het IBR dat er voldoende aandacht moet besteed worden aan de opleiding van externe bedrijfsrevisoren zodat de kwaliteit van de audit verbeterd wordt. Externe bedrijfsrevisoren moeten voldoende ervaring hebben om een oordeel te kunnen geven over de cijfers van de jaarrekening. Wel voegt het IBR hier nog aan toe dat deze hogere eisen geen valse verwachtingen mogen scheppen. Audits houden nog altijd een zeker risico in. Ze kunnen wel een redelijke mate van zekerheid geven, maar geen verzekering.

Het IBR wil er wel op wijzen dat de auditkwaliteit in België al erg hoog is. De audits uitgevoerd voor, tijdens en na de kredietcrisis vertonen geen betekenisvolle problemen. De verzekeringsondernemingen melden ook amper gevallen van auditfalingen.

De honoraria dienen volgens het IBR voldoende hoog te zijn opdat de bedrijfsrevisor de controlenormen zou toepassen. Auditkwaliteit is immers volgens hen positief gecorreleerd met het audithonorarium.

4.1.4 Oorzaken verandering in auditkwaliteit

In Amerika heeft de overheid in 2003 een onderzoek gevoerd naar de meningen van de bedrijven aangaande het begrip auditkwaliteit, oorzaken voor het veranderen van bedrijfsrevisor en welke factoren een belangrijke rol spelen bij het kiezen van een nieuwe bedrijfsrevisor ("Accounting Firm Consolidation: Selected Large Public Company Views on Audit Fees, Quality, Independence, and Choice: GAO-03-1158", 2003). Ze gebruikten een toevallige steekproef van 250 beursgenoteerde ondernemingen actief in verschillende sectoren.

Zoals in 4.3 verder nog besproken zal worden, geven ondernemingen als reden voor de verandering van bedrijfsrevisor vaak een waargenomen daling van de auditkwaliteit weer. Wat zijn nu volgens de ondernemingen de oorzaken van deze daling in auditkwaliteit?

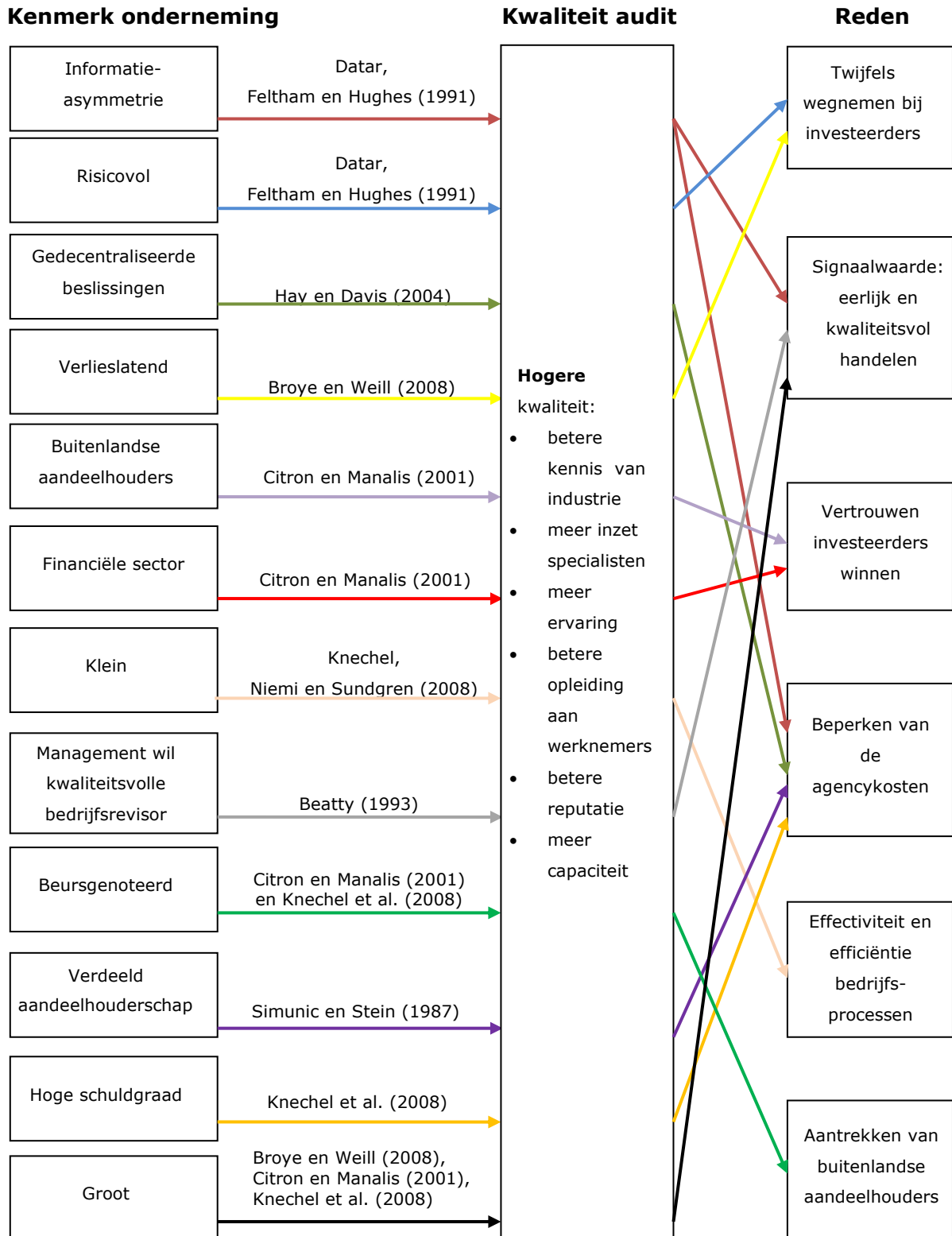
De eerste oorzaak die door de ondernemingen aangehaald wordt, is de verminderde kennis van het auditpersoneel. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn indien het auditteam voornamelijk bestaat uit zeer jonge werknemers zonder ervaring. Maar ook oudere bedrijfsrevisoren dienen zich bij te scholen om op de hoogte te zijn van de kenmerken van de bedrijfsomgeving waarin de ondernemingen actief zijn en de risico's te begrijpen waarmee de ondernemingen geconfronteerd worden. De kwaliteit van de audit kan ook dalen wanneer de auditpartners het werk te veel overlaten aan de jonge werknemers. De auditpartners hebben het namelijk te druk met het toezicht op een groot aantal audits.

Wanneer stijgt volgens de ondernemingen de auditkwaliteit? De top drie van meest gegeven oorzaken zijn de verandering van auditpartner, nieuwe regelgeving en standaarden, en de technische ervaring van het auditteam. Volgens de ondernemingen wordt de auditkwaliteit het meest bepaald door de kwaliteit en het werk van de auditpartner. Hoe meer deze persoonlijk betrokken is bij de audit, hoe hoger de auditkwaliteit zal zijn. Het eerste jaar is de bedrijfsrevisor erg betrokken bij de audit, omdat hij nog voldoende informatie over de onderneming moet inwinnen. Bovendien wil hij de klant tevreden stellen om deze klant aan zich te binden. De auditkwaliteit zal ook toenemen wanneer men de regelgeving

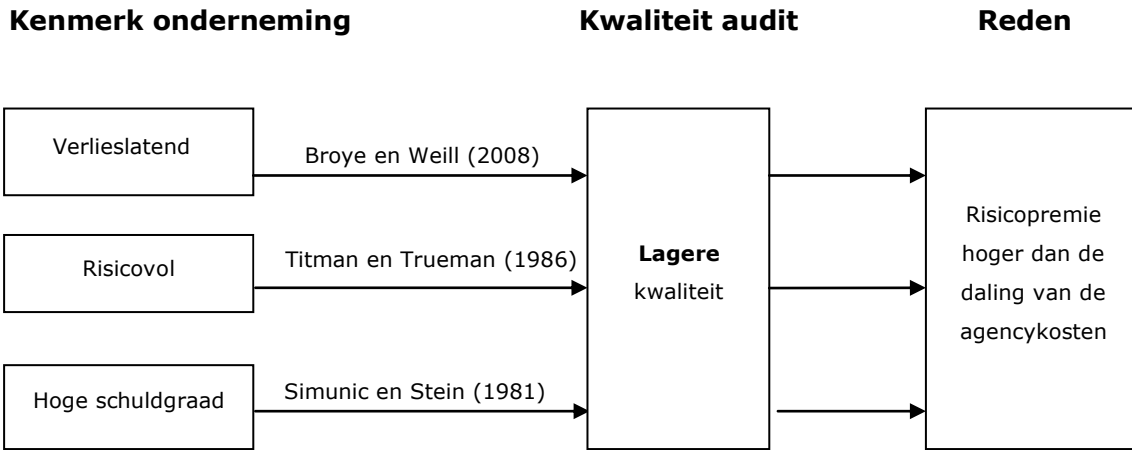
verstrenkt. De bedrijfsrevisor zal dan immers meer tijd spenderen aan de audit waardoor de kwaliteit zal toenemen. Verder zal de auditkwaliteit ook toenemen indien de bedrijfsrevisor vertrouwd is met de economische omgeving waarin de onderneming actief is en indien hij de moeilijkheden kent waarmee de onderneming geconfronteerd wordt.

4.2 Determinanten van de auditorkeuze

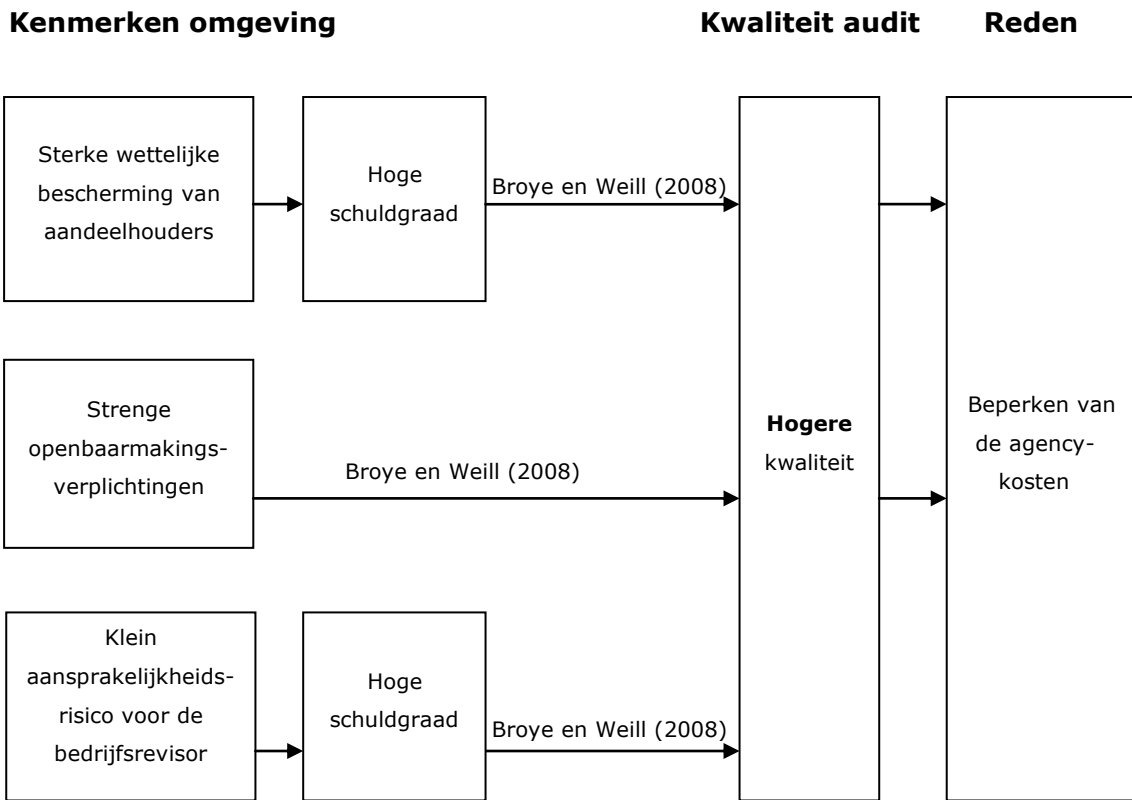
4.2.1 Schema: verklarende variabelen van de auditorkeuze

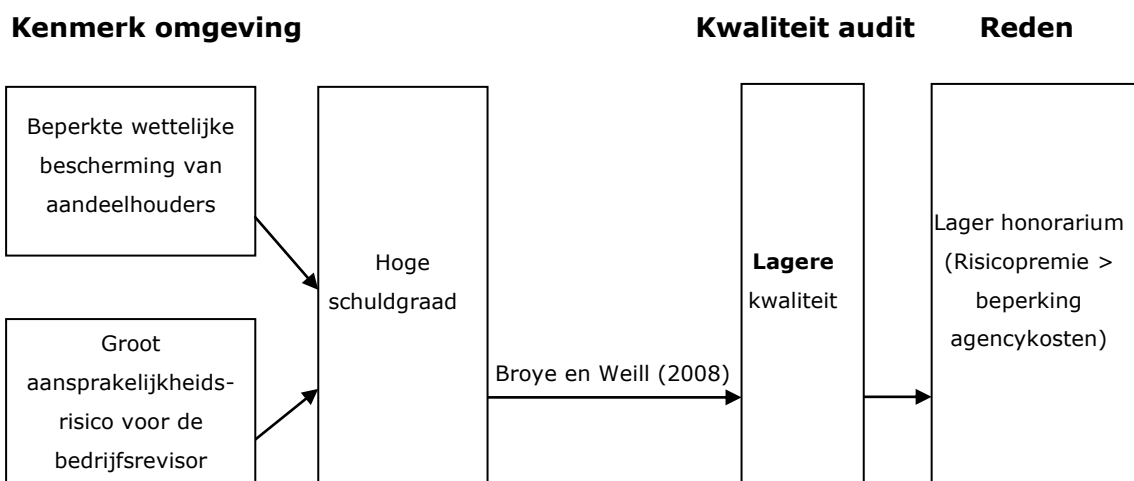
Figuur 9: Determinanten kwaliteitsvolle audit

Figuur 10: Determinanten lagere auditkwaliteit

Figuur 11: Effect kenmerken omgeving op keuze voor kwaliteitsvolle audit

Figuur 12: Effect kenmerken omgeving op keuze voor lagere auditkwaliteit

4.2.2 Profiel van de onderneming

Op de beleggersmarkt bestaat er een informatieasymmetrie tussen de beleggers en de ondernemingen met betrekking tot de waarde van de ondernemingen. Daarom moeten de ondernemingen de beleggers overtuigen dat de aandelen niet overgewaardeerd zijn. Er zijn een aantal mogelijkheden om dit te bereiken. Een eerste middel is het percentage eigen aandelen dat de onderneming bezit (Copley & Douthett Jr, 2002). Dit wijst erop dat de onderneming overtuigd is dat de aandelen niet overgewaardeerd werden. Andere signalen die in de literatuur vaak naar voren komen zijn het geven van directe informatie zoals een winstvoorspelling, hefboomwerking en de keuze van de bedrijfsrevisor. Het geven van directe informatie lijkt het meest waardevol en overtuigend voor de beleggers, maar toch staan de ondernemingen hier vaak weigerachtig tegenover. Ze kunnen immers gestraft worden als achteraf blijkt dat de vrijgegeven informatie verkeerd was (Copley & Douthett Jr, 2002).

Welk mechanisme de onderneming ook kiest om de informatieasymmetrie weg te werken, er zullen altijd kosten blijven bestaan, omdat de informatieasymmetrie nooit volledig zal verdwijnen. Dit noemt men de agencykosten. Er doen zich twee typen agencykosten voor. De eerste soort ontstaat door een belangenconflict tussen de aandeelhouders en het management, de tweede soort ontstaat door een belangenconflict tussen de ontleners en het management (Jensen & Meckling, 1976).

Uit de studie van Datar, Feltham en Hughes (1991) blijkt dat ondernemingen een weloverwogen beslissing nemen met betrekking tot het auditkantoor, omdat de auditkwaliteit een **signaal** levert naar de **investeerders** toe dat er een redelijke zekerheid is dat de jaarrekening vrij is van materiële fouten. De auteurs vinden ook dat ondernemingen die risicovoller zijn dan andere opteren voor een betere auditkwaliteit om de twijfels omtrent hun risicovollere onderneming weg te nemen bij de investeerders. Zij zullen eerder voor de auditkwaliteit kiezen als signaalwaarde naar de beleggers toe in plaats van eigen aandelen te houden. Dit omdat de bijkomende kost door het kiezen voor een bedrijfsrevisor van hogere kwaliteit lager zal liggen dan de kost om eigen, risicovolle aandelen te houden. De resultaten van Broye en Weill (2008) sluiten hierbij aan. Ondernemingen met winst en dus een lager risicoprofiel, kiezen eerder voor een bedrijfsrevisor van lagere kwaliteit. Het omgekeerde doet zich voor bij verlieslatende ondernemingen.

Toch moeten risicovollere ondernemingen goed de voordelen en de nadelen van een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor afwegen. Titman en Trueman (1986) besluiten dat het omgekeerde effect zich ook kan voordien; risicovollere ondernemingen kiezen eerder bedrijfsrevisoren van een lagere kwaliteit. De redenering die ze maken gaat als volgt. Het effect van informatie op de aandelenprijs stijgt naarmate de informatie preciezer is. Ook de agencykosten kunnen beperkt worden indien er nauwkeurige informatie verschaft wordt. Bedrijfsrevisoren van hogere kwaliteit leveren preciezere informatie, maar daar hangt wel een hoger prijskaartje aan vast. Het hoger honorarium wordt aangerekend als gevolg van twee oorzaken. De eerste is dat de kwaliteitsvolle bedrijfsrevisoren meer tijd zullen steken in de audit en de tweede oorzaak is een risicopremie. Risicovollere bedrijven hebben dus het voordeel dat de agencykosten gedrukt zullen worden als ze kiezen voor een Big N kantoor, maar dit levert hen dan wel een hoger honorarium op. Uit het onderzoek van Tritman en Trueman blijkt echter dat de beperking van de agencykosten niet opweegt tegen de stijging van het honorarium. Daarom opteren risicovollere ondernemingen eerder voor een bedrijfsrevisor van lage kwaliteit.

Broye en Weill (2008) besluiten dat het al dan niet kiezen voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor voor risicovolle ondernemingen afhankelijk is van de aanbodzijde van de audit. Indien de Big 6 auditkantoren een premie vragen voor de kwaliteitsvolle audit die hoger ligt dan de beperking van de agencykosten, is het

voor risicovolle ondernemingen voordeliger om een non-Big 6 bedrijfsrevisor te kiezen. De resultaten van de studie van Simunic en Stein (1996) komen hiermee overeen.

Toch is het bestaan van agencyproblemen niet de enige drijfveer om te kiezen voor een kwaliteitsvolle audit. Een kwaliteitsvolle audit helpt managers om de effectiviteit en efficiëntie van de ondernemingsprocessen te verbeteren, zorgt voor een grotere naleving van de wetten en normen, en vermindert agencyproblemen bij het intern rapporteren (Knechel, Niemi & Sundgren, 2008). Vooral de **kleinere** ondernemingen kiezen op basis van deze redenen toch vaak voor een kwaliteitsvolle, duurdere audit volgens de resultaten van het onderzoek van Knechel et al. (2008).

Het management kan ook zijn wil doordrukken en het auditcomité aansporen te kiezen voor een onbetwist onafhankelijke en kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor om de agencykosten te drukken. Door te opteren voor een kwaliteitsvolle audit, wil het management een signaal geven aan de investeerders dat het eerlijk en kwaliteitsvol handelt (Beatty, 1993). Theoretisch zal het management dan een stijging van de beloning krijgen, gelijkgesteld aan het verlies dat de aandeelhouders zouden geleden hebben indien men niet voor een audit van hoge kwaliteit gekozen had (Chow, 1982).

Een andere factor die mede de keuze van de bedrijfsrevisor bepaalt, is **het percentage buitenlandse aandeelhouders** van de onderneming. Internationale grote auditkantoren krijgen hier de voorkeur, vermits de buitenlandse aandeelhouders de auditkantoren en dan vooral hun reputatie kennen en er dus ook meer vertrouwen in hebben dan in lokale auditkantoren. Bovendien zijn deze internationale auditkantoren beter op de hoogte van de boekhoudstandaarden die er in de verschillende landen gelden (Citron & Manalis, 2001).

Citron en Manalis (2001) en Knechel et al. (2008) vinden dat **beursgenoteerde ondernemingen** eerder een kantoor van de Big 6 verkiezen om zo buitenlandse investeerders aan te trekken. Hierboven werd reeds vermeld dat buitenlandse investeerders een groter vertrouwen hebben in de internationale Big 6 auditkantoren.

Ook **de sector** waartoe de onderneming behoort, kan een invloed hebben op de keuze van de bedrijfsrevisor. De financiële sector is een zeer delicate sector en daarom stelt men hoge eisen aan de geloofwaardigheid van de audit (Citron & Manalis, 2001).

Uit de studies van Citron en Manalis (2001) en Knechel et al. (2008) blijkt dat **grotere ondernemingen** een groter auditkantoor van de Big 6 verkiezen boven een lokaal auditkantoor. Dit kan verklaard worden door het feit dat grotere ondernemingen vaak een beroep doen of in de toekomst willen doen op het grote publiek voor investeringen waardoor ze een kwaliteitsvolle audit verkiezen als signaalwaarde. Dit wordt ook bevestigd door de studie van Broye en Weill (2008) voor Europa. Bovendien lopen de kosten voor een klein auditkantoor hoog op bij een audit van een grote onderneming. De reden hiervoor is dat kleine auditkantoren geen schaalvoordelen hebben waardoor een audit van een grote onderneming tot een hoger honorarium zal leiden door een stijging van het aantal gepresteerde uren. Een groot auditkantoor heeft wel een schaaffect met als gevolg dat de premie van een Big N kantoor gecompenseerd wordt door het schaalvoordeel. Bijgevolg zal er geen prijsverschil waar te nemen zijn tussen een Big N en een non-Big N kantoor voor grote ondernemingen (Simunic, 1980; Palmrose, 1986). Het is dus logisch dat een grote onderneming zal kiezen voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit, vermits dit geen extra kosten met zich meebrengt (Sundgren, 1998).

Niet enkel de grootte van de onderneming, maar ook **de complexiteit van beslissing nemen** heeft een invloed op de keuze van de bedrijfsrevisor. Wanneer de beslissingen gedelegeerd worden en er minder controle is op de managers, kiezen ondernemingen vaak voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor om de agencykosten te beperken. De bedrijfsrevisor moet toezicht houden op het mogelijk handelen van het management in eigen belang (Hay & Davis, 2004).

Een andere factor die de keuze van de bedrijfsrevisor bepaalt, is **het aandeelhouderschap van de gecontroleerde onderneming**. Wanneer het aandeelhouderschap erg verdeeld is, ontstaan er agencyproblemen tussen de aandeelhouders en het management. De aandeelhouders weten immers niet of hun kapitaal voor de juiste doeleinden aangewend wordt, namelijk voor het creëren van

waardemaximalisatie (Simunic & Stein, 1987). Hier zal er eveneens voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor gekozen worden ter beperking van de agencykosten.

De schuldgraad is ook een factor die de auditorkeuze beïnvloedt. Ondernemingen met een hoge schuldgraad opteren voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit (Knechel, et al., 2008). Een verklaring hiervoor is dat de agencykosten gedrukt kunnen worden indien men voor een kwaliteitsvolle audit kiest. Deze agencykosten zijn bijvoorbeeld strenge schuldvoorwaarden en een hoge rente bij het afsluiten van een lening. Er zijn twee redenen waarom een kwaliteitsvolle audit de agencykosten vermindert. De eerste reden is dat een kwaliteitsvolle audit de ontleners geruststelt dat er niet aan *earnings management* gedaan is om te vermijden dat er niet aan de schuldvoorwaarden zou voldaan zijn. Een tweede reden is dat een kwaliteitsvolle audit de kwaliteit van de informatie van de jaarrekening garandeert en daardoor inefficiënties omwille van de informatieasymmetrie reduceert. Deze inefficiënties kunnen bijvoorbeeld zijn dat de bank geld leent aan ondernemingen die het daaropvolgende jaar failliet gaan of dat de bank geen geld leent aan ondernemingen die goede resultaten boeken. We kunnen besluiten dat de hogere kosten van het audithonorarium door te kiezen voor een duurdere, kwaliteitsvolle audit niet opwegen tegen de besparing van de agencykosten (Sundgren, 1998; Knechel, et al., 2008). Nochtans is niet iedereen het hiermee eens. Simunic en Stein hebben in 1981 een onderzoek gevoerd met gegevens van 397 beursgenoteerde ondernemingen. Hoe hoger de schuldgraad, hoe minder een onderneming geneigd was te kiezen voor een Big N bedrijfsrevisor. De reden hiervoor is dat Big N bedrijfsrevisoren altijd een goede kwaliteit willen leveren door het deep pocket principe. Omdat een onderneming met een hoge schuldgraad een hoger aansprakelijkheidsrisico voor de bedrijfsrevisor inhoudt, zal deze ofwel meer uren presteren ofwel een hogere premie vragen. Waarschijnlijk wogen de baten door te kiezen voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor voor deze ondernemingen niet op tegen de kosten van de audit.

4.2.3 Kenmerken van de auditomgeving

In verschillende landen vindt men verschillende resultaten terug. Zo vindt men in Europa bijvoorbeeld geen eenduidige relatie tussen de schuldgraad en de keuze voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor. In vier Europese landen vindt men een

positief significant verband, in vier andere landen is er geen significant verband en in België en Finland is er zelfs een negatief verband. Deze verschillen kunnen te wijten zijn aan **het wettelijk systeem van het land** waarin de onderneming gevestigd is. Indien de investeerders sterk beschermd worden door de wet, is dit een aanwijzing dat er grote informatieasymmetrie heerst, doordat er een scheiding is van eigendom en leiding van de onderneming, en dat de agencykosten dus hoog kunnen oplopen. Ondernemingen met een hoge schuldgraad zullen dan ook opteren voor een kwaliteitsvolle audit omdat de agencykosten zo verminderd kunnen worden (Broye & Weill, 2008). In landen waar de investeerders slechts beperkt beschermd worden door de wet, zal er een geconcentreerd aandeelhouderschap plaatsvinden en zal onderneming in de meeste gevallen in handen zijn van een familie. Hierdoor zijn er in principe geen agencykosten doordat de eigendom en de controle in handen van dezelfde personen zijn. Daarom opteren ondernemingen met een hoge schuldgraad in landen met een beperkte wettelijke bescherming voor een bedrijfsrevisor van lagere kwaliteit omdat het audithonorarium bij een bedrijfsrevisor van hogere kwaliteit te hoog zou oplopen.

Toch is het niet zo dat een kwaliteitsvolle audit de enige manier is om de agencykosten te beperken. Er zijn immers nog andere variabelen die het conflict tussen de ontleners en het management beperken. Een voorbeeld hiervan is het in onderpand geven van effecten. Wanneer men hiervoor kiest, zal men eerder voor een bedrijfsrevisor van niet zo'n hoge kwaliteit opteren. De reden is dat men nu immers hetzelfde resultaat zal hebben, namelijk een beperking van de agencykosten, maar dan zonder een verhoging van het audithonorarium (Sundgren, 1998).

Een ander element van het wettelijk systeem zijn de openbaarmakingsverplichtingen. Hoe strenger de vereisten, hoe meer men geneigd is te kiezen voor een kwaliteitsvolle audit van een Big 6 kantoor (Broye & Weill, 2008).

Broye en Weill (2008) hebben een onderzoek gevoerd naar de invloed van de schuldgraad op de keuze van de bedrijfsrevisor in landen met een hoge en lage kans op aansprakelijkheid. Hun steekproef bestond uit 47 000 kleine en middelgrote productieondernemingen afkomstig van 10 Europese landen. Hun

resultaten zijn dat ondernemingen met een hoge schuldgraad in een land met weinig aansprakelijkheidsrisico's voor de bedrijfsrevisor eerder geneigd zijn te kiezen voor een kwaliteitsvolle audit. Dit resultaat kan verklaard worden aan de hand van de agency theorie. De reputatie van de bedrijfsrevisor wordt door de investeerders gezien als een garantie voor kwaliteit wanneer hun mogelijkheid tot veroordeling van de bedrijfsrevisor en tot het innen van schadevergoedingen klein is. In landen waar de aansprakelijkheidsrisico's voor de bedrijfsrevisor groot zijn, hechten investeerders minder belang aan de kwaliteit aangezien de kans voor investeerders nu groter is om schadevergoedingen te innen bij aansprakelijkheid van de bedrijfsrevisor. Bijgevolg zullen ondernemingen dan ook geen hoger audithonorarium willen betalen voor een audit van hogere kwaliteit.

4.2.4 Kenmerken van het auditkantoor

Uit een studie van de Amerikaanse overheid in 2003 blijkt dat 88% van de ondernemingen een bedrijfsrevisor van de Big 4 verkiest boven een non-Big 4 bedrijfsrevisor omwille van drie belangrijke factoren. De ondernemingen vinden dat Big 4 bedrijfsrevisoren een betere kennis van de industrie hebben of dus meer gespecialiseerd zijn, dat ze een betere reputatie hebben en over meer capaciteit beschikken. We kunnen het ook anders stellen. Waarom kiezen ondernemingen niet voor een non-Big 4 bedrijfsrevisor?

Een eerste reden die aangehaald wordt, is dat investeerders meer vertrouwen stellen in de onderneming wanneer de audit uitgevoerd wordt door een Big 4 bedrijfsrevisor. Bovendien beschikken Big 4 auditkantoren over voldoende financiële middelen om bekwame werknemers aan te trekken en hun een kwaliteitsvolle opleiding te schenken. Dit is een verklaring voor de hogere kwaliteit die Big 4 bedrijfsrevisoren leveren ("Accounting Firm Consolidation: Selected Large Public Company Views on Audit Fees, Quality, Independence, and Choice: GAO-03-1158", 2003).

4.2.5 Relatieve belangrijkheid van de variabelen

Uit datzelfde onderzoek van de Amerikaanse overheid blijkt dat de kwaliteit van de service voor 99% van de ondernemingen de belangrijkste variabele is bij het kiezen

van een nieuwe bedrijfsrevisor. De tweede hoogst gerangschikte factor is voor 83% van de ondernemingen de reputatie van het auditkantoor of de naamsherkenning. 81% van de ondernemingen kiest als derde belangrijkste variabele voor de industriespecialisatie van het auditkantoor. De andere factoren die ook een invloed hebben op de keuze van de bedrijfsrevisor zijn in volgorde van relatieve belangrijkheid: het efficiënt kunnen samenwerken met het auditteam, het audithonorarium, de mogelijkheid van de bedrijfsrevisor om de interne processen van de onderneming te begrijpen, het aantal diensten dat de bedrijfsrevisor levert en tot slot de nabijheid van het auditkantoor ten opzichte van de onderneming.

Ondanks het feit dat het honorarium niet bij de drie meest belangrijke variabelen hoort, wordt er toch zeker rekening mee gehouden. Hoewel de Amerikaanse ondernemingen eerder een Big 4 bedrijfsrevisor zouden kiezen omwille van de redenen die hierboven werden aangehaald, vindt men dat er te weinig grote auditkantoren zijn. Men had liever acht auditkantoren gehad waar men uit kon kiezen. Dit zou immers de competitie versterken waardoor de audithonoraria zouden dalen. Bovendien moet men zich de situatie eens voorstellen wanneer men een auditkantoor heeft voor de externe audit en een voor de interne audit. Dan heeft men nog maar 2 auditkantoren over als men wil wisselen van bedrijfsrevisor of als men een bedrijfsrevisor wil voor advies. Velen wensen dan ook een groter aanbod van grote, kwaliteitsvolle auditkantoren.

Nochtans delen niet alle ondernemingen die mening. Als het aanbod aan grote kantoren te groot zou worden, vermindert het aantal auditopdrachten voor hen en bijgevolg ook hun ervaring en kennis. Dit kan een negatief effect hebben op de kwaliteit van de audit. En dit is net een van de belangrijkste redenen waarom men een Big 4 bedrijfsrevisor verkiest boven een non-Big 4 bedrijfsrevisor.

4.3 Veranderen van bedrijfsrevisor

Uit de literatuur blijkt dat hoe langer de relatie tussen de bedrijfsrevisor en de onderneming duurt, hoe meer tevreden men is van de bedrijfsrevisor. Men zal dan minder snel van bedrijfsrevisor wisselen. Gemiddeld duurt de relatie tussen de bedrijfsrevisor en de klant 19 jaar.

Uit het onderzoek van de Amerikaanse overheid in 2003 is gebleken dat ondernemingen van bedrijfsrevisor veranderen omwille van een waargenomen daling van de auditkwaliteit, te hoge honoraria, zorgen omtrent de reputatie van de bedrijfsrevisor, de nood aan een bedrijfsrevisor die aan de noden van de onderneming voldoet, een fusie van de onderneming, een wijziging van het management en het verlangen naar een nieuw perspectief. Een andere reden kan ook zijn dat de samenwerking niet meer efficiënt verliep of dat er onenigheid bestond over een boekhoudkundig principe. Sommige ondernemingen veranderen ook van bedrijfsrevisor om de onafhankelijkheid niet in het gedrang te laten komen en om dus blijk te geven van een goed deugdelijk bestuur.

Het krijgen van een niet-goedkeurende verklaring is voor vele ondernemingen de belangrijkste reden om van bedrijfsrevisor te veranderen. Chow (1982) vond een positief verband terug tussen niet-goedkeurende verklaringen en daaropvolgende auditorwissels. De resultaten van Craswell, Francis en Taylor (1995) sluiten hierbij aan. Als gevolg hiervan kan wel het probleem ontstaan dat de bedrijfsrevisor uit angst om de klant te verliezen een goedkeurende verklaring geeft terwijl dit economisch gezien niet verantwoord is. Zijn onafhankelijkheid komt hier dus in het gedrang. De bedrijfsrevisor zal dus de situatie moeten afwegen indien hij voldoende bewijsmateriaal gevonden heeft dat de jaarrekening niet vrij is van materiële fouten. Ofwel vervult hij zijn plicht en geeft hij dus een niet-goedkeurende verklaring. Hij loopt hierdoor wel het risico ontslagen te worden waardoor hij alle toekomstige honoraria van deze klant verloren ziet gaan. Ofwel kiest hij ervoor de klant te houden en geeft hij een goedkeurende verklaring, maar dan loopt hij het risico aansprakelijk gesteld te worden indien de investeerders hier schade door lijden. Bovendien loopt hij dan ook gevaar de toekomstige honoraria van alle andere klanten te ontlopen door reputatieverlies. Het is dus duidelijk dat de bedrijfsrevisor best in alle onafhankelijkheid een oordeel geeft over de jaarrekening.

Uit de studie van Smith (1986) en deze van Krishnan en Krishnan (1996) blijkt echter dat ondernemingen niet van bedrijfsrevisor wisselen omwille van een niet-goedkeurende verklaring, maar wel omdat de bedrijfsrevisor te streng was bij het toepassen van de auditprocedures.

Wanneer er een toelichtende paragraaf toegevoegd wordt met betrekking tot het continuïteitsprincipe heeft dit hetzelfde effect als een niet-goedkeurende verklaring. In dit geval zal zich dan ook vaak een verandering van de bedrijfsrevisor voordoen (Taffler & Citron, 1992).

Een onderzoek van Beattie en Fearnley (1995) toont aan dat 35% van de ondernemingen die wisselden van bedrijfsrevisor een wijziging van het management als reden hiervoor gaven. Het nieuwe management zal eerder kiezen voor een bedrijfsrevisor waar ze mee vertrouwd zijn door hun managementfunctie in vorige ondernemingen en hierdoor is de kans groot dat de bestaande bedrijfsrevisor vervangen wordt. Nochtans wordt dit niet door alle onderzoeken bevestigd. Chow (1982) vond dat de verandering van het management geen significante invloed heeft op de verandering van de bedrijfsrevisor. Schwartz en Menon (1985) stemmen hiermee in.

De redenen die hierboven opgesomd worden moeten eigenlijk in combinatie beschouwd worden. De kans op een verandering van de bedrijfsrevisor zal het grootst zijn wanneer de onderneming een niet-goedkeurende verklaring gekregen heeft, in financiële moeilijkheden zit en een wissel van het management zich voorgedaan heeft. Daarentegen zal er een kleine kans op auditorverandering zijn als de onderneming, hoewel ze een niet-goedkeurende verklaring gekregen heeft, financieel gezond is en niet van management veranderd is (Cooke & Hudaib, 2005).

De grootte van de onderneming heeft ook een invloed op de verandering van de bedrijfsrevisor. Hoe kleiner de onderneming, hoe meer kans dat er van bedrijfsrevisor gewisseld wordt. De grootte van het auditkantoor is ook een significante variabele in het verklaren van de auditorwissel. Wanneer een klein auditkantoor de onderneming controleert, is de kans groter dat de onderneming voor een andere bedrijfsrevisor zal kiezen (Hudaib & Cooke, 2005).

Indien een onderneming geld wil lenen om zijn investeringen te financieren en de ontleners veel belang hechten aan een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor, zullen de ondernemingen vaak een overstap maken naar een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor om de schuldvoorwaarden of andere verplichtingen te kunnen beperken (Knechel, et al., 2008).

4.4 Besluit

Wanneer een onderneming een keuze maakt voor een bedrijfsrevisor, speelt de kwaliteit de belangrijkste rol. Ook de reputatie van de bedrijfsrevisor kan een doorslaggevende factor zijn bij het kiezen. Wanneer kan men echter spreken van een hoge kwaliteit? Er zijn twee indicatoren: de grootte en de reputatie van het auditkantoor. Beide tonen aan dat Big N auditkantoren een goede kwaliteit leveren. Ze beschikken namelijk over meer technische kennis, ervaring en kwaliteitsvolle administratieve systemen en bieden bovendien zeer goede opleidingen aan hun werknemers aan. Ook hebben ze door het leveren van een hoge kwaliteit doorheen de jaren een goede reputatie opgebouwd. Verder is ook gebleken dat ze onafhankelijker handelen doordat ze over een groot aantal klanten beschikken en dus grotere verliezen kunnen lijden bij reputatieschade.

Aangezien de kwaliteit de belangrijkste factor is bij het kiezen van een bedrijfsrevisor, zou men verwachten dat de ondernemingen allemaal voor een Big N bedrijfsrevisor kiezen. Dit is uiteraard niet het geval. Aan de hogere kwaliteit hangt natuurlijk ook een hoger prijskaartje vast. Wanneer zijn ondernemingen bereid voor de hogere kwaliteit te betalen?

De kenmerken van de onderneming en de omgeving waarin de onderneming actief is, beïnvloeden de keuze van de onderneming voor de bedrijfsrevisor. Een onderneming moet de hogere kost vergelijken met de voordelen die een kwaliteitsvolle audit haar oplevert. Beursgenoteerde ondernemingen kiezen voor een kwaliteitsvolle audit om buitenlandse investeerders aan te trekken. Ondernemingen die geconfronteerd worden met informatieasymmetrie willen een signaal leveren aan de investeerders dat ze kwaliteitsvol handelen en niets te verbergen hebben. Als signaalwaarde kiezen ze voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit. Bovendien worden de agencykosten dan verminderd.

Ook risicovolle ondernemingen kunnen de agencykosten beperken indien ze voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor kiezen. Wanneer echter de risicopremie groter is dan de daling van de agencykosten, zullen ze andere middelen aanwenden, zoals bijvoorbeeld het houden van eigen aandelen, om de agencykosten te beperken. Dit geldt ook voor ondernemingen met een hoge schuldgraad. Al wordt de keuze voor

een bedrijfsrevisor bij ondernemingen met een hoge schuldgraad beïnvloed door de omgeving. Indien de investeerders sterk beschermd worden in de wet, duidt dit op informatieasymmetrie. Als signaalwaarde naar de investeerders toe, kiezen ondernemingen dan voor een kwaliteitsvolle audit. Bovendien worden de agencykosten dan verminderd. Indien echter de investeerders slechts beperkt wettelijk beschermd worden, zal er geconcentreerd aandeelhouderschap bij de ondernemingen plaatsvinden, waardoor de agencykosten slechts beperkt zullen voorkomen. De voordelen van een kwaliteitsvolle audit, namelijk de beperking van de agencykosten, kunnen dan niet opwegen tegen het hoger audithonorarium als gevolg van een risicopremie. Bijgevolg zullen deze ondernemingen eerder opteren voor een bedrijfsrevisor van lagere kwaliteit.

Een ander kenmerk van de omgeving dat de keuze voor de bedrijfsrevisor beïnvloedt, is de kans op aansprakelijkheid voor de bedrijfsrevisor. Indien de bedrijfsrevisor een hoge kans heeft aansprakelijk gesteld te worden, kunnen de investeerders steeds gerechtelijke stappen ondernemen indien ze dit wensen. Dit is een zekere waarborg voor de investeerders dat hun geld niet verloren zal gaan. Hierdoor zullen de agencykosten beperkt zijn. Ondernemingen met een hoge schuldgraad kunnen dan eerder een bedrijfsrevisor van lagere kwaliteit verkiezen, omdat het hoger audithonorarium, de beperking van de agencykosten zal overtreffen. Indien echter de kans op aansprakelijkheid klein is, zullen de agencykosten hoog oplopen. Om de investeerders te overtuigen dat de onderneming niets te verbergen heeft en de cijfers een getrouw beeld leveren van de werkelijkheid, kunnen de ondernemingen voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor kiezen. Het voordeel is dat de agencykosten dan verminderd zullen worden. Wanneer de daling van de agencykosten de stijging in het audithonorarium overtreft, kiezen deze ondernemingen voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit.

5.1 De ondoorzichtigheid van een onderneming

In de academische literatuur zijn een aantal modellen ontstaan die zeer effectief zijn in het voorspellen van audithonoraria op basis van in het openbaar vrijgegeven informatie. Deze modellen focussen allemaal op kenmerken van de onderneming die in de jaarrekening opgenomen worden als determinanten voor de audithonoraria. Hoewel bedrijfsrevisoren zonder twijfel deze openbaar vrijgegeven informatie in beschouwing zullen nemen voor het berekenen van het audithonorarium, zullen ze ook zeker aandacht besteden aan risico's die niet openbaar gemaakt worden. Bedrijfsrevisoren hebben namelijk toegang tot de privé-informatie van bedrijven. Dit is unieke informatie die betrekking heeft op de interne werking van een onderneming. Deze privé-informatie geeft mogelijk risico's weer die niet observeerbaar zijn voor de buitenwereld. De bedrijfsrevisor zal deze informatie zeker in beschouwing nemen om de auditprocedures vast te leggen en het audithonorarium te bepalen (Danielsen, VanNess, & Warr, 2007).

Een bedrijf dat weinig interne informatie vrijgeeft, is ondoorzichtig. Dit vergt meer werk van de bedrijfsrevisor om het bedrijf te kunnen doorgronden. Het is immers noodzakelijk voor de bedrijfsrevisor om de risico's waaraan de onderneming blootgesteld wordt te begrijpen, om verdere auditprocedures te kunnen vastleggen. Danielsen et al. (2007) hebben een onderzoek gevoerd waarbij ze twee hypothesen vooropstelden. De eerste stelt dat een hoger audithonorarium het groter risico van de bedrijfsrevisor reflecteert bij de audit van een onderneming die weinig doorzichtig is. De bedrijfsrevisor vraagt dan ter compensatie van de onzekerheid met betrekking tot de risico's waarmee de onderneming geconfronteerd wordt een hoger audithonorarium. Risico's voor de klant kunnen immers leiden tot materiële fouten in de jaarrekening, die al dan niet bewust in de jaarrekening terecht gekomen zijn. De tweede hypothese stelt dat een onderneming een hoger audithonorarium betaalt opdat de markt overtuigd zou zijn over de transparantie van de onderneming. De onderneming wil tonen dat ze niets te verbergen heeft en kiest daarom een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit. Deze zou immers materiële fouten als gevolg van fraude of een vergissing met een hoge kans ontdekken. Bij

deze hypothese is een hoog audithonorarium dus negatief gecorreleerd met de ondoorzichtigheid van een onderneming. Hun resultaat bevestigt de eerste hypothese. Een hoog audithonorarium wijst op de ondoorzichtigheid van een onderneming met betrekking tot de vrijgegeven informatie.

Eenzijds kan de bedrijfsrevisor bij een ondoorzichtige onderneming het audithonorarium verhogen doordat er twijfel bestaat over de risico's van de onderneming. Anderzijds kan hij meer uren besteden aan het doorgronden van de onderneming zodat hij toch de risico's kan achterhalen waarmee de onderneming geconfronteerd wordt. In beide gevallen leidt dit tot een hoger audithonorarium.

5.2 Kwaliteit van de audit

Een hoog audithonorarium impliceert een hoge auditkwaliteit. Dit wordt algemeen bevestigd in de literatuur (Firth, 1997; Francis, 2004; O'Keefe, et al., 1994). Een veel gebruikte definitie van auditkwaliteit is deze van DeAngelo (1981). Hij stelt dat er sprake is van auditkwaliteit indien de bedrijfsrevisor materiële fouten in de jaarrekening opspoorde en ze bovendien ook rapporteert. Om de materiële fouten te kunnen opsporen, dient de bedrijfsrevisor uitgebreide procedures uit te voeren. Hoe hoger het aantal substantieve testen, hoe hoger het aantal uren dat de bedrijfsrevisor gepresteerd heeft en hoe hoger de kans op detectie van materiële fouten. Een toename van het aantal gepresteerde uren leidt tot een hoger audithonorarium. Een hoog audithonorarium wijst dus op uitgebreide auditprocedures en een hoge auditkwaliteit.

Het omgekeerde is daarom niet altijd waar. Men mag er niet zomaar vanuit gaan dat een laag audithonorarium op een lage auditkwaliteit wijst (Francis, 2004). Uit het onderzoek van Francis naar de prijs van audits in vergelijking met het aantal falingen in de US, blijkt dat er immers maar zelden auditfalingen voorkomen in vergelijking met het aantal ondernemingen die een laag audithonorarium betalen. Een auditfaling is volgens Francis het geven van een goedkeurende verklaring indien de jaarrekening materiële fouten bevat.

Wel is het zo dat een hoog audithonorarium een zekerheid geeft dat de GAAS reporting standards gerespecteerd werden (O'Keefe, et al., 1994). Men zou ook

kunnen kiezen voor een auditkwaliteit die lager ligt dan diegene die de GAAS voorschrijven. De kost van deze audit zal dan lager liggen dan de kost van een audit volgens de GAAS standaarden.

Bovendien werd in hoofdstuk drie reeds aangehaald dat Big N kantoren een hoger audithonorarium vragen voor het leveren van een hogere kwaliteit. Aangezien een hoog audithonorarium wijst op een hogere auditkwaliteit, is de kans groot dat een hoog audithonorarium impliceert dat het auditkantoor tot de Big N behoort.

Een eerste verklaring hiervoor is dat een Big N bedrijfsrevisor over meer technische kennis en ervaring beschikt. Daardoor is hij in vele gebieden inzetbaar. Er wordt ook veel aandacht besteed aan de opleidingen van de werknemers zodat deze voortdurend hun kennis kunnen uitbreiden. Verder beschikken Big N kantoren ook over betere software, administratieve systemen en kwaliteitstoezichtssystemen.

Een tweede verklaring is het deep pocket principe (Lennox, 1999). Big N auditkantoren beschikken over een groter aantal klanten dan non-Big N kantoren. Bovendien zijn deze klanten ook groter dan deze van non-Big N kantoren en betalen ze dus hogere audithonoraria. Dit maakt dat een Big N kantoor veel meer verlies kan lijden bij gerechtelijke vervolging. Ten eerste is er kans op reputatieverlies. Hierdoor kan het auditkantoor veel klanten verliezen. Ten tweede loopt het auditkantoor het risico aansprakelijk gesteld te worden. In het slechtste geval kan dit zelfs tot de volledige ondergang van het auditkantoor leiden. Bovendien zijn Big N kantoren veel bekender bij het grote publiek doordat ze vele grote klanten in hun bezit hebben, waardoor de kans op gerechtelijke vervolging toeneemt. Om zich in te dekken tegen deze grote verliezen, zullen Big N auditkantoren uitgebreide auditprocedures uitvoeren. Het audithonorarium zal bijgevolg toenemen.

Big N kantoren verliezen dus liever één klant door het geven van een niet-goedkeurende verklaring aan die klant, dan de vele andere klanten die ze zouden verliezen bij gerechtelijke vervolging indien het geven van een goedkeurende verklaring aan die klant economisch niet verantwoord was.

5.3 Het bedrijfsrisico van de klant

Wanneer een onderneming failliet gaat, terwijl deze van de bedrijfsrevisor een goedkeurende verklaring kreeg, is de kans groot dat de bedrijfsrevisor gerechtelijk vervolgd wordt. Ook al wordt de bedrijfsrevisor niet aansprakelijk gesteld, toch kunnen de rechtbankkosten hoog oplopen. Bovendien kan dit tot reputatieverlies leiden en kan de bedrijfsrevisor bijgevolg vele klanten verliezen. In het slechtste geval kan aansprakelijkheid zelfs tot de volledige ondergang van het auditkantoor leiden, denken we maar aan Arthur Andersen na de faling van Enron (Danielsen, et al., 2007). De bedrijfsrevisor kan zich op twee manieren tegen dit risico indekken. Ofwel beslist hij om meerdere uren te presteren zodat de kans dat de jaarrekening toch nog materiële fouten bevat indien hij een goedkeurende verklaring geeft, klein wordt. De kans op gerechtelijke vervolging en aansprakelijkheid neemt dan af. Ofwel kiest de bedrijfsrevisor om het audithonorarium per uur te verhogen ter compensatie van de eventuele rechtbankkosten. In beide gevallen zal het audithonorarium toenemen. Een hoog audithonorarium kan dus wijzen op een hoger bedrijfsrisico van de klant.

Wysocki (2010) is op zoek gegaan naar de relatie tussen de vergoeding van de CEO en deze van de bedrijfsrevisor. Hij verwacht een positieve relatie op basis van een aantal redenen. De eerste is de complexiteit van de onderneming. Hoe complexer een onderneming, hoe hoger de vergoeding van de CEO moet zijn om tegemoet te komen aan deze moeilijke omstandigheden. De complexiteit van de onderneming wordt bijvoorbeeld beïnvloed door de complexiteit van het financieel rapporteren. Bijgevolg zal een CEO dus een hoger loon krijgen indien hij een onderneming moet leiden met ingewikkelde financiële informatiesystemen. De auteur verwacht ook dat deze complexe ondernemingen een groter beroep doen op een externe kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor. Aangezien deze meer uren zal presteren in een complexe onderneming, zullen de audithonoraria hoger liggen in complexe ondernemingen. Dit zou dan leiden tot een positieve associatie tussen de vergoeding van de CEO en deze van de bedrijfsrevisor.

Een andere reden voor de positieve relatie is te wijten aan het bedrijfsrisico van de onderneming. Ondernemingen met een hoger bedrijfsrisico moeten risico-averse managers een hogere vergoeding geven om managers te overtuigen dit risico te

dragen. Ook de bedrijfsrevisoren zullen een hogere vergoeding vragen om zich in te dekken tegen het hoger risico op gerechtelijke vervolging en mogelijk aansprakelijkheid. Daarom wordt ook hier een positieve relatie verwacht tussen de vergoeding van een CEO en deze van de bedrijfsrevisor.

Uit het empirisch onderzoek van Wysocki (2010) blijkt dat beide hypothesen bevestigd worden. Hij stelt vast dat een 1% stijging in het audithonorarium gepaard gaat met een 0.19% stijging van de vergoeding van de CEO. Er is dus een sterke associatie waar te nemen. Een hoog audithonorarium wijst dus op een complexe of risicovolle onderneming.

5.4 Graad van afhankelijkheid

De graad van afhankelijkheid kan ook afgeleid worden uit het audithonorarium. Sommige beweren dat de ratio van non-audit services en audit services een belangrijke indicator is van de graad van afhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Hoe hoger deze ratio, hoe meer de bedrijfsrevisor geneigd is om fouten door de vingers te zien (Larcker & Richardson, 2004). Anderen beweren dat het niveau van de absolute audithonoraria een indicatie geeft van de graad van afhankelijkheid. Hoe hoger het audithonorarium, hoe meer de bedrijfsrevisor financieel afhankelijk is van de klant. Uit schrik om de klant en dus ook zijn inkomsten te verliezen, kan de bedrijfsrevisor een goedkeurende verklaring geven terwijl dit economisch gezien niet verantwoord is.

Toch moet dit in samenhang met de grootte van het auditkantoor besproken worden. In hoofdstuk vier werd reeds aangehaald dat Big 6 auditkantoren een hogere kwaliteit leveren doordat ze onafhankelijker zullen handelen. Indien de bedrijfsrevisor van een Big 6 kantoor oordeelt dat de jaarrekening van een klant materiële fouten bevat, verkiest hij om aan deze klant een niet-goedkeurende verklaring te geven. Hij loopt hierbij wel het risico deze klant te verliezen. Had hij echter deze klant een goedkeurende verklaring gegeven, dan had hij het risico gelopen alle andere klanten te verliezen indien hij gerechtelijk vervolgd zou worden voor het geven van een goedkeurende verklaring terwijl dit economisch gezien niet verantwoord was. Omdat een Big 6 kantoor over een groot aantal klanten beschikt,

zullen deze niet twifelen om een niet-goedkeurende verklaring te geven (Lennox, 1999). Bijgevolg zullen deze onafhankelijker handelen (DeAngelo, 1981).

Een hoog audithonorarium waarbij de bedrijfsrevisor niet tot een Big 6 kantoor behoort, impliceert dus een hogere graad van afhankelijkheid.

5.5 Corporate governance

Na het schandaal van Enron is er veel aandacht besteed aan de corporate governance van bedrijven. Zo heeft men in België zelfs twee wetten en twee codes in het leven geroepen. De code 2009, als opvolger van de code Lippens, geeft aanbevelingen of richtlijnen voor beursgenoteerde ondernemingen. Omdat België echter een land is met veel KMO's en familiebedrijven heeft men de code Buysse opgericht. Deze geeft aanbevelingen met betrekking tot de corporate governance voor niet-beursgenoteerde ondernemingen en heeft speciale aandacht voor familiebedrijven.

Een goed deugdelijk bestuur zorgt ervoor dat de managers handelen in het belang van de aandeelhouders en niet hun eigen doelen nastreven. Het is dus voor de investeerders zeer belangrijk om te weten of de onderneming een goed deugdelijk bestuur heeft. De organisatie 'Institutional Shareholder Services' (ISS) beoordeelt de corporate governance structuur van bedrijven. Hoe hoger het cijfer dat de onderneming toegewezen krijgt, hoe beter het deugdelijk bestuur. De organisatie heeft een aantal parameters waarop ze zich baseert om een cijfer te kunnen bepalen voor elke onderneming. De eerste parameter is de ratio van de non-audithonoraria en de audithonoraria (Dickins & Higgs, 2005). De tweede parameter is de absolute hoogte van het audithonorarium. Hoe hoger het audithonorarium, hoe beter het deugdelijk bestuur. Dit is te verklaren door het feit dat een onderneming met een deugdelijk bestuur moet voldoen aan de SOX-wet. Dit brengt extra werk met zich mee omdat de wet verplicht een interne controlerapport op te stellen voor de onderneming (Cosgrove & Niederjohn, 2008).

Engel, Hayes en Wang (2010) hebben een onderzoek gevoerd naar de relatie tussen het audithonorarium en de vergoeding van het auditcomité. Ze stellen dat de vergoeding van het auditcomité verschilt van onderneming tot onderneming en

in de tijd. Een reden hiervoor is dat de vraag van stakeholders voor een hoge kwaliteitscontrole van de jaarrekening door het auditcomité afhankelijk is van de complexiteit van de jaarrekening. Als maatstaf voor de complexiteit van de jaarrekening wordt het audithonorarium gekozen. Een hoog audithonorarium wijst dus op een complexe jaarrekening. Bijgevolg zullen de stakeholders een hogere controle eisen van het auditcomité, waardoor haar vergoeding zal toenemen. Er ontstaat dus een positieve relatie tussen de vergoeding van de bedrijfsrevisor en deze van het auditcomité. Aangezien een auditcomité een indicatie is van een goed deugdelijk bestuur, refereert een hoog audithonorarium naar een goed deugdelijk bestuur.

Toch moet er ook rekening mee gehouden worden dat een laag audithonorarium op een goed deugdelijk bestuur kan wijzen. Zoals uit hoofdstuk drie gebleken is, kan immers een goed deugdelijk bestuur zowel een positieve als negatieve invloed op het audithonorarium hebben. Een goed deugdelijk bestuur verlaagt de kans op materiële fouten in de jaarrekening doordat er een betere controleomgeving in de onderneming aanwezig is. Bijgevolg wordt het engagementrisico voor de bedrijfsrevisor kleiner en zal hij minder uitgebreide procedures moeten uitvoeren. Het audithonorarium zal dan afnemen (Chan, et al., 1993; Knechel en Willekens, 2006).

Uit het onderzoek van Lyon en Maher (2005) blijkt bovendien dat een hoog audithonorarium op een slecht deugdelijk bestuur kan wijzen. Hun resultaat is immers dat bedrijfsrevisoren een risicopremie vragen aan ondernemingen met een slecht deugdelijk bestuur. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat een slecht deugdelijk bestuur de resultaten beter wil voorstellen dan de werkelijkheid. De kans op materiële fouten in de jaarrekening neemt dus toe. Bijgevolg is de kans ook groter dat de bedrijfsrevisor vervolgd wordt, indien hij een goedkeurende verklaring zou gegeven hebben. Om de rechtbankkosten te compenseren, kan de bedrijfsrevisor een hoger audithonorarium vragen.

5.6 Besluit

Zoals uit hoofdstuk drie gebleken is, heeft de grootte van een onderneming de grootste invloed op de hoogte van het audithonorarium. Wanneer we de rollen omkeren, zou een hoog audithonorarium dus impliceren dat de bedrijfsrevisor meer tijd aan de audit besteed heeft. Dit wordt bevestigd in de literatuur. Een hoog audithonorarium wijst immers op een hoge kwaliteit. Hoe hoger het aantal substantieve testen, hoe hoger het aantal gepresteerde uren en hoe hoger de kans op detectie van materiële fouten. Ook zal een bedrijfsrevisor meer uren presteren indien de onderneming weinig informatie prijsgeeft over zichzelf. De bedrijfsrevisor zal dan uitgebreide procedures uitvoeren om de onderneming te doorgronden en de kans op materiële fouten te beperken. Dit wordt ook toegepast bij een onderneming die in financiële moeilijkheden zit. Om de kans aansprakelijk gesteld te worden te beperken, zal de bedrijfsrevisor meer uren presteren. Bijgevolg zal het audithonorarium toenemen. Toch kan de bedrijfsrevisor niet enkel het aantal uren verhogen, maar ook een hoger audithonorarium per uur vragen om zich in te dekken tegen het risico op materiële fouten in de jaarrekening, als gevolg van de ondoorzichtigheid van de onderneming of het hoger bedrijfsrisico van de klant.

Naast de kwaliteit, de ondoorzichtigheid en het bedrijfsrisico van de klant, kan men ook de graad van afhankelijkheid afleiden uit het audithonorarium. Hoe hoger het audithonorarium, hoe meer de bedrijfsrevisor financieel afhankelijk is van de klant. Dit kan een bedreiging vormen voor de onafhankelijkheid van de bedrijfsrevisor. Toch moet dit in samenhang met de grootte van het auditkantoor besproken worden. Omdat een Big 6 kantoor over een groot aantal klanten beschikt, zullen deze niet twifelen om een niet-goedkeurende verklaring te geven. Bijgevolg zullen deze onafhankelijker handelen.

Een hoog audithonorarium kan tot slot zowel op een goed als slecht deugdelijk bestuur duiden. Bij een goed deugdelijk bestuur is er een goede controleomgeving aanwezig waardoor de bedrijfsrevisor minder uitgebreide procedures moet uitvoeren. Het audithonorarium zal afnemen. Bij een slecht deugdelijk bestuur zal daarentegen het audithonorarium toenemen. Anderzijds kan een goed deugdelijk bestuur een hoge kwaliteit van de audit eisen en bijgevolg kiezen voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor. Het audithonorarium zal toenemen.

Hoofdstuk 6: Evolutie van de audithonoraria

In hoofdstuk 1 werd een schematisch overzicht gegeven van mogelijke hypothesen met betrekking tot de evolutie van de audithonoraria tijdens de financiële crisis. Hierbij werd de relatie duidelijk tussen het verhoogde risico voor de bedrijfsrevisor en de hoogte van het audithonorarium. Ik zal in hetgeen dat volgt kort even een herhaling geven van de hypothesen. Vervolgens zal ik nagaan welke hypothese kracht wordt bijgezet door het empirisch onderzoek dat de voorbije jaren gevoerd werd.

6.1 Hypothesen

H1: De audithonoraria zijn gestegen omdat de kans op materiële fouten in de jaarrekening door de financiële crisis is toegenomen.

H2: Om het vertrouwen van de gebruikers van de jaarrekening terug te winnen, hechten ondernemingen meer belang aan een kwaliteitsvolle audit en zijn ze bereid hier meer voor te betalen.

H3: De audithonoraria zijn afgenomen omdat de ondernemingen besparingen moeten doorvoeren en zo weinig mogelijk willen besteden aan auditing.

6.2 Literatuuronderzoek

6.2.1 In het kader van hypothese 1

Simunic heeft in 1980 een onderzoek gevoerd in de VS naar het effect van een hogere kans op aansprakelijkheid op de hoogte van het audithonorarium. Als variabelen voor de hogere kans op aansprakelijkheid gebruikt hij enerzijds een dummyvariabele die aangeeft of de onderneming een verlies gerapporteerd heeft de afgelopen twee jaar en anderzijds gebruikt hij een dummyvariabele die aangeeft of het controleverslag van dat jaar een toelichtende paragraaf bevat of niet goedgekeurd werd. Beide variabelen hebben een positief significant effect op de hoogte van het audithonorarium. Dit resultaat kwam ook tot uiting in het onderzoek

dat gevoerd werd door Francis en Simon (1987). Hoe hoger de kans op aansprakelijkheidskosten, hoe hoger het audithonorarium.

Simunic en Stein (1996) sluiten aan bij bovenstaand resultaat dat de audithonoraria in de VS stijgen wanneer het aansprakelijkheidsrisico van de bedrijfsrevisor toeneemt, ook al is het verband niet echt sterk. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de meeste studies gebruik maken van gegevens van beursgenoteerde ondernemingen. Bij deze ondernemingen komt het zelden voor dat er een positief antwoord gegeven wordt op de dummyvariabelen die in bovenstaande paragraaf opgesomd werden. Hierdoor lijkt het alsof de aansprakelijkheidskosten voor de bedrijfsrevisor bij deze ondernemingen laag zijn. Nochtans is dit een verkeerde indruk. Een belangrijke risicomaatstaf, namelijk verspreid aandeelhouderschap, wordt immers niet in de regressie opgenomen. Bovendien geven de studies ook niet weer met welk percentage de audithonoraria gestegen zijn. Ook weten we niet of de stijging te wijten is aan een stijging van het aantal gepresteerde uren van de bedrijfsrevisor of aan een risicopremie die in de eenheidsprijs vervat wordt.

Daarom hebben Simunic en Stein een nieuw onderzoek gevoerd om een antwoord te zoeken op de vragen:

- Hoe reageren bedrijfsrevisoren op een groter aansprakelijkheidsrisico? Verhogen ze het aantal gepresteerde uren of vragen ze een risicopremie?
- Wat is de grootte van de stijging van het audithonorarium?

Het antwoord op de eerste vraag is dat de procentuele stijging van de grootte van het audithonorarium ongeveer gelijk is aan de procentuele stijging van het aantal audituren. Dit impliceert dat de bedrijfsrevisoren meer uren gaan werken in plaats van een risicopremie te vragen als reactie op een verhoging van het aansprakelijkheidsrisico. Op de tweede vraag geeft de studie een antwoord van vijftig procent. Bovendien kunnen we uit het onderzoek afleiden dat de bedrijfsrevisoren gemiddeld een risicopremie vragen van tien procent indien het aansprakelijkheidsrisico vergroot.

Bell et al. (2001) hebben in 1989 een onderzoek gevoerd naar de relatie tussen het audithonorarium en het engagementrisico van de bedrijfsrevisor op basis van 422 audits die geleid werden door een Big 4 auditkantoor. Het engagementrisico is het risico dat de bedrijfsrevisor loopt door geassocieerd te worden met de klant. De bedrijfsrevisor kan gerechtelijk vervolgd worden indien de klant failliet gaat. Ook al oordeelt de rechter dat hij niet schuldig bevonden wordt, toch kan dit tot reputatieverlies leiden voor de bedrijfsrevisor. Ze stellen dat meer audituren de kans op rechtbankkosten doen afnemen. De bedrijfsrevisoren verkrijgen dan immers meer zekerheid dat de jaarrekening vrij is van materiële fouten. Daarom verwachten de auteurs dat het aantal audituren en bijgevolg ook het audithonorarium zal stijgen indien het engagementrisico verhoogt. Deze hypothese wordt door hun studie bevestigd. De reden voor de stijging van het audithonorarium is een verhoging van het aantal gepresteerde audituren door de bedrijfsrevisor. Uit hun studie blijkt dat de bedrijfsrevisor geen hoger uurloon vraagt voor een verhoging van het engagementrisico, zoals ook werd vastgesteld door Simunic en Stein.

De resultaten van het onderzoek naar de evolutie van de audithonoraria over de periode 1998-2003 van Abidin, Beattie en Goodacre (2010) zijn dat de gemiddelde audithonoraria gestegen zijn met 35% vergeleken met een algemene inflatie van 10%. Het gaat hier wel om de audithonoraria van grote ondernemingen, aangezien de mediaan aangeeft dat de audithonoraria slechts met 10% gestegen zijn. Een verklaring hiervoor is dat de grote ondernemingen vaak kiezen voor een bedrijfsrevisor die tot een Big N kantoor behoort. Om zich in te dekken tegen het verhoogde risico van de klant, zullen deze een hoger audithonorarium vragen. Bovendien werd de Big 4 machtiger aangezien Andersen, die deel uitmaakte van de Big 5, overgenomen werd door Deloitte. Een andere reden is dat de steekproef gekenmerkt wordt door grote ondernemingen. Om een betrouwbaarder beeld te krijgen van de evolutie van de audithonoraria, hebben de auteurs de ondernemingen opgesplitst in groepen op basis van de grootte van de onderneming en voor elke groep hebben ze de audithonoraria geanalyseerd voor de jaren 2001, 2002 en 2003. Het gemiddelde uurloon is gestegen tussen 2001 en 2003 voor elke groep van ondernemingen. Wel is het zo dat de kleinere ondernemingen een grotere stijging van het audithonorarium kennen, namelijk 155%, in vergelijking met een stijging van 13% voor de grotere ondernemingen. Dit resultaat is dus in

tegenstelling met het resultaat voor de periode 1998-2003. Een reden die de auteurs hiervoor aanhalen is dat kleine ondernemingen een groter risico inhouden waardoor de bedrijfsrevisoren meer werk gaan besteden aan de audit. De verhoogde kosten zullen doorgerekend worden aan de klant. Bovendien kunnen de Big 4 auditkantoren een strategie ontwikkeld hebben waarbij ze het klantenbestand willen verminderen tot de grote ondernemingen of de kleine ondernemingen die bereid zijn een meerwaarde te betalen.

In Nederland houdt de Autoriteit Financiële Markten toezicht op de auditkantoren. Eind 2009 heeft de AFM een eerste bijdragemodel uitgebracht dat inzicht geeft in de markt voor wettelijke controles in Nederland. AFM heeft de gegevens gehaald uit een vragenlijst die alle auditkantoren dienden in te vullen. Hiermee verkreeg de AFM informatie over de auditkantoren en over hun wettelijke controles. Elk auditkantoor dient een vergunning te krijgen van de AFM alvorens het wettelijke controles kan verrichten. In Nederland zijn er 480 vergunninghouders of auditkantoren waarvan er 15 auditkantoren een vergunning hebben om openbaar publieke ondernemingen te mogen controleren. 99% van alle auditkantoren heeft de vragenlijst ingevuld. De overige 1% liet vrijwillig zijn vergunning intrekken en is dus niet langer een auditkantoor. De AFM heeft niet gecontroleerd of de verstrekte informatie betrouwbaar is, maar volgens de AFM is het een nuttig instrument om inzicht te krijgen in de markt. Het is een ideaal vertrekpunt voor verdere analyses en onderzoek.

Uit de gegevens van de auditkantoren blijkt dat er in 2009 18 700 wettelijke controles uitgevoerd werden. Aangezien niet alle auditkantoren de vragenlijst ingevuld hebben, heeft de AFM een schatting gemaakt dat er 21 600 audits verricht werden: 1 600 bij openbaar publieke ondernemingen en ongeveer 20 000 bij niet openbaar publieke ondernemingen. 75% van de audits werd verricht door OOB-kantoren⁴. Ze beheren dus duidelijk de markt van de audits.

Wat betreft de audithonoraria, hebben de auditkantoren in totaal een omzet behaald van 1,36 miljard euro. Het marktaandeel van de OOB-kantoren, op basis

---

⁴ Auditkantoor dat een Organisatie van Openbaar Belang mag controleren. OOB= iedere Nederlandse rechtspersoon waarvan effecten zijn genoteerd aan een gereguleerde markt binnen de EU.

van de totale omzet bij de klanten, bedroeg in 2009 88,7%. Dat van de niet-OOB-kantoren is toegenomen van 9,0% naar 11,3%.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de omzet die behaald werd door de verschillende auditkantoren en voor de verschillende opdrachten. Bovendien kan men ook de evolutie aflezen van de audithonoraria. Deze zijn gestegen voor zowel audits door OOB-kantoren als door niet-OOB-kantoren met een gewogen gemiddelde van 3,7%. Wel valt het op dat de stijging door niet-OOB-kantoren groter is dan deze van OOB-kantoren. Dit valt ook wel deels te verklaren door een stijging van het marktaandeel van de niet-OOB-kantoren. De audithonoraria van de OOB-kantoren zijn met 1% gestegen. Deze van de niet-OOB-kantoren zijn met 26% gestegen. De omzet uit de non-auditdiensten is gedaald voor de OOB-kantoren, maar gestegen voor de niet-OOB-kantoren. Opmerkelijk is dat bij bijna 20% van de auditkantoren de omzet uit de non-auditdiensten meer bedroeg in 2009 dan de omzet uit de wettelijke controle. Dit geldt vooral voor de niet-OOB-kantoren. Gemiddeld bestaat de omzet voor een auditkantoor voor ongeveer 66% uit de omzet van de wettelijke controle en voor ongeveer 63% uit de omzet van non-auditdiensten.

Tabel 1: Verdeling honoraria (Bron: AFM: Eerste bijdragemodel geeft inzicht in markt, (z.d.), p.2)

(x € 1 mln)	OOB-kantoren	Niet-OOB-kantoren	Totaal
Omzet wettelijke controles (t.o.v. voorgaand boekjaar)	805 (+1,5%)	99 (+26,0%)	904 (+3,7%)
Omzet overige dienstverlening bij controlecliënten (t.o.v. voorgaand boekjaar)	401 (-9,4%)	55 (+25,2%)	456 (-6,3%)
Totale omzet bij controlecliënten (t.o.v. voorgaand boekjaar)	1.206 (-2,4%)	154 (+25,7%)	1.360 (+0,1%)

6.2.2 In het kader van hypothese 2

Uit de studie van Datar et al. (1991) en Broye en Weill (2008) blijkt dat ondernemingen een weloverwogen beslissing nemen met betrekking tot het auditkantoor, omdat de auditkwaliteit een signaal levert aan de investeerders dat er een redelijk hoge mate van zekerheid bekomen is dat de jaarrekening vrij is van materiële fouten. Op deze manier kunnen ze de agencykosten drukken. Bovendien kiezen risicovolle ondernemingen eerder voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit dan het houden van eigen aandelen als signaalwaarde naar de investeerders toe, omdat het houden van eigen aandelen duurder is dan te kiezen voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor. Wel moet er rekening gehouden worden met de risicopremie die een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor vraagt voor de hogere kwaliteit. Indien deze premie hoger ligt dan de beperking van de agencykosten, kan een risicovolle onderneming beter voor een bedrijfsrevisor van lagere kwaliteit opteren.

In België worden investeerders minder sterk beschermd in de wet dan in de Angelsaksische landen (Broye & Weill, 2008). Hierdoor vindt er in de meeste ondernemingen een geconcentreerd aandeelhouderschap plaats en zijn de ondernemingen vaak in handen van families. In principe is er hier geen sprake van agencykosten, aangezien de eigendom en de leiding in handen is van dezelfde personen. Het kiezen voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor levert voor hen geen voordeel op wat betreft een beperking van de agencykosten. Voor grote ondernemingen wordt er echter geen verschil waargenomen in het audithonorarium van een Big N of non-Big N kantoor als gevolg van de schaalvoordelen voor een Big N kantoor (Simunic, 1980; Palmrose, 1986). Zij kiezen dus voor de hogere kwaliteit.

6.3 Besluit

Als we bovenstaande resultaten in beschouwing nemen en een vergelijking maken met de kredietcrisis zou de eerste hypothese, namelijk dat de audithonoraria gestegen zijn als gevolg van de financiële crisis, bevestigd worden. Door een dalende omzet, slecht betalende klanten en ingewikkelde financiële producten als gevolg van de financiële crisis is immers de kans op materiële fouten in de jaarrekening toegenomen. Bovendien is het bedrijfsrisico van de ondernemingen

gestegen. Bijgevolg neemt het risico op gerechtelijke vervolging en eventuele aansprakelijkheid voor de bedrijfsrevisor toe. De bedrijfsrevisor kan enerzijds een hoger audithonorarium vragen om zich in te dekken tegen dit hoger risico. Anderzijds kan hij meer uren presteren om de kans dat er, na het geven van een goedkeurende verklaring, toch nog materiële fouten in de jaarrekening voorkomen tot een minimum te beperken.

Hypothese twee lijkt weinig waarschijnlijk in België, daar de meeste ondernemingen in België familiebedrijven zijn en dus geen agencykosten hebben. Grote ondernemingen gaan reeds voor de financiële crisis voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor gekozen hebben, aangezien de kleine auditkantoren over geen schaalvoordelen beschikken. Kleine ondernemingen gaan eerder voor een bedrijfsrevisor van lage kwaliteit kiezen, aangezien de kost van een kwaliteitsvolle audit hoog kan oplopen en de voordelen van een kwaliteitsvolle audit kan overtreffen.

De alternatieve hypothese zou aanvaard kunnen worden. Een reden die in de literatuur vaak aangehaald wordt voor het kiezen van een kwaliteitsvolle audit, is het drukken van de agencykosten. In België vindt er echter een geconcentreerd aandeelhouderschap plaats waardoor er weinig sprake is van agencykosten. De ondernemingen kunnen dus opteren om de prijs van de audit te drukken.

7.1 Gegevensverzameling

Er zijn twee grote vragen waar we in dit hoofdstuk een antwoord op gaan zoeken. Ten eerste gaan we kijken hoe het auditprijzettingmodel in België gevormd wordt voor de jaren 2007, 2008 en 2009. Welke determinanten spelen een grote rol bij het bepalen van het audithonorarium? Is er een evolutie waar te nemen als gevolg van de financiële crisis wat betreft de impact van de verschillende determinanten op het audithonorarium? Ten tweede gaan we de algemene prijsevolutie van de audithonoraria bestuderen en meer bepaald de evolutie die de audithonoraria doorgemaakt hebben in de jaren 2008 en 2009.

De eerste stap in mijn onderzoek is het verkrijgen van een goede dataset. Dit houdt in dat ik over een voldoende grote steekproef wil beschikken waarin de ondernemingen gediversifieerd zijn op het gebied van de grootte, sector, beursnotering en keuze van de bedrijfsrevisor. Omdat ik een onderzoek ga voeren naar de audithonoraria in België, heb ik mijn gegevens verkregen van de databank Bel-First die ter beschikking gesteld wordt door het bureau Van Dijk. Ik heb eerst alle ondernemingen geselecteerd die een volledig schema van de jaarrekening hebben neergelegd in het laatst gedeponeerde jaar. Zo kon ik beschikken over 32.164 eenheden. Vervolgens heb ik de ondernemingen waarvan de laatste jaarrekening ouder is dan 1 januari 2009 uit de dataset verwijderd. Er blijven dan nog 20.839 ondernemingen over. Ook diegene die geen bedrijfsrevisor vermelden, zijn niet weerhouden. Het betreft hier 2.858 ondernemingen, waardoor de dataset dan bestaat uit 17.981 ondernemingen. Er zijn een aantal ondernemingen die geen bedrijfsrevisor en dus geen honorarium vermelden in de jaarrekening, hoewel de databank Bel-First aangaf dat ze deze gegevens wel opnamen in de jaarrekening. Daarom heb ik alle ondernemingen verwijderd die geen audithonorarium vermelden voor het jaar 2009, 2008 of 2007. Het is dan immers onmogelijk om een evolutie van de audithonoraria na te gaan of de impact van de determinanten te bepalen. Uiteindelijk bekom ik dan een dataset bestaande uit 11.393 ondernemingen.

Aangezien ik over een zeer groot aantal ondernemingen beschik, komen zowel de moeder- als haar dochterondernemingen in de steekproef voor. Het probleem dat hierbij kan optreden, is dat de moederonderneming slechts een klein gedeelte van de audithonoraria aan haar dochters alloceert, wat niet overeenstemt met het audithonorarium dat de dochteronderneming in werkelijkheid moet betalen voor haar audit.

Daarom ben ik voor de eerste honderd ondernemingen, gerangschikt van groot naar klein op basis van het audithonorarium van het meeste recente jaar, namelijk 2009, nagegaan welke dochterondernemingen in de dataset voorkomen en hoeveel het audithonorarium bedraagt voor elk van hen. Omdat dit manueel dient nagegaan te worden aan de hand van de jaarrekeningen, was het onmogelijk om dit voor alle 11.393 ondernemingen uit te voeren.

Vervolgens heb ik eerst voor alle dochters de verhouding berekend van het audithonorarium van de dochter en het audithonorarium van de moeder, en dan de verhouding van het balanstotaal van de dochters en het balanstotaal van de moeder. Deze verhoudingen worden vergeleken met elkaar. Indien het audithonorarium minder dan 10 000 euro bedraagt én de verhouding van het balanstotaal groter is dan deze van het audithonorarium, is de kans groot dat de moeder een te klein percentage aan haar dochter toegewezen heeft. Daarom worden in dit geval alle dochters uit de dataset verwijderd en wordt enkel de moeder weerhouden. Van de 100 moederondernemingen waren er slechts twee moeders waarbij er een vermoeden was van een te kleine allocatie. Uiteindelijk bestaat onze dataset uit 11.376 ondernemingen (zie tabel 3).

In onderstaande tabel (zie tabel 2) wordt een voorbeeld gegeven hoe ik te werk ben gegaan bij het nagaan van de allocatie aan de dochterondernemingen. Indien ik het balanstotaal als indicator voor de grootte van een onderneming neem en men weet uit de literatuurstudie dat de grootte de belangrijkste determinant is van het audithonorarium, zou de verhouding van het balanstotaal ongeveer even groot moeten zijn als deze van het audithonorarium. Voor twee van de dochterondernemingen is de verhouding van het balanstotaal veel groter dan deze van het audithonorarium. Daarom heb ik besloten de vier dochterondernemingen uit te dataset te verwijderen en enkel de gegevens van de moeder te weerhouden.

Tabel 2: Moederonderneming 'Brouwerijen Alken-Maes' en dochterondernemingen (in duizendtallen)

	Brouwerijen Alken-Maes	Brasserie Extension	Bungalowpark De Maasvallei	D.C. Holding	Immo Horeca Mechelen
Honorarium 2009	209	1	1	1	5
Honorarium 2008	218	1	1	1	5
Honorarium 2007	239	8	1	2	4
D/M honorarium 2009		0,00478	0,00478	0,00478	0,02392
D/M honorarium 2008		0,00458	0,00458	0,00458	0,02293
D/M honorarium 2007		0,03448	0,0043	0,00682	0,01724
Balanstotaal 2009	298.311	526	6.576	2.041	4.415
Balanstotaal 2008	303.392	681	6.443	18.379	3.460
Balanstotaal 2007	297.994	756	6.321	17.473	3.524
D/M Balanstotaal 2009		0,00176	0,02204	0,00384	0,0148
D/M Balanstotaal 2008		0,00224	0,02137	0,06057	0,01140
D/M Balanstotaal 2007		0,00253	0,02121	0,05863	0,01182

Tabel 3: Samenstelling dataset

Jaarrekeningen met een volledig schema	32.164 ondernemingen
Jaarrekeningen ouder dan 1/1/2009	-11.325 ondernemingen
Jaarrekeningen zonder bedrijfsrevisor in Bel-First	-2.858 ondernemingen
Jaarrekeningen zonder vermelding honoraria in 2009, 2008 of 2007	-6.588 ondernemingen
Dochterondernemingen waarbij toewijzing minimaal is	-17 ondernemingen
Jaarrekeningen die in de dataset opgenomen worden	11.376 ondernemingen

7.1.1 Beschrijvende statistiek

7.1.1.1 Kenmerken van de onderneming

Uit de literatuurstudie is gebleken dat de kenmerken van de onderneming een belangrijke rol spelen bij het bepalen van het audithonorarium. De grootte van de onderneming, gemeten aan de hand van de omzet, het balanstotaal of het aantal werknemers, heeft een grote invloed op het audithonorarium. Ook eventuele financiële problemen leiden, wegens het hoger bedrijfsrisico van de klant en een hoger financieel rapporteringsrisico en bijgevolg een hoger engagementrisico voor de bedrijfsrevisor, tot een hoger audithonorarium.

Om een beeld te krijgen van de grootte van de ondernemingen die in de dataset opgenomen zijn en van de financiële kerncijfers van de onderneming, heb ik in onderstaande tabel (zie tabel 4) statistische gegevens van de diverse variabelen uit het meest recente jaar, namelijk 2009, samengevat.

De tabel toont aan dat de gemiddelde onderneming een omzet heeft van 45.091.780 euro. Het gemiddelde balanstotaal bedraagt 127.513.850 euro. In beide gevallen is er een zeer groot verschil waar te nemen tussen het gemiddelde

en de mediaan. Dit wijst op een aantal uitschieters met een zeer hoge omzet en balanstotaal. Aangezien er ook ondernemingen voorkomen met een zeer lage omzet en balanstotaal, is er sprake van een grote diversiteit in de steekproef. De ondernemingen hebben allemaal een positieve toegevoegde waarde, al is er ook hier een grote diversiteit tussen de ondernemingen. Ook het aantal werknemers varieert heel sterk, gaande van 1 tot 15.372 werknemers. Indien we de kwartielen en de mediaan in beschouwing nemen, zien we dat het maximum een sterke uitschieter is. Slechts 1% van de ondernemingen is beursgenoteerd.

De financiële ratio's zijn op te splitsen in drie categorieën. De **rentabiliteit** wordt gemeten aan de hand van twee indicatoren: de rentabiliteit van de activa en de netto winstmarge. De current ratio geeft **de liquiditeit** van de onderneming weer en tot slot wordt de **solvabiliteit** van de ondernemingen in beeld gebracht.

Uit de tabel blijkt dat de ondernemingen een lage **rentabiliteit** van het totaal actief hebben. De helft van de ondernemingen behaalt een rendement dat lager is dan 2% en een kwart van de ondernemingen realiseert zelfs een negatief rendement. Het minimum en maximum zijn vrij extreem, maar aangezien de waarden van de kwartielen en de mediaan erg dicht bij elkaar liggen, gaat het hier om uitschieters.

De **netto winstmarge** is voor de helft van de ondernemingen vrij laag. Dit is de verhouding van het bedrijfsresultaat en de omzet en geeft dus het rendement op de verkopen weer. De ondernemingen hebben veel kosten in vergelijking met de opbrengsten. Voor 25% is de netto winstmarge zelfs negatief. Deze ondernemingen kampen dus met een verlies. Het gemiddelde is wel vrij hoog, hetgeen ook hier weer te wijten is aan de diversiteit van de ondernemingen.

Een onderneming heeft best een **solvabiliteitsratio** tussen de 25% en 40% om als financieel gezond te worden beschouwd. Dit verschilt wel van sector tot sector en van ondernemingsvorm. Het gemiddelde en de mediaan liggen rond de 40%, dus mogen we besluiten dat de ondernemingen voor het jaar 2009 gemiddeld een goede solvabiliteit hebben. 25% van de ondernemingen hebben echter een solvabiliteit die lager ligt dan 16%, wat toch verontrustend is. Dit is echter gezien de financiële crisis niet geheel onverwacht.

De **current ratio** is de verhouding van de vlottende activa en het vreemd vermogen op korte termijn. Deze ratio is best groter dan 1. Dit betekent dat een onderneming over voldoende liquide middelen beschikt om haar kortlopende schulden te kunnen betalen. 25% van de ondernemingen heeft een current ratio kleiner dan 0,88. Dit betekent dat deze ondernemingen met liquiditeitsproblemen geconfronteerd worden. Dit kan uiteraard een gevolg zijn van de financiële crisis. De helft van de ondernemingen heeft echter een current ratio groter dan 1,360 wat aantoont dat deze ondernemingen zeker geen liquiditeitstekort hebben.

Tabel 4: Kenmerken van de ondernemingen in het jaar 2009

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Beursgenoteerd</i>	1%	0	0	0	0	1
<i>Omzet*</i>	45.092	0	2.034	8.389	24.079	19.968.479
<i>Toegevoegde* waarde</i>	8.803	0,286	224	1.571	4.989	2.297.123
<i>Balanstotaal*</i>	127.514	0	2.479	7.948	26.077	49.105.766
<i>Personeelsbestand (Aantal WN's)</i>	114,20	1	10,50	32	82	15.372
<i>Current ratio</i>	3,8965	0	0,88	1,360	2,50	99,6
<i>Solvabiliteitsratio (%)</i>	41,7485	-99.24	16,6100	38,5200	69,04	100
<i>Rentabiliteit activa</i>	-0,8140336	-2.705,66	-0,01094	0,01941	0,06824	361,80882
<i>Netto winstmarge</i>	2,8412	-1.890,43	-0,0067	0,0209	0,0807	9.869,63

*In duizendtallen

7.1.1.2 Kenmerken auditopdracht

Om wat meer inzicht te krijgen in de verdeling van de audithonoraria voor elk jaar, heb ik een aantal statistische kengetallen berekend die in onderstaande tabellen weergegeven zijn. Voor elk jaar heb ik de ondernemingen geselecteerd die in het desbetreffende jaar een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor hebben toegekend, aangezien de audithonoraria bepaald worden aan het begin van ieder mandaat en een mandaat in België, uitgezonderd bij ontslag wegens wettelijke redenen, drie jaar duurt. Het audithonorarium kan enkel mits instemming van beide partijen gewijzigd worden. Het gemiddeld audithonorarium is het hoogst in 2008, maar er zijn weinig verschillen tussen de jaren. In 2009 valt er een zeer lichte daling waar te nemen van het gemiddeld audithonorarium. De kwartielwaarden en de mediaanwaarden zijn voor elk jaar, uitgezonderd het derde kwartiel in 2007, hetzelfde. In 2008 zullen er dus enkele ondernemingen een nog hoger loon dienen te betalen dan in 2007.

Slechts bij 19% van de ondernemingen in 2009 en bij 20% van de ondernemingen in 2007 en 2008 voert de bedrijfsrevisor nog andere opdrachten uit buiten de wettelijke controle. Deze andere opdrachten houden in: andere controleopdrachten, belastingopdrachten of andere opdrachten buiten de revisorale opdrachten.

Tabel 5: Statistische kengetallen m.b.t het honorarium in 2009

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Audithonorarium 2009</i>	15.440	0	4.000	7.000	15.000	2.514.000
<i>Honorarium 2009 andere opdrachten</i>	2.740	0	0	0	0	2.136.000
<i>Dummy 2009 andere opdrachten</i>	0,19	0	0	0	0	1

Tabel 6: Statistische kengetallen m.b.t het honorarium in 2008

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Audithonorarium 2008</i>	15.840	0	4.000	7.000	15.000	2.555.000
<i>Honorarium 2008 andere opdrachten</i>	2.860	0	0	0	0	1.503.000
<i>Dummy 2008 andere opdrachten</i>	0,20	0	0	0	0	1

Tabel 7: Statistische kengetallen m.b.t het honorarium in 2007

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Audithonorarium 2007</i>	15.333	0	4.000	7.000	14.000	2.688.000
<i>Honorarium 2007 andere opdrachten</i>	3.190	0	0	0	0	2.166.000
<i>Dummy 2007 andere opdrachten</i>	0,20	0	0	0	0	1

7.1.1.3 Vergelijking klanten van Big 4 en non-Big 4 auditkantoren

Uit de literatuurstudie is gebleken dat Big 4 auditkantoren een hogere premie vragen voor de audit. Reden hiervoor is dat Big 4 auditkantoren een hogere kwaliteit leveren en een betere reputatie hebben. Wanneer ondernemingen voor een bedrijfsrevisor kiezen, speelt de kwaliteit een zeer belangrijke rol. Een audit van hoge kwaliteit verlaagt immers de agencykosten die vooral bij grote ondernemingen optreden. Daarom worden de audits bij grote ondernemingen vaak uitgevoerd door Big 4 bedrijfsrevisoren. Bovendien genieten kleine auditkantoren niet van schaalvoordelen, waardoor er geen verschil in prijs is voor grote ondernemingen tussen Big 4 en non-Big 4 auditkantoren. Om na te gaan of dit ook geldt voor ondernemingen in België, heb ik de kenmerken van de onderneming die hierboven reeds besproken werden nogmaals onderzocht voor zowel de klanten van de Big 4 kantoren als deze van de non-Big 4 kantoren. 53% van de ondernemingen

heeft in 2009 een audit laten uitvoeren door een Big 4 auditkantoor en 47% door een non-Big 4 auditkantoor.

Waarom geen vergelijking maken tussen Big 6 en non-Big 6 auditkantoren? Ik heb eerst de verhouding berekend van het audithonorarium en het balanstotaal (belangrijkste variabele in het verklaren van het audithonorarium) voor alle ondernemingen die geauditteerd worden door een Big 4 bedrijfsrevisor. Vervolgens heb ik deze verhouding nogmaals berekend voor de ondernemingen geauditteerd door BDO, Grant Thornton en de andere onafhankelijke auditkantoren. Uit onderstaande tabel (zie tabel 8) blijkt dat BDO en Grant Thornton zich wat betreft de prijszetting eerder gedragen zoals de onafhankelijke kantoren. Daarom heb ik beslist om een onderscheid te maken tussen de Big 4 en non-Big 4 auditkantoren.

Tabel 8: Verdeling van de verhouding van het balanstotaal en het audithonorarium

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max.
Big 4 (%)	1.2809	0	0.0353	0.1115	0.3183	500
BDO (%)	0.5825	0	0.0459	0.1000	0.2221	100
Grant Thornton (%)	0.2235	0	0.0310	0.0851	0.2226	3.82
Andere (%)	0.9565	0	0.0371	0.0955	0.2481	500

Wanneer we de klantgegevens van Big 4 en non-Big 4 auditkantoren met elkaar vergelijken (zie tabel 9 en tabel 10), valt het op dat een onderneming die haar audit laat uitvoeren door een Big 4 kantoor gemiddeld een hogere omzet heeft, een hogere toegevoegde waarde, een hoger balanstotaal en meer werknemers. Grotere ondernemingen kiezen dus eerder voor een Big 4 bedrijfsrevisor. Wel moeten we opmerken dat de mediaanwaarden heel dicht bij elkaar liggen. Het 75ste percentiel verschilt dan weer heel erg tussen beide groepen. De heel grote ondernemingen kiezen voor een audit van hogere kwaliteit en bijgevolg ook voor een Big 4 bedrijfsrevisor. De heel kleine ondernemingen kiezen eerder voor een non-Big 4 bedrijfsrevisor, zoals uit het verschil in de eerste kwartielen van de omzet blijkt.

Wat betreft het financieel profiel van de onderneming, zijn er weinig verschillen waar te nemen tussen beide groepen van ondernemingen. Er is dus geen verband tussen de liquiditeit en solvabiliteit van een onderneming en de keuze voor een Big 4 bedrijfsrevisor. Het kwart van de ondernemingen met de laagste rentabiliteit op het totaal actief geauditeerd door een Big 4 bedrijfsrevisor realiseren een lagere rentabiliteit dan het kwart van de ondernemingen geauditeerd door een non-Big 4 bedrijfsrevisor. Voor de netto winstmarge geldt ook dat het eerste kwartiel van de Big 4 klanten een lagere netto winstmarge behaalt dan het eerste kwartiel van de non-Big 4 klanten.

Het audithonorarium van een klant van een Big 4 kantoor en deze van een klant van een non-Big 4 kantoor verschillen in grootte en evolueren niet volgens hetzelfde patroon (zie tabel 11-16). Voor Big 4 klanten stijgen de audithonoraria gemiddeld licht in 2008 om vervolgens weer licht te dalen in 2009. De audithonoraria van non-Big 4 klanten stijgen gemiddeld licht in 2008 en 2009.

Wat betreft het uitvoeren van andere opdrachten buiten de wettelijke controle zijn er niet veel verschillen waar te nemen tussen de klantengroepen. Het percentage klanten dat ervoor kiest om de bedrijfsrevisor ook andere opdrachten te laten uitvoeren, is hetzelfde voor de drie jaren. Enkel in 2009 ligt het percentage lager bij de Big 4 auditkantoren. Wel betalen de klanten van Big 4 auditkantoren hogere honoraria voor deze andere opdrachten.

Tabel 9: Kenmerken van ondernemingen die geauditeerd worden door Big 4 bedrijfsrevisor in 2009

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max.
<i>Beursgenoteerd</i>	1%	0	0	0	0	1
<i>Omzet*</i>	68.865	0	2.216	8.910	32.552,5	19.968.479
<i>Toegevoegde waarde*</i>	12.405,88	-125.745	109	1.589	6.605,5	2.297.123
<i>Balanstotaal*</i>	203.123,01	0	2.386	9.537,5	41.462,5	49.105.766
<i>Personeelsbestand (Aantal WN's)</i>	161	1	11	36	111	15.372
<i>Current ratio</i>	4,3588	0	0,8000	1,3700	2,7100	99,66
<i>Solvabiliteitsratio (%)</i>	43,1129	-97,51	15,0200	41,5900	73,4100	100
<i>Rentabiliteit activa</i>	-1,137	-2705,6	-0,01762	0,0257	0,06997	361,8080
<i>Netto winstmarge</i>	4,3413	-1.701,00	-0,0134	0,0253	0,0917	7.144

*In duizendtallen

Tabel 10: Kenmerken van ondernemingen die geauditeerd worden door non-Big 4 bedrijfsrevisor in 2009

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max.
<i>Beursgenoteerd</i>	1%	0	0	0	0	1
<i>Omzet*</i>	21.258,61	0	1.832,5	8.054	19.253	2.342.879
<i>Toegevoegde waarde*</i>	4.687,24	-286.511	343,75	1.599,5	3.965,25	2.091.765
<i>Balanstotaal*</i>	41.249,9	0	2.655,75	7.126	17.861,5	21.602.238
<i>Personeelsbestand (Aantal WN's)</i>	68	1	10	29	63	8.071
<i>Current ratio</i>	3,3701	0	0,9400	1,3500	2,3100	99,56
<i>Solvabiliteitsratio</i>	40,1920	-99,24	17,7800	36,06	63,8400	100
<i>Rentabiliteit activa</i>	-0,446	-2.342	-0,00541	0,0185	0,0656	37,333
<i>Netto winstmarge</i>	1,3364	-1.890,43	-0,0025	0,0171	0,0716	9.869,63

*In duizendtallen

Tabel 11: Verdeling audithonoraria van ondernemingen geauditeerd door Big 4 bedrijfsrevisor

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Honorarium 2009</i>	21.590	0	4.000	10.000	22.000	2.514.000
<i>Honorarium 2008</i>	22.470	0	4.000	10.000	22.000	2.555.000
<i>Honorarium 2007</i>	21.780	0	4.000	10.000	21.000	2.688.000

Tabel 12: Verdeling audithonoraria van ondernemingen geauditeerd door non-Big 4 bedrijfsrevisor

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Honorarium 2009</i>	8.420	0	3.000	6.000	9.000	384.000
<i>Honorarium 2008</i>	8.280	0	3.000	5.000	9.000	427.000
<i>Honorarium 2007</i>	7.950	0	3.000	5.000	9.000	304.000

Tabel 13: Verdeling honoraria m.b.t. andere opdrachten van ondernemingen geauditeerd door Big 4 bedrijfsrevisor

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Honorarium andere opdrachten 2009</i>	4.130	0	0	0	0	2.136.000
<i>Honorarium andere opdrachten 2008</i>	4.250	0	0	0	0	1.503.000
<i>Honorarium andere opdrachten 2007</i>	4.920	0	0	0	0	2.166.000

Tabel 14: Verdeling honoraria m.b.t andere opdrachten van ondernemingen geauditeerd door non-Big 4 bedrijfsrevisor

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Honorarium andere opdrachten 2009</i>	1.150	0	0	0	0	280.000
<i>Honorarium andere opdrachten 2008</i>	1.270	0	0	0	0	291.000
<i>Honorarium andere opdrachten 2007</i>	1.210	0	0	0	0	319.000

Tabel 15: Verdeling aantal ondernemingen waarbij Big 4 bedrijfsrevisor ook andere opdrachten buiten de wettelijke controle uitvoert

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Dummy andere opdrachten 2009</i>	18%	0	0	0	0	100%
<i>Dummy andere opdrachten 2008</i>	20%	0	0	0	0	100%
<i>Dummy andere opdrachten 2007</i>	20%	0	0	0	0	100%

Tabel 16: Verdeling aantal ondernemingen waarbij non-Big 4 bedrijfsrevisor ook andere opdrachten buiten de wettelijke controle uitvoert

	Gemiddelde	Min.	Q1	Mediaan	Q3	Max
<i>Dummy andere opdrachten 2009</i>	20%	0	0	0	0	100%
<i>Dummy andere opdrachten 2008</i>	20%	0	0	0	0	100%
<i>Dummy andere opdrachten 2007</i>	20%	0	0	0	0	100%

7.2 Auditprijszettingmodel

7.2.1 Het regressiemodel

Om een analyse te maken van de determinanten van het audithonorarium, gaan we een regressievergelijking opstellen. We kiezen voor een OLS regressie aangezien deze kijkt of er, op basis van de correlatie van de onafhankelijke variabelen en de afhankelijke variabele, een (voorspellend) verband is en kan worden gebruikt om een hypothese te toetsen.

Er zijn vier assumpties waaraan moet voldaan zijn om een betrouwbaar resultaat te verkrijgen aan de hand van een OLS regressie (Stock & Watson, 2007). De eerste stelt dat de voorwaardelijke verdeling van $(u_i / x_{1i}, x_{2i}, \dots, x_{ki}) = 0$. Dit betekent dat Y_i soms boven en soms onder de regressielijn ligt, maar over het algemeen op de regressielijn ligt. Daarom is de verwachte waarde van $u_i = 0$. Bij een voldoende grote steekproef, wat voor ons onderzoek geldt, is aan deze voorwaarde altijd voldaan. De tweede voorwaarde stelt dat $(x_{1i}, x_{2i}, \dots, x_{ki}, y_i), i = 1, \dots, n$ onafhankelijk en identiek verdeelde random variabelen zijn. Dit geldt voor onze steekproef, aangezien de ondernemingen random gekozen zijn. De derde voorwaarde luidt als volgt: grote uitschieters zijn zeldzaam. Dit is in principe een voorwaarde dat de onderzoeker waarschuwt dat de OLS schatter van de coëfficiënten mogelijk gevoelig kan zijn voor uitschieters. Zoals eerder besproken werd, komen er in de dataset uitschieters voor, maar dit is nu eenmaal de weerspiegeling van de auditprijszetting in België. Daarom heb ik ervoor gekozen om deze uitschieters in de dataset op te nemen. De laatste assumptie stelt dat er geen perfecte multicollineariteit aanwezig mag zijn. De onafhankelijke variabelen zijn perfect multicollineair wanneer een van de onafhankelijke variabele een perfecte lineaire functie is van de andere onafhankelijke variabelen. Dit zorgt voor problemen bij de schatting omdat een OLS regressie voor elke variabele het effect op y van de verandering in de variabele weergeeft, terwijl alle andere variabelen constant gehouden worden. SPSS, het statistisch programma dat gebruikt zal worden voor het schatten van de regressievergelijking, zorgt ervoor dat er geen multicollineariteit kan voorkomen, aangezien ze een variabele verwijdert uit de regressievergelijking indien er multicollineariteit zou optreden.

De afhankelijke variabele is deze die bepaald wordt door de onafhankelijke variabelen en is in dit onderzoek het audithonorarium. We gebruiken een transformatie, nl het natuurlijk logaritme, omdat eerdere studies aangewezen hebben dat dit een beter resultaat oplevert.

De onafhankelijke variabelen zijn onder te verdelen in vier grote groepen: de kenmerken van de opdracht, de kenmerken van de onderneming, de kenmerken van het auditkantoor en de kenmerken van de bedrijfsrevisor.

Drie variabelen behoren tot **de kenmerken van de opdracht**. De eerste is de honoraria van de andere opdrachten. Uit het literatuuronderzoek weten we dat er zowel een positief als negatief verband kan bestaan tussen deze variabele en de hoogte van het audithonorarium. Een positief verband impliceert de monopoliepositie van de bedrijfsrevisor. Een negatief verband wijst op een efficiëntere uitvoering van de audit door een betere kennis van de onderneming. De tweede variabele die opgenomen wordt in ons model is een variabele die het tijdstip weergeeft wanneer de onderneming haar jaarrekening afsluit. Tijdens de drukke maanden december, januari, februari en maart, kunnen de kosten hoog oplopen aangezien er dan mogelijk overuren gemaakt moeten worden door de leden van het auditteam. De laatste variabele 'nieuwe revisor' uit deze categorie geeft aan of de onderneming van bedrijfsrevisor veranderd is. Ook hier kan er zowel een positief als negatief verband met het honorarium bestaan. Een positief verband toont het principe van 'low balling' aan. Een lager honorarium vragen aan nieuwe klanten om zo klanten voor zich te winnen. Een negatief verband wijst op meer uren die gepresteerd moeten worden om de onderneming te kunnen doorgronden.

De **kenmerken van de onderneming** zijn volgens andere studies de belangrijkste variabelen in het verklaren van het audithonorarium. De variabele die de grootte van de onderneming weergeeft, is het meest significant in het verklaren van het audithonorarium. Daarom is dit dan ook onze eerste variabele die tot deze groep behoort. Als indicatoren zijn er meerdere mogelijkheden. Wij maken gebruik van de omzet, het balanstotaal en het gemiddeld personeelsbestand. Financiële kengetallen zoals de winstgevendheid van een onderneming, de solvabiliteit, liquiditeit, schuldgraad, netto winstmarge, rentabiliteit van de activa en de

toegevoegde waarde kunnen ook een invloed hebben op het audithonorarium. Indien een onderneming verlieslatend is, is de kans immers groter op materiële fouten in de jaarrekening. Bijgevolg neemt het engagementrisico voor de bedrijfsrevisor toe. Om zich in te dekken tegen dit verhoogde risico, zal de bedrijfsrevisor meer uren presteren. Bijgevolg zal het audithonorarium toenemen. Hoe meer solvabel en liquide een onderneming daarentegen is, hoe lager men het audithonorarium zou verwachten. Beursgenoteerde ondernemingen verlangen vaak een hogere kwaliteit van de audit als signaalwaarde naar de aandeelhouders. Men verwacht dan ook dat deze ondernemingen een hoger honorarium moeten betalen voor deze hogere kwaliteit.

De derde groep variabelen die een mogelijke invloed hebben op het honorarium zijn de **kenmerken van het auditkantoor**. De eerste variabele die ik opneem is de dummyvariabele Big 4. Men verwacht een positief effect op de hoogte van het audithonorarium, aangezien Big 4 kantoren een premie zouden vragen voor het leveren van een kwaliteitsvolle audit. Een andere variabele die opgenomen wordt in ons model is de dummyvariabele Brussel, aangezien Brussel de hoofdstad is van België. Indien een auditkantoor in Brussel ligt, zou het hogere honoraria kunnen vragen. In eerdere studies is reeds bewezen dat de locatie zoals Londen of Amsterdam een positieve invloed hebben op de hoogte van het audithonorarium. De laatste variabele geeft aan of het auditkantoor een rechtspersoon is. Een mogelijke verklaring voor het positief verband is dat een rechtspersoon vaak groter is en dus meerdere middelen ter beschikking heeft om een kwaliteitsvolle audit uit te voeren. Voor deze hogere kwaliteit kan hij ter compensatie hogere honoraria vragen. Anderzijds kan er ook een negatief verband bestaan doordat een rechtspersoon van een schaalvoordeel kan genieten in vergelijking met een natuurlijk persoon.

Tot slot worden in andere onderzoeken ook de **kenmerken van de bedrijfsrevisor** opgenomen. De ervaring, reputatie en certificatie blijken een invloed te hebben op het audithonorarium. Een indicator van de goede reputatie is een Big 4 dummyvariabele, die besproken werd bij de kenmerken van het auditkantoor. Door het 'deep pocket' principe leveren Big 4 kantoren immers een goede kwaliteit. De ervaring en certificatie zullen in ons model echter niet getest

worden. Deze gegevens zijn niet beschikbaar via de databank Bel-First en dit manueel opzoeken voor alle 11 376, zou ons te ver brengen in dit onderzoek.

Om een correcte analyse te maken van de determinanten van het audithonorarium voor het jaar 2007, 2008 en 2009, heb ik voor elk jaar de ondernemingen geselecteerd waarbij de bedrijfsrevisor in het desbetreffende jaar een nieuw mandaat toegewezen krijgt. In België is immers bij wet vastgelegd dat een auditmandaat drie jaar duurt en dat het audithonorarium aan het begin van het mandaat voor drie jaren wordt vastgelegd. Concreet betekent dit dat voor het auditprijszettingmodel in het jaar 2009 onze steekproef bestaat uit 3 140 ondernemingen, voor het jaar 2008 uit 3 265 ondernemingen en voor het jaar 2007 uit 1 265 ondernemingen. Bij de overige ondernemingen in de oorspronkelijke dataset van 11 376 ondernemingen is het mandaat van start gegaan in de jaren voor 2007 of in het jaar 2010.

Voor elke jaar wordt er vervolgens nagegaan welke variabelen een invloed hebben op het audithonorarium en wat de impact ervan is. Daartoe wordt volgend regressiemodel geschat:

$$\begin{aligned} \text{LnHonorarium} = & \alpha^1 * \text{LnAndOpdr} + \alpha^2 * \text{Ddec} - \text{maart} + \alpha^3 * \text{nieuwe revisor} + \alpha^4 * \text{TW} + \\ & \alpha^5 * \text{Genoteerd} + \alpha^6 * \text{lnomzet} + \alpha^7 * \text{lnTA} + \alpha^8 * \text{GPER} + \alpha^9 * \text{Dverlies} + \alpha^{10} * \text{SR} + \alpha^{11} * \text{CR} + \\ & \alpha^{12} * \text{netto winstmarge} + \alpha^{13} * \text{RentTA} + \alpha^{14} * \text{Big4} + \alpha^{15} * \text{DBrussel} + \alpha^{16} * \text{DNatofRecht} \end{aligned}$$

Waarbij:

Kenmerken van de opdracht:

- LnAndOpdr= Het natuurlijke logaritme van de vergoedingen van de bedrijfsrevisor die betrekking hebben op andere prestaties buiten de wettelijke controle;
- DDec-maart= Een dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien het boekjaar afgesloten wordt in de maanden december, januari, februari of maart, anders 0;
- Nieuwe revisor= Een dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien er een nieuwe bedrijfsrevisor aangesteld wordt, al dan niet van hetzelfde auditkantoor, anders 0.

Ondernemingskarakteristieken:

- TW= De toegevoegde waarde
- Genoteerd= Een dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien de onderneming beursgenoteerd is, anders 0;
- Inomzet= Het natuurlijk logaritme van de omzet;
- lnTA= Het natuurlijk logaritme van het totaal actief;
- GPER= Het gemiddeld personeelsbestand;
- Dverlies: Een dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien de onderneming verlies maakt, anders 0;
- SR= solvabiliteitsratio;
- CR= current ratio;
- Netto winstmarge= $\text{Bedrijfsresultaat/Omzet}$;
- RentTA= $\text{Bedrijfsresultaat/ Totaal actief}$.

Kenmerken van het auditkantoor:

- Big4= Dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien de auditopdracht uitgevoerd wordt door een Big 4 auditkantoor, anders 0;
- DBrussel= Dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien het auditkantoor gelegen is in Brussel, anders 0;
- DNatofRecht= Dummyvariabele die de waarde 1 aanneemt indien het auditkantoor een rechtspersoon is, anders 0.

7.2.2 De empirische resultaten

7.2.2.1 regressiemodel 2009

Tabel 17: regressievergelijking 2009: auditprijszetting

Variabele	Coëfficiënt	p-waarde	Verwacht teken van coëfficiënt
constante	-1.581	0.000	
<i>Kenmerken opdracht</i>			
LnAndOpdr	0.200	0.000	+/-
Ddec-maart	-0.144	0.116	+
Nieuwe revisor	0.111	0.061	+/-
<i>Kenmerken onderneming</i>			
TW	0.0000001417	0.799	+
Genoteerd	0.613	0.000	+
Inomzet	0.192	0.000	+
InTA	0.154	0.000	+
GPER	0.000	0.122	+
Dverlies	0.161	0.062	+
SR	0.001	0.521	-
CR	-0.003	0.631	-
Netto winstmarge	-0.001	0.075	-
RentTA	0.005	0.596	-
<i>Kenmerken auditkantoor</i>			
Big4	0.606	0.000	+
DBrussel	0.005	0.971	+
DNatofRecht	0.336	0.001	+/-
Adjusted R ²	0.701		
F-statistiek	71.101	0.000	

Bespreking resultaten 2009

De eerste groep variabelen die ik zal bespreken, zijn **de kenmerken van de opdracht**. De coëfficiënt van de LnAndOpdr is positief en significant (zie tabel 17). Dit betekent dat als de honoraria van de andere opdrachten buiten de wettelijke controleopdracht stijgen, de audithonoraria zullen toenemen. Dit wijst op de monopoliepositie van de bedrijfsrevisor. Het tijdstip van de audit en een nieuwe bedrijfsrevisor hebben geen impact op de hoogte van het audithonorarium.

De kenmerken van de onderneming vormen de grootste groep variabelen die in het regressiemodel zijn opgenomen. Toch zijn er maar drie variabelen die een significant effect op de hoogte van het audithonorarium hebben. De omzet en het totaal actief zijn indicatoren voor de grootte van een onderneming. Zij weerspiegelen de hoeveelheid werk dat een bedrijfsrevisor zal hebben bij het uitvoeren van de audit. Vandaar ook dat er een positief verband bestaat met de hoogte van het audithonorarium. De derde significante variabele uit deze categorie bewijst dat beursgenoteerde ondernemingen hogere audithonoraria dienen te betalen. Een verklaring hiervoor is dat beursgenoteerde ondernemingen vaak complexer zijn, waardoor de bedrijfsrevisor meer uren moet presteren. Bovendien neemt het risico op materiële fouten in de jaarrekening toe, aangezien beursgenoteerde ondernemingen de vooropgestelde doelen van de analisten willen behalen en zij dus in de verleiding komen de cijfers beter voor te stellen dan de werkelijkheid. Verder eisen beursgenoteerde ondernemingen een hogere kwaliteit van de bedrijfsrevisor om de agencykosten te drukken. Ter compensatie van de toename van het aantal audits zal de bedrijfsrevisor dan een hoger audithonorarium vragen. Het is opvallend dat geen enkele financieel gerelateerde variabele een significante invloed heeft op het audithonorarium.

De derde en tevens ook laatste groep variabelen die een impact hebben op de hoogte van het audithonorarium, zijn **de kenmerken van het auditkantoor**. Uit de positieve en significante coëfficiënt van de Big 4 variabele kunnen we afleiden dat Big 4 kantoren een premie vragen. Zoals eerder al vermeld is dit te wijten aan de hogere kwaliteit die Big 4 bedrijfsrevisoren leveren. Bovendien hebben ze doorheen de jaren een goede reputatie opgebouwd zodat ze zich een hoger honorarium kunnen veroorloven. Rechtspersonen vragen ook hogere audithonoraria

dan natuurlijke personen. Dit is te verklaren aan de hand van de hogere kwaliteit die zij kunnen leveren, aangezien ze over meer middelen en mensen beschikken om de audit uit te voeren.

Om een analyse te maken van de relatieve belangrijkheid van de variabelen in het bepalen van het audithonorarium, voeren we dezelfde regressievergelijking uit als hierboven beschreven werd, maar volgens *de stepwise methode*. Dit houdt in dat de variabele die de meeste variantie in het audithonorarium verklaart, als eerste opgenomen wordt in de vergelijking. Of een variabele al dan niet opgenomen wordt in de regressievergelijking, wordt bepaald aan de hand van de F-statistiek. Daardoor kunnen er kleine verschillen optreden met de variabelen die significant zijn op basis van de p-waarde in het eerder besproken regressiemodel.

Uit onderstaande tabel (zie tabel 18) kan afgeleid worden dat de belangrijkste variabele in het verklaren van het audithonorarium het totaal actief is, aangezien ze 44,3% van de variantie in het audithonorarium verklaart. De dummyvariabele Big 6 verklaart meer dan 12% van de variatie in het audithonorarium en is hierdoor de tweede belangrijkste variabele. De omzet is, net zoals het totaal actief, een indicator van de grootte en ook een vrij belangrijke determinant. Ook de honoraria van de andere opdrachten spelen een relatief belangrijke rol in het verklaren van de variatie in het audithonorarium, aangezien ze meer dan 4% van de variantie verklaren. De overige variabelen verklaren minder dan 1% van de variantie in het audithonorarium en worden dus als minder belangrijke determinanten beschouwd.

Tabel 18: Relatieve belangrijkheid variabelen 2009

Rangorde	Variabele	Cumulatieve R²	Individuele R²
1	Totaal actief	0,443	0,443
2	Dummyvariabele Big 4	0,568	0,125
3	Omzet	0,636	0,068
4	Honoraria Andere Opdrachten	0,679	0,043
5	Genoteerd	0,688	0,009
6	Dummyvariabele natuurlijke of rechtspersoon	0,695	0,007
7	Personeelsbestand	0,698	0,003
8	Dummyvariabele verlies	0,700	0,002

7.2.2.2 regressiemodel 2008

Tabel 19: regressievergelijking 2008: auditprijszetting

Variabele	Coëfficiënt	p-waarde	Verwacht teken van coëfficiënt
constante	-1.280	0.000	
<i>Kenmerken opdracht</i>			
LnAndOpdr	0.161	0.000	+/-
Ddec-maart	-0.138	0.096	+
Nieuwe revisor	0.042	0.450	+/-
<i>Kenmerken onderneming</i>			
TW	0.0000003277	0.149	+
Genoteerd	0.790	0.000	+
Inomzet	0.219	0.000	+
InTA	0.132	0.000	+
GPER	0.00005945	0.149	+
Dverlies	-0.014	0.872	+
SR	-0.001	0.243	-
CR	-0.017	0.035	-
Netto winstmarge	0.000	0.000	-
RentTA	-0.014	0.137	-
<i>Kenmerken auditkantoor</i>			
Big4	0.681	0.000	+
DBrussel	0.195	0.095	+
DNatofRecht	0.130	0.401	+/-
Adjusted R ²	0.729		
F-statistiek	92.997	0.000	

Bespreking resultaten 2008

Wat betreft **de kenmerken van de opdracht**, hebben enkel de honoraria van de andere opdrachten een significante invloed op het audithonorarium (zie tabel 19). Een toename van de honoraria van andere opdrachten met 1%, zal een toename in het audithonorarium van 0,161% tot gevolg hebben.

Vijf van de tien opgenomen variabelen met betrekking tot **de kenmerken van de onderneming** spelen een belangrijke rol in het verklaren van het audithonorarium. De groottevariabelen omzet en totaal actief hebben een positieve effect op de hoogte van het audithonorarium, zoals men ook verwachtte. Ze zijn sterk significant in het verklaren van het audithonorarium. De positieve coëfficiënt van de dummyvariabele genoteerd, toont aan dat beursgenoteerde ondernemingen een hoger honorarium dienen te betalen dan niet-beursgenoteerde ondernemingen. De netto winstmarge is ook sterk significant, maar een verandering in de netto winstmarge heeft geen effect op de hoogte van het audithonorarium. De current ratio is de laatste variabele uit deze categorie met een significante invloed op het audithonorarium. Hoe beter de kortlopende schulden betaald kunnen worden met de liquiditeiten van de onderneming, hoe lager het audithonorarium. Het is opvallend dat de financiële variabelen zoals de dummyvariabele verlies, de solvabiliteitsratio en de rentabiliteit van de activa geen invloed hebben op de hoogte van het audithonorarium. Men zou verwachten dat de bedrijfsrevisoren deze variabelen toch in rekening nemen bij het bepalen van het audithonorarium in tijden van financiële crisis.

Tot slot komen **de kenmerken van het auditkantoor** aan bod. Uit de positieve coëfficiënt van de Big 4 dummyvariabele kunnen we afleiden dat de Big 4 auditkantoren een premie vragen voor de audit. Zoals eerder al vermeld is dit te wijten aan de hogere kwaliteit die Big 4 bedrijfsrevisoren leveren. De locatie van het auditkantoor is slechts matig significant op een 10% significantieniveau. Het positieve teken van de coëfficiënt stelt dat auditkantoren in Brussel hogere audithonoraria vragen.

De belangrijkste variabele in het verklaren van het audithonorarium is het totaal actief van de gecontroleerde onderneming (zie tabel 20). Deze verklaart zelfs meer

dan 51% van de variantie in het audithonorarium. Op de tweede plaats komt de dummyvariabele Big 4, die meer dan 8% van de variantie verklaart. In samenhang met het totaal actief, is de omzet een goede indicator voor de hoeveelheid werk dat een bedrijfsrevisor moet verrichten. Deze variabele verklaart 6,5% van de variantie. De honoraria van de andere opdrachten spelen ook een significante rol in het audithonorarium. Bedrijfsrevisoren nemen ook de beursnotering in rekening bij het bepalen van het audithonorarium. De andere variabelen spelen een minder belangrijke rol voor de bedrijfsrevisoren.

Tabel 20: Relatieve belangrijkheid variabelen 2008

Rangorde	Variabele	Cumulatieve R²	Individuele R²
1	Totaal actief	0.518	0.518
2	Big 4	0.602	0.084
3	Omzet	0.667	0.065
4	Honoraria Andere Opdrachten	0.698	0.031
5	Genoteerd	0.711	0.013
6	Netto winstmarge	0.720	0.009
7	GPER	0.724	0.004
8	CR	0.727	0.003
9	RentTA	0.728	0.001

7.2.2.3 Regressiemodel 2007

Tabel 21: regressievergelijking 2007: auditprijszetting

Variabele	Coëfficiënt	p-waarde	Verwacht teken van coëfficiënt
constante	-0.716	0.044	
<i>Kenmerken opdracht</i>			
LnAndOpdr	0.215	0.000	+/-
Ddec-maart	0.106	0.377	+
Nieuwe revisor	-0.046	0.588	+/-
<i>Kenmerken onderneming</i>			
TW	0.0000001137	0.874	+
Genoteerd	0.077	0.744	+
Inomzet	0.157	0.000	+
InTA	0.118	0.002	+
GPER	0.000	0.035	+
Dverlies	0.184	0.201	+
SR	0.002	0.325	-
CR	-0.009	0.437	-
Netto winstmarge	0.001	0.703	-
RentTA	-0.013	0.388	-
<i>Kenmerken auditkantoor</i>			
Big4	0.787	0.000	+
DBrussel	0.106	0.533	+
DNatofRecht	-0.192	0.202	+/-
Adjusted R ²	0.678		
F-statistiek	28.161	0.000	

Bespreking resultaten 2007

Wanneer we **de kenmerken van de opdracht** in beschouwing nemen, zien we dat het audithonorarium in 2007 stijgt indien de bedrijfsrevisor ook andere controles buiten de wettelijke controle uitvoert bij de onderneming (zie tabel 21). De andere twee variabelen die tot deze groep variabelen behoren, zijn echter niet significant. Ze volgen wel het verwachte teken. In de drukste periode van het jaar, namelijk de maanden december tot maart, betalen ondernemingen hogere audithonoraria. Het negatieve teken van de coëfficiënt nieuwe revisor bevestigt het principe van low balling. Bedrijfsrevisoren vragen aan een nieuwe klant een lager honorarium om de klant aan te trekken.

De tweede groep variabelen die in het regressiemodel opgenomen zijn, vormen **de kenmerken van de onderneming**. De groottevariabelen omzet en totaal actief hebben een positieve invloed op de hoogte van het audithonorarium. Indien de omzet met 1% toeneemt, stijgt het audithonorarium met 0,215%. Dit was ook te verwachten aangezien de bedrijfsrevisor meer tijd en middelen moet inzetten bij de controle van een grote onderneming. De andere variabelen uit deze groep hebben geen significante invloed op de hoogte van het audithonorarium.

Tot slot nemen we **de kenmerken van het auditkantoor** onder de loep. De significante positieve coëfficiënt bewijst dat Big 4 kantoren een premie vragen. De locatie van het auditkantoor en het feit of het auditkantoor een rechtspersoon of natuurlijk persoon is, speelt geen rol bij het bepalen van het audithonorarium.

De belangrijkste variabele in het verklaren van het audithonorarium is het totaal actief, zoals onderstaande tabel weergeeft (zie tabel 22). Dit verklaart 41,4% van de totale variatie in het audithonorarium. Een andere belangrijke variabele is de dummyvariabele Big 4. Deze verklaart nog eens 16,6% van de variatie in het audithonorarium. Ook het honorarium van de andere opdrachten speelt een belangrijke rol in het verklaren van de variantie in het audithonorarium. Een andere indicator voor de grootte van een onderneming, is de omzet. Deze verklaart net geen 5% van de variatie in het audithonorarium. Het gemiddeld personeelsbestand en de dummyvariabele verlies verklaren slechts een zeer klein percentage. Het is

opvallen dat de financiële variabelen amper een invloed hebben op de hoogte van het audithonorarium.

Tabel 22: Relatieve belangrijkheid variabelen 2007

Rangorde	Variabele	Cumulatieve R²	Individuele R²
1	Totaal actief	0.414	0.414
2	Dummyvariabele Big 4	0.580	0.166
3	Andere opdrachten	0.621	0.041
4	Omzet	0.668	0.047
5	Gemiddeld personeelsbestand	0.678	0.010
6	Dummyvariabele verlies	0.684	0.006

7.2.2.4 Vergelijking auditprijszettingmodellen doorheen de tijd

De coëfficiënt van de honoraria van de andere opdrachten buiten de wettelijke controleopdracht is voor de drie jaren significant en positief. Indien dit honorarium stijgt, neemt het audithonorarium toe. Er is geen verband tussen het veranderen van bedrijfsrevisor en de hoogte van het audithonorarium voor de drie jaren. Ook het tijdstip van het afsluiten van de jaarrekening heeft geen invloed op de hoogte van het audithonorarium.

De omzet en het totaal actief, indicatoren van de grootte van de onderneming, zijn in de drie jaren significant en hebben een positieve invloed op het honorarium. Bovendien is het totaal actief de belangrijkste variabele in het verklaren van de variantie in het audithonorarium voor de drie jaren. Beursgenoteerde ondernemingen betalen in 2008 en 2009 hogere audithonoraria dan niet-beursgenoteerde ondernemingen. Opvallend is dat enkel in 2008 de current ratio en de netto winstmarge een significante invloed hebben op de hoogte van het audithonorarium. De andere financieel gerelateerde variabelen worden niet in rekening genomen bij het bepalen van het audithonorarium.

In alle jaren betalen klanten van Big 4 kantoren een hoger honorarium dan klanten van non-Big 4 kantoren. Dit is te wijten aan de hogere kwaliteit die Big 4 kantoren leveren. In 2009 worden er aan de klanten van een bedrijfsrevisor die behoort tot een kantoor dat een rechtspersoon is, hogere audithonoraria gevraagd. Dit geldt echter niet voor de jaren 2007 en 2008.

7.3 Evolutie audithonoraria

7.3.1 Evolutie audithonoraria 2007-2008

Om een vergelijking te kunnen maken tussen de audithonoraria van het jaar 2007 en 2008, heb ik de ondernemingen geselecteerd die in 2008 een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor hebben toegekend. De wet schrijft immers voor dat een mandaat voor drie opeenvolgende jaren wordt vastgelegd en dat het audithonorarium aan het begin van het mandaat voor de driejarige periode wordt bepaald (Wetboek van vennootschappen: art. 64 quater). Dit bedrag kan enkel wijzigen mits instemming van beide partijen. Al deze ondernemingen worden tweemaal in de steekproef opgenomen, voor het jaar 2007 en voor het jaar 2008. Er wordt ook een dummyvariabele Jaar toegevoegd aan de regressievergelijking. Deze neemt de waarde 1 aan voor het jaar 2008 en 0 voor het jaar 2007. Onderstaande tabel (zie tabel 23) verduidelijkt dit. De coëfficiënt van de variabele Jaar geeft de verandering weer van de audithonoraria van het jaar 2007 naar 2008, waarbij alle andere variabelen constant gehouden worden.

Tabel 23: Samenstelling steekproef

Onderneming	Honorarium	Omzet	Totaal actief	Jaar
Onderneming 1	Honorarium2008	Omzet2008	Totaalactief2008	1
Onderneming 2	Honorarium2008	Omzet2008	Totaal actief2008	1
Onderneming n	Honorarium2008	Omzet2008	Totaal actief2008	1
Onderneming 1	Honorarium2007	Omzet2007	Totaal actief2007	0
Onderneming 2	Honorarium2007	Omzet2007	Totaal actief2007	0
Onderneming n	Honorarium2007	Omzet2007	Totaal actief2007	0

Daar we over de gegevens moeten beschikken van de twee jaren, worden enkel de variabelen uit de eerder genoemde regressie weerhouden waarvan we de gegevens van de twee jaren ter beschikking hebben. Dit betekent dat de kenmerken van het auditkantoor uit de regressie gelaten worden, aangezien we niet over de gegevens van de bedrijfsrevisor van het vorige mandaat beschikken. Ook de datum van beursnotering is niet gekend, waardoor deze variabele niet weerhouden wordt.

De regressievergelijking die dan geschat wordt is:

$$\begin{aligned} \ln \text{Honorarium} = & \alpha^1 * \ln \text{AndOpdr} + \alpha^2 * \text{Ddec} - \text{maart} + \alpha^3 * \text{TW} + \alpha^4 * \ln \text{omzet} + \alpha^5 * \\ & \ln \text{TA} + \alpha^6 * \text{GPER} + \alpha^7 * \text{Dverlies} + \alpha^8 * \text{SR} + \alpha^9 * \text{CR} + \alpha^{10} * \text{nettowinstmarge} + \alpha^{11} * \\ & \text{RentTA} + \alpha^{12} * \text{Jaar} \end{aligned}$$

Uit de positieve coëfficiënt van de variabele Jaar (zie tabel 24), die tevens significant is op een 5% significantieniveau, kunnen we afleiden dat de audithonoraria gestegen zijn in 2008 ten opzichte van 2007. De audithonoraria zullen in 2008 8,8%⁵ hoger liggen dan in 2007.

---

⁵ Als X de waarde 1 aanneemt, is de waarde van Y gelijk aan (1+β) keer de waarde van Y als X gelijk is aan 0.

Tabel 24: Regressiemodel Evolutie audithonoraria 2007-2008

Variabele	Coëfficiënt (β)	p-waarde	Verwacht teken van coëfficiënt
constante	-1.563	0.000	
Kenmerken opdracht			
LnAndOpdr	0.245	0.000	+/-
Ddec-maart	-0.155	0.022	+
Kenmerken onderneming			
TW	0.0000008381	0.974	+
Inomzet	0.227	0.000	+
lnTA	0.131	0.000	+
GPER	0.00009305	0.002	+
Dverlies	0.079	0.244	+
SR	0.000	0.357	-
CR	-0.006	0.258	-
Netto winstmarge	0.000	0.000	-
RentTA	0.002	0.828	-
Jaar	0.088	0.034	+/-
Adjusted R ²	0.649		
F-statistiek	173.223	0.000	

Om na te gaan welke variabelen aan de basis liggen van deze stijging, of met andere woorden welke variabelen een grotere of kleinere invloed hebben op het audithonorarium in 2008 ten opzichte van 2007, heb ik volgend regressiemodel geschat:

$$\begin{aligned}
 LnHonorarium = & \alpha^1 * LnAndOpdr + \alpha^2 * Jaar * LnAndOpdr + \alpha^3 * Ddec - maart + \alpha^4 * \\
 & Jaar * Ddec - maart + \alpha^5 * TW + \alpha^6 * Jaar * TW + \alpha^7 * Inomzet + \alpha^8 * Jaar * Inomzet + \alpha^9 * \\
 & lnTA + \alpha^{10} * Jaar * lnTA + \alpha^{11} * GPER + \alpha^{12} * Jaar * GPER + \alpha^{13} * Dverlies + \alpha^{14} * Jaar * \\
 & Dverlies + \alpha^{15} * SR + \alpha^{16} * Jaar * SR + \alpha^{17} * CR + \alpha^{18} * Jaar * CR + \alpha^{19} * nettowinstmarge + \\
 & \alpha^{20} * Jaar * nettowinstmarge + \alpha^{21} * RentTA + \alpha^{22} * Jaar * RentTA + \alpha^{23} * Jaar
 \end{aligned}$$

Er worden interactievariabelen van de variabelen en de dummyvariabele Jaar aan het model toegevoegd. De coëfficiënt van deze interactievariabele geeft de grootte

van de verandering weer van de coëfficiënt van het jaar 2007 naar 2008. Om te zien of dergelijke verandering significant is in het verklaren van de stijging van het audithonorarium, kijken we naar de p-waarde.

Enkel de coëfficiënt van de LnAndOpr is significant op een 5% significantieniveau (zie tabel 25). Het teken van deze coëfficiënt is echter negatief, wat betekent dat de impact op het audithonorarium van deze variabele afgenomen is. De stijging is dus niet te wijten aan het feit dat de ondernemingen die aan de bedrijfsrevisor ook andere opdrachten toewijzen hogere audithonoraria dienen te betalen. De wijziging in het effect op het audithonorarium van de andere variabelen is niet significant. Een mogelijke verklaring voor het stijgen van de audithonoraria is een toename van het risico op gerechtelijke vervolging en eventuele aansprakelijkheid voor de bedrijfsrevisor als gevolg van de toename van materiële fouten in de jaarrekening en het hoger bedrijfsrisico van de klant. Om zich in te dekken tegen dit risico zal de bedrijfsrevisor meer uren presteren en zal bijgevolg het audithonorarium toenemen. Hij kan ook een risicopremie vragen en het audithonorarium per uur dus verhogen. Een andere verklaring kan gevonden worden aan de vraagzijde van de audit. Ondernemingen kunnen van de bedrijfsrevisor een hogere kwaliteit eisen om het vertrouwen van de investeerders terug te winnen. Bovendien zullen de agencykosten dan afnemen. Ter compensatie van deze hoge kwaliteitseis, betalen de ondernemingen wel hogere audithonoraria.

Tabel 25: Evolutie Impact variabelen 2007-2008

Variabele	Coëfficiënt	p-waarde
constante	-1.610	0.000
InterAndOpdr	-0.001	0.012
Interdec-maart	0.000	0.995
InterTW	0.0000009559	0.198
InterOmzet	0.000	0.991
InterTA	-0.0000002655	0.260
InterGPER	-0.00003258	0.622
InterDverlies	-0.056	0.679
InterSR	0.001	0.688
InterCR	-0.014	0.228
Internettowinstmarge	0.000	0.447
InterRentTA	-0.020	0.182

7.3.2 Evolutie audithonoraria 2008-2009

Om een vergelijking te kunnen maken tussen de audithonoraria van het jaar 2008 en 2009, heb ik de ondernemingen geselecteerd die in 2009 een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor hebben toegekend. Al deze ondernemingen worden tweemaal in de steekproef opgenomen, voor het jaar 2009 en voor het jaar 2008. Er wordt ook een dummyvariabele Jaar toegevoegd aan de eerder genoemde regressievergelijking. Deze neemt de waarde 1 aan voor het jaar 2009 en 0 voor het jaar 2008. De coëfficiënt van deze variabele geeft de verandering weer in de audithonoraria van het jaar 2008 naar 2009, waarbij alle andere variabelen constant gehouden worden.

De regressievergelijking die dan geschat wordt is:

$$\begin{aligned} \text{LnHonorarium} = & \alpha^1 * \text{LnAndOpdr} + \alpha^2 * \text{Ddec} - \text{maart} + \alpha^3 * \text{TW} + \alpha^4 * \text{lnomzet} + \alpha^5 * \\ & \text{lnTA} + \alpha^6 * \text{GPER} + \alpha^7 * \text{Dverlies} + \alpha^8 * \text{SR} + \alpha^9 * \text{CR} + \alpha^{10} * \text{nettowinstmarge} + \alpha^{11} * \\ & \text{RentTA} + \alpha^{12} * \text{Jaar} \end{aligned}$$

Zoals eerder vermeld werd, worden enkel de variabelen in de regressievergelijking opgenomen waarvan gegevens beschikbaar zijn voor het jaar 2008 en 2009.

De coëfficiënt van de variabele Jaar is niet significant (zie tabel 26). Dit betekent dat de ondernemingen die een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor toegekend hebben in het jaar 2009 geen hogere of lagere audithonoraria betalen dan het honorarium van het vorig mandaat, ceteris paribus de determinanten van het audithonorarium. Enerzijds zullen de audithonoraria toenemen doordat de bedrijfsrevisor meer uren zal presteren om zich in te dekken tegen het hoger aansprakelijkheidsrisico als gevolg van de financiële crisis. Anderzijds vindt er een grote prijsdruk plaats als gevolg van de eisen van de ondernemingen om de auditprijs te drukken. Bovendien wordt dit nog versterkt door de wettelijke verplichting tot publicatie van de audithonoraria in de jaarrekening.

Tabel 26: Regressiemodel Evolutie audithonoraria 2008-2009

Variabele	Coëfficiënt (β)	p-waarde	Verwacht teken van coëfficiënt
constante	-1.810	0.000	
<i>Kenmerken opdracht</i>			
LnAndOpdr	0.251	0.000	+/-
Ddec-maart	-0.178	0.015	+
<i>Kenmerken onderneming</i>			
TW	-0.0000004881	0.149	+
Inomzet	0.212	0.000	+
InTA	0.223	0.000	+
GPER	0.00003440	0.251	+
Dverlies	0.242	0.000	+
SR	0.001	0.403	-
CR	-0.004	0.395	-
Netto winstmarge	0.00001964	0.421	-
RentTA	0.007	0.337	-
Jaar	-0.023	0.598	+/-
<i>Kenmerken auditkantoor</i>			
Adjusted R ²	0.615		
F-statistiek	132.014	0.000	

Om na te gaan of bepaalde variabelen een verandering in impact op het audithonorarium hebben doorgemaakt, heb ik een aantal interactievariabelen toegevoegd aan het regressiemodel (zie tabel 27). De coëfficiënten van deze interactievariabelen geven de grootte van de verandering weer van de coëfficiënt van het jaar 2008 naar 2009. Om te zien of dergelijke verandering significant is in het verklaren van de stijging van het audithonorarium, kijken we naar de p-waarden.

$$\begin{aligned}
LnHonorarium = & \alpha^1 * LnAndOpdr + \alpha^2 * Jaar * LnAndOpdr + \alpha^3 * Ddec - maart + \alpha^4 * \\
& Jaar * Ddec - maart + \alpha^5 * TW + \alpha^6 * Jaar * TW + \alpha^7 * lnomzet + \alpha^8 * Jaar * lnomzet + \alpha^9 * \\
& lnTA + \alpha^{10} * Jaar * lnTA + \alpha^{11} * GPER + \alpha^{12} * Jaar * GPER + \alpha^{13} * Dverlies + \alpha^{14} * Jaar * \\
& Dverlies + \alpha^{15} * SR + \alpha^{16} * Jaar * SR + \alpha^{17} * CR + \alpha^{18} * Jaar * CR + \alpha^{19} * nettowinstmarge + \\
& \alpha^{20} * Jaar * nettowinstmarge + \alpha^{21} * RentTA + \alpha^{22} * Jaar * RentTA + \alpha^{23} * Jaar
\end{aligned}$$

Tabel 27: Evolutie impact variabelen 2008-2009

Variabele	Coëfficiënt	p-waarde
constante	-2.004	0,000
InterAndOpdr	0,047	0,267
Interdec-maart	-0.102	0,487
InterTW	0,0000001170	0,121
InterOmzet	-0,005	0,883
InterTA	-0,056	0,094
InterGPER	-0,00009758	0,337
InterDverlies	-0,005	0,972
InterSR	0,001	0,581
InterCR	0,010	0,346
Internettowinstmarge	-0,001	0,051
InterRentTA	-0,00006842	0,996

Er is geen enkele verandering significant. Dit is niet verwonderlijk aangezien er ook geen verschil in prijs is tussen een mandaat in 2009 en het voorgaande mandaat.

7.3.3 Evolutie audithonoraria 2007-2009

In het voorgaande hebben we er steeds rekening mee gehouden dat in de wet vastgelegd is dat het audithonorarium bij aanvang van het mandaat voor de driejarige periode bepaald wordt. Enkel mits instemming van beide partijen kan het audithonorarium gewijzigd worden. In principe geldt voor alle ondernemingen die in 2009 een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor toekennen, dat het vorig audithonorarium vastgelegd werd bij aanvang van het vorige mandaat in 2006. Bijgevolg zou het audithonorarium in 2006, 2007 en 2008 van deze ondernemingen hetzelfde moeten bedragen. Enkel indien de ondernemingen hun akkoord zouden gegeven hebben aan de bedrijfsrevisor, zou deze het audithonorarium verhoogd

mogen hebben. Om na te gaan of deze uitzonderlijke regel zich voorgedaan heeft voor de ondernemingen in onze steekproef, ben ik de evolutie van de audithonoraria nagegaan voor het jaar 2007 naar 2009. Aangezien er geen wijziging plaatsgevonden heeft van 2008 naar 2009, verwacht ik ook geen wijziging van 2007 naar 2009 omdat het audithonorarium van 2007 en 2008 hetzelfde zou moeten bedragen.

Tabel 28: Regressiemodel Evolutie audithonoraria 2007-2009

Variabele	Coëfficiënt (β)	p-waarde	Verwacht teken van coëfficiënt
constante	-1.471	0.000	
<i>Kenmerken opdracht</i>			
LnAndOpdr	0.276	0.000	+/-
Ddec-maart	-0.0962	0.210	+
<i>Kenmerken onderneming</i>			
TW	0.0000001281	0.646	+
Inomzet	0.188	0.000	+
InTA	0.196	0.000	+
GPER	0.000	0.003	+
Dverlies	0.141	0.045	+
SR	0.000	0.688	-
CR	0.008	0.133	-
Netto winstmarge	-0.000002692	0.774	-
RentTA	0.007	0.390	-
Jaar	0.012	0.794	+/-
Adjusted R ²	0.604		
F-statistiek	125.941	0.000	

Uit de coëfficiënt van de variabele Jaar kunnen we afleiden dat er geen wijziging heeft plaatsgevonden voor de audithonoraria tussen 2007 en 2009. De ondernemingen hebben de wettelijk opgelegde regel dus gehandhaafd en hebben dus niet aan de bedrijfsrevisor toegestaan om het audithonorarium in 2008 eenmalig te verhogen.

7.3.4 Besluit

De audithonoraria zijn gestegen in het jaar 2008. Dat is ook het jaar waarin de financiële crisis de eerste gevolgen heeft gehad voor de ondernemingen in België.

Zowel hypothese 1 als hypothese 2 kunnen aanvaard worden. Hypothese 2 stelt dat de stijging te wijten is aan de hogere kwaliteitseis van de gecontroleerde ondernemingen. Ze willen de investeerders terug voor zich winnen en kiezen daarom voor een kwaliteitsvolle bedrijfsrevisor. Bovendien kunnen de agencykosten zo gedrukt worden. Wel moeten we er rekening mee houden dat deze agencykosten voornamelijk optreden in grote ondernemingen waarbij er een scheiding is van eigendom en leiding. Aangezien minder dan 1% van de ondernemingen echter beursgenoteerd is, lijkt deze hypothese geen verklaring te vormen voor de stijging. Bovendien wordt België gekenmerkt door familiebedrijven waarbij het aandeelhouderschap geconcentreerd is, zodat er amper sprake is van agencykosten.

Een andere oorzaak voor de stijging van de audithonoraria situeert zich aan de aanbodzijde. Het risico op materiële fouten in de jaarrekening is gestegen, aangezien de ondernemingen in de verleiding komen de resultaten beter voor te stellen dan de werkelijkheid om hun vooropgestelde doelen toch te kunnen bereiken. De opbrengsten zijn immers gedaald en de ondernemingen lopen dus het risico de bonussen niet te halen. De eerste hypothese stelt hierbij dat de bedrijfsrevisoren zich willen indekken tegen dit verhoogde risico door meer uren te presteren en meer specialisten in te schakelen. Dit zal leiden tot een hoger audithonorarium.

Er moet wel opgemerkt worden dat slechts 15% van de nieuwe mandaten in het laatste kwartaal toegekend werden. Enkel deze bedrijfsrevisoren waren dus op de hoogte van de financiële moeilijkheden bij hun klanten en kunnen dit dus in rekening genomen hebben bij het bepalen van het audithonorarium. Wat kan de verklaring zijn voor de stijging van de audithonoraria in 2008 voor de andere ondernemingen?

Zoals uit het prijszettingmodel gebleken is, hebben de groottevariabelen omzet en totaal actief een grote positieve impact op het audithonorarium. De schatting van het audithonorarium is dus sterk gerelateerd aan de hoeveelheid werk dat de bedrijfsrevisoren zullen verrichten of de hoeveelheid tijd die ze aan de audit zullen spenderen. De financiële crisis heeft ervoor gezorgd dat de bedrijfsrevisor geconfronteerd wordt met een aantal moeilijkheden zoals de waardering van activa en passiva, het continuïteitsprincipe, bijzondere waardeverminderingen, complexe transacties... Bovendien is de kans op materiële fouten in de jaarrekening toegenomen omdat de ondernemingen in de verleiding komen het resultaat beter voor te stellen dan de werkelijkheid. De bedrijfsrevisoren zullen dus meer uren moet presteren als gevolg van de financiële crisis.

De regels van het IBR laten toe dat de bedrijfsrevisoren het audithonorarium verhogen, na de vaststelling ervan bij de aanvang van de benoeming, indien de klant hiermee instemt. Het vast bedrag van het audithonorarium kan dus enkel gewijzigd worden mits akkoord van beide partijen. In praktijk wordt dit daarom niet frequent toegepast. Toch kan dit een mogelijke verklaring voor de stijging zijn, aangezien de bedrijfsrevisoren meer uren gespendeerd hebben aan de audit omdat er moeilijkheden opgetreden zijn door de financiële crisis. De klanten zijn zich bewust van deze moeilijkheden en kunnen daarom de bedrijfsrevisor toegestaan hebben om het audithonorarium voor 2008 te verhogen. De financiële crisis is immers ook geen alledaagse situatie. Om na te gaan of deze verklaring van toepassing is op de ondernemingen, ben ik nagegaan of er een verschil in het audithonorarium waar te nemen is voor de mandaten per maand. Dit is echter niet het geval, waardoor blijkt dat de ondernemingen toegestemd hebben om het audithonorarium in 2008 eenmalig te verhogen.

Bovendien oordeelt de Raad van het IBR dat er een indexeringsclausule opgenomen kan worden in het contract met de bedrijfsrevisor, waarvan de modaliteiten bij de aanvang van de opdracht worden overeengekomen en die slechts door wederzijdse toestemming kunnen worden gewijzigd. Dit betekent dat de algemene vergadering elk jaar kan goedkeuren dat de audithonoraria zich aanpassen aan de loonindex.

Aangezien deze index in 2008 maar liefst 4,6% bedroeg, zou het kunnen dat de ondernemingen deze indexeringsclausule aanvaard hebben en dat daardoor de audithonoraria erg gestegen zijn.

In 2009 zijn de audithonoraria onveranderd gebleven in vergelijking met de audithonoraria van het voorgaande mandaat. Indien we de lijn doortrekken van in 2008, mogen we stellen dat de kans op materiële fouten in de jaarrekening toegenomen is. De ondernemingen worden immers geconfronteerd met een dalende omzet en opbrengsten, waardoor ze in de verleiding komen om de resultaten beter voor te stellen dan de werkelijkheid. Bovendien zorgen de waardering van de activa en het continuïteitsbeginsel voor extra moeilijkheden voor de bedrijfsrevisor. Aangezien de financiële crisis eind 2008 reeds zijn opmars kende in België, waren de bedrijfsrevisoren op de hoogte van eerder vermelde moeilijkheden en het verhoogde risico en zullen ze bovendien het aantal te presteren uren verhoogd hebben. Dit heeft dan tot een hoger audithonorarium geleid. Hypothese 1 zou dus aanvaard worden.

De ondernemingen worden echter sinds eind 2008 geconfronteerd met financiële problemen. Ze willen dus de kosten zo laag mogelijk houden. Daarom zullen ze de bedrijfsrevisor verkiezen met de laagste prijs. De bedrijfsrevisoren zijn zich bewust van deze keuze van de klant en gaan dus proberen een zo laag mogelijke, maar haalbare prijs op te stellen. Bovendien weten ze, als gevolg van de publicatie van de audithonoraria in de jaarrekening, hoeveel hun concurrenten vragen voor de audit. Ze gaan dus proberen om onder de prijs van de concurrenten te zakken. Uiteindelijk zullen de audithonoraria afnemen. De alternatieve hypothese wordt aanvaard.

Laten we nu een combinatie maken van bovenstaande theorieën. Enerzijds zijn de audithonoraria gestegen omwille van de extra moeilijkheden als gevolg van de financiële crisis, anderzijds vindt er een prijsdruk plaats als gevolg van de wil van klanten om de prijs te drukken. Wanneer deze twee effecten elkaar opheffen, blijven de honoraria hetzelfde als voordien.

7.4 Vergelijking met onderzoek van Willekens en Gaeremynck

De meest recente studie naar de auditprijszetting in België is deze van Willekens en Gaeremynck in 2005. Ze hebben hierbij gebruik gemaakt van vier verschillende informatiebronnen met name de jaarlijkse mededelingen van het IBR, de ledenlijst van het IBR, Belfirst en de jaarrekeningen van de Balanscentrale. Zo kwamen ze tot een uitgebreide dataset van 12.301 mandaten met informatie over de kenmerken van het auditkantoor, financiële informatie over de gecontroleerde onderneming en informatie over de bedrijfsrevisor.

De studie van Willekens en Gaeremynck (2005) heeft aangetoond dat de kenmerken van de onderneming het belangrijkste zijn in het verklaren van het audithonorarium in België (35% van de totale R^2 van 50%). De variabele die het meeste belang heeft bij het bepalen van de hoogte van het audithonorarium is de grootte van de gecontroleerde onderneming. Als indicator voor deze variabele gebruiken ze de omzet van de onderneming. Mijn onderzoek toont aan dat het totaal actief de belangrijkste variabele is in het verklaren van het audithonorarium. Ook de omzet is een belangrijke determinant. Ik heb beide variabelen in mijn onderzoek opgenomen om het probleem van *omitted variable bias* te vermijden. Dit probleem stelt dat er onbetrouwbare resultaten verkregen worden indien een onafhankelijke variabele, die gecorreleerd is met een onafhankelijke variabele in de regressie en een invloed heeft op de afhankelijke variabele, niet opgenomen wordt in de regressievergelijking. Net zoals in mijn onderzoek vinden Willekens en Gaeremynck dat geen enkele financiële variabele meer bijdraagt dan 1% in het verklaren van het audithonorarium.

Na de kenmerken van de onderneming blijken de kenmerken van het auditkantoor het meest bepalend te zijn voor de grootte van het audithonorarium volgens de studie van Willekens en Gaeremynck (9% partiële R^2). De belangrijkste variabele van deze categorie is het aantal personeelsleden die geen bedrijfsrevisor zijn. De andere variabelen hebben maar een zeer kleine invloed op het audithonorarium. Uit ons onderzoek daarentegen blijkt dat de dummyvariabele Big 4 zeer significant is in het verklaren van het audithonorarium (ongeveer 12% van de variatie in het audithonorarium). De locatie van het auditkantoor speelt een minder belangrijke rol in het bepalen van het audithonorarium.

De kenmerken van de bedrijfsrevisor dragen maar voor 4% bij tot de verklarende waarde van het model van Willekens en Gaeremynk (2005). Ervaring speelt een minder belangrijke rol in het bepalen van het audithonorarium dan de variabelen marktaandeel en het aantal klanten dat de bedrijfsrevisor controleert. Deze variabelen heb ik niet in mijn onderzoek opgenomen, daar ik enkel werk met gegevens die in de jaarrekening en via de databank Bel-First beschikbaar zijn.

Tot slot bespreken Willekens en Gaeremynck de kenmerken van de opdracht. Deze verklaren volgens hun onderzoek slechts 1.1% van de variatie in het audithonorarium. De aard van de opdracht, namelijk of het een onderneming met of zonder ondernemingsraad betreft, draagt het meest bij tot het verklaren van het audithonorarium. Uit ons onderzoek blijkt dat de honoraria van de andere opdrachten een zeer belangrijke determinant zijn in het verklaren van het audithonorarium (ongeveer 5%). Het tijdstip van het afsluiten van de jaarrekening bepaalt volgens ons model in mindere mate het audithonorarium.

7.5 Beperkingen van het onderzoek

Voor de gegevens van de ondernemingen heb ik een beroep gedaan op de databank Bel-first die via het Bureau van Dijk ter beschikking gesteld wordt. Er zijn echter een aantal gegevens zoals het percentage onafhankelijk bestuurders, het aantal dochterondernemingen, het aantal leden van de interne auditafdeling en het aantal jaren ervaring van de bedrijfsrevisor die niet via de databank opvraagbaar zijn. Deze gegevens dienen manueel opgezocht te worden. Omdat ik de voorkeur heb gegeven aan een gediversifieerde, grote databank heb ik deze variabelen niet opgenomen in het regressiemodel. Ik heb er wel rekening mee gehouden dat er uit elke groep kenmerken een aantal variabelen in het regressiemodel opgenomen zijn.

Een andere beperking van het onderzoek is de allocatie van de audithonoraria aan de dochterondernemingen. Ik heb ervoor gekozen om van de eerste honderd ondernemingen, gerangschikt van groot naar klein op basis van het audithonorarium in 2009, de dochterondernemingen te bepalen en de verhoudingen van het balanstotaal en de audithonoraria te vergelijken. Na analyse van deze honderd ondernemingen heb ik de balans opgemaakt. Van deze honderd ondernemingen waren er slechts twee moederondernemingen waarvan ik

vermoedde dat ze een te klein percentage van de audithonoraria aan haar dochters toegewezen had. Aangezien er slechts bij twee % een allocatieprobleem zich voordeed, heb ik beslist om verder geen ondernemingen te controleren.

Tot slot wil ik er nog op wijzen dat enkele ondernemingen jaarlijks andere audithonoraria betalen, hoewel het om eenzelfde mandaat gaat. Dit is dus in tegenstelling met wat de wet in België voorschrijft. Toch zijn er enkele uitzonderingen op de regel. Indien er een fusie, herstructurering of uitbreiding van de activiteiten bij de gecontroleerde onderneming heeft plaatsgevonden, kan het noodzakelijk zijn om het audithonorarium te verhogen om de gewenste kwaliteit die het IBR oplegt te kunnen leveren (Tilleman, 2007). De bedrijfsrevisor kan dan aan de algemene vergadering vragen om het audithonorarium te verhogen. Ook verhindert de vereiste van een vast bedrag niet dat de bezoldiging wordt gekoppeld aan bepaalde variabelen. Indien het audithonorarium zou worden verhoogd volgens een strategisch plan van de onderneming en voor zover dit blijkt uit een ondubbelzinnig besluit van de algemene vergadering en voor zover een vast bedrag wordt opgenomen in de notulen van de vergadering, is dit aanvaardbaar voor het IBR (Tilleman, 2007). Evenmin verhindert de vereiste dat er een indexeringsclausule wordt opgenomen, waarvan de modaliteiten bij de aanvang van de opdracht worden overeengekomen en die slechts bij wederzijdse toestemming kunnen worden gewijzigd. De beslissing tot indexatie wordt door de algemene vergadering genomen en kan dus niet automatisch gebeuren.

Aangezien het audithonorarium slechts uitzonderlijk wijzigt, heb ik enkel de ondernemingen geselecteerd die een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor hebben toegekend in de jaren 2007, 2008 en 2009 om het auditprijszettingmodel in de desbetreffende jaren te kunnen bepalen. Om de verandering in de audithonoraria te kunnen achterhalen tijdens de financiële crisis, heb ik eerst de ondernemingen geselecteerd die in 2008 een nieuw mandaat hebben toegekend aan de bedrijfsrevisor. Om na te gaan of de financiële crisis in 2009 een invloed heeft gehad op de audithonoraria, heb ik de ondernemingen geselecteerd die in 2009 een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor hebben toegewezen.

7.6 Bespreking resultaten met bedrijfsrevisoren

Nadat ik door middel van het empirisch onderzoek een antwoord heb gevonden op de vraag of de audithonoraria veranderd zijn tijdens de financiële crisis en een betere kijk heb gekregen op het auditprijzettingmodel in België, heb ik de resultaten van mijn empirisch onderzoek voorgelegd aan twee ervaren bedrijfsrevisoren. Ik wilde op deze manier onder andere achterhalen wat hun interpretatie is van de evolutie van de audithonoraria in 2008 en het constant blijven van de audithonoraria in 2009. Stemt dit overeen met hun verwachtingen? Welke determinanten nemen zij in beschouwing bij het bepalen van het audithonorarium? Is er een gelijkenis waar te nemen met de significantie van de variabelen in mijn regressiemodel?

Eerst heb ik mijn resultaten voorgelegd aan Luc Verrijssen. De heer Verrijssen is bedrijfsrevisor bij KPMG. KPMG is één van de grootste auditkantoren in ons land. Het telt 7 vestigingen in België en is ook internationaal actief. In 1990 heeft hij de eed afgelegd bij het IBR. Hij heeft gedurende zijn carrière heel wat ervaring opgebouwd en beschikt over een zeer grote kennis. Bovendien zetelt hij ook in de stagecommissie van het IBR.

Vervolgens heb ik mijn resultaten besproken met Hans Wilmots. De heer Wilmots is sedert 1991 aan de slag bij BDO. In 1996 werd hij bedrijfsrevisor na de eedaflegging bij het IBR. Aan ervaring in audit en accountancy heeft hij aldus geen gebrek. Bovendien werd hij op 1 oktober 2010 benoemd tot CEO van BDO België. BDO is kleiner dan de Big 4 auditkantoren, maar groter dan de onafhankelijke kantoren in België. Het telt 9 vestigingen in België, verspreid in Vlaanderen en Wallonië. Bovendien is BDO ook actief op de internationale auditmarkt.

7.6.1 Wijziging audithonorarium tijdens mandaat

Het eerste aspect dat ik met beide bedrijfsrevisoren besproken heb, is het opvallende feit dat een aantal ondernemingen in de steekproef ieder jaar een ander audithonorarium dienen te betalen, hoewel deze volgens de wet aan het begin van ieder mandaat voor de driejarige periode bepaald worden. Het kan soms zelfs een stijging van maar liefst 200% bedragen. Volgens de heer Verrijssen is dit een

uitzondering op de regel, maar dit druist daarom niet in tegen de wet. Een eerste verklaring voor deze wijziging in het audithonorarium van jaar tot jaar, is de indexaanpassing. De honoraria van de bedrijfsrevisoren kunnen immers de algemene loonindex volgen, indien dit in het contract opgenomen is. Indien de loonindex wijzigt, veranderen ook de audithonoraria volgens hetzelfde ritme. Dit is echter over het algemeen maar een klein percentage en verklaart dus niet de grote verschillen in het audithonorarium van jaar tot jaar. Bovendien merkte de heer Wilmots op dat dit vooraf met de klant besproken dient te worden en dat de klant niet verplicht is dit te aanvaarden. Een andere mogelijke verklaring volgens de Heer Verrijssen is dat bedrijfsrevisoren een hoger audithonorarium kunnen aanrekenen aan de klant wanneer tijdens het uitvoeren van de audit blijkt dat wegens omstandigheden de bedrijfsrevisor extra uren moet spenderen aan de audit. Dit worden ook wel overruns genoemd. Een voorbeeld dat de heer Verrijssen aanhaalt, is een discussie met de klant over een impairment test. De klant moet wel akkoord zijn met het verhogen van het audithonorarium als gevolg van overruns, maar volgens de heer Verrijssen stemmen ze hier vaak mee in. Wel moeten we opmerken dat dit eerder uitzonderlijk voorkomt. Tot slot heeft de heer Verrijssen aangehaald dat de bedrijfsrevisoren sinds 2009 een extra bijdrage van 1.4% op het audithonorarium en een vast bedrag van 60 euro, dat zij verschuldigd zijn aan het IBR, mogen doorrekenen aan de klant. Het is wel zo dat dit in de opdrachtbrief vermeld moet worden. Dit was echter niet het geval voor vele ondernemingen die het mandaat in 2007 of 2008 hadden toegekend. Meer dan de helft van deze ondernemingen heeft toch aanvaard dat de bedrijfsrevisor zijn bijdrage aanrekende. Het is belangrijk op te merken dat bovenstaande aanpassingen enkel doorgevoerd mogen worden indien de klant ermee akkoord gaat. De heer Wilmots besluit dan ook dat het in alle andere gevallen niet zou mogen.

7.6.2 Auditprijszettingmodel

Wat betreft het auditprijszettingmodel, heb ik de bedrijfsrevisoren de vraag gesteld welke factoren zij in rekening nemen bij het bepalen van het audithonorarium. Door zijn jarenlange ervaring heeft de heer Verrijssen zelf een model ontwikkeld om het audithonorarium te bepalen. Er zijn vier variabelen die voor hem zeer belangrijk zijn, namelijk het balanstotaal, de omzet, het aantal personeelsleden en de financiële opbrengsten. Op basis van deze gegevens berekent het model tot welk

type onderneming de klant behoort. Type 1 klanten betalen doorgaans een veel hoger honorarium dan type 2 klanten. Vervolgens geeft het model dan ook weer hoeveel uren de bedrijfsrevisor gemiddeld aan deze klant zal besteden en hoeveel het audithonorarium zal bedragen. Na enkele jaren heeft de heer Verrijssen ook toegevoegd hoeveel het honorarium op basis van het onderzoek van Willekens en Gaeremynck zou bedragen. Er was amper een verschil op te merken met zijn model. Ook houdt hij voor elke onderneming rekening met het audithonorarium van het vorig mandaat om een haalbare en competitieve prijs op te stellen.

De heer Wilmots probeert in de eerste plaats zoveel mogelijk externe informatie van de onderneming te verzamelen via de gepubliceerde jaarrekening. Vervolgens vult hij deze gegevens aan met interne informatie van de directie. Op basis van deze data over de omzet, het balanstotaal, de complexiteit van de onderneming, de kwaliteit van de administratie, het voorraadsysteem en de boekhouding wordt er een inschatting gemaakt van het aantal te presteren uren. Dit getal wordt dan vermenigvuldigd met een uurloon, afhankelijk van het type onderneming. BDO werkt dus met een aantal niveaus van audithonorarium per uur waarbij elk niveau overeenkomt met een bepaald type van onderneming. Ook houdt de heer Wilmots rekening met de concurrenten. Door de publicatie van de audithonoraria in de jaarrekening is de concurrentiedruk enorm toegenomen. Men zal een prijs opstellen die competitief is, maar bovenal haalbaar om alsnog de gewenste kwaliteit te leveren die het IBR en de ISA's vooropstellen.

Uit mijn onderzoek is gebleken dat de financiële ratio's een zeer beperkte bijdrage hebben in het verklaren van het audithonorarium. Ook de heer Verrijssen maakt geen gebruik van financiële ratio's zoals de solvabiliteitsratio of de current ratio. De reden die hij hiervoor aanhaalt is dat de vier variabelen die hij belangrijk vindt een goede indicatie geven van de hoeveelheid werk dat hij zal moeten verrichten. Voor de rest wordt elke onderneming apart in beschouwing genomen en wordt op basis van het geheel het audithonorarium bepaald. De heer Wilmots sluit hierbij aan. De solvabiliteit van een onderneming heeft geen invloed op de hoeveelheid werk dat een bedrijfsrevisor zal moeten verrichten. Vandaar ook dat deze variabele niet belangrijk wordt geacht in het bepalen van het audithonorarium.

Ik heb de heer Verrijssen ook de vraag gesteld of hij bewust een premie vraagt voor de hogere kwaliteit die een Big 4 kantoor levert, aangezien deze variabele in de steekproef een significant effect heeft op het audithonorarium. De heer Verrijssen gaf me een overtuigend ontkennend antwoord. Big 4 kantoren volgen vrijwillig de ISA's bij het uitvoeren van hun controleopdracht. Aangezien dit extra werk met zich meebrengt, daar volgens de ISA's alles wat de bedrijfsrevisor verricht heeft ook op papier dient te staan, is dit hoger audithonorarium enkel een weerspiegeling van de toename van het aantal audituren. Kleine auditkantoren zijn niet verplicht deze ISA's te volgen en zullen dus ook veel minder uitschrijven op papier, hetgeen hen heel wat tijd bespaart en waardoor de audithonoraria ook lager zullen liggen. Het audithonorarium is sterk afhankelijk van het aantal gepresteerde uren en dit verklaart volgens hem het verschil in audithonoraria tussen de auditkantoren.

Indien de bedrijfsrevisor andere opdrachten verricht dan de wettelijke controle bij eenzelfde klant, worden er hogere audithonoraria gevraagd volgens ons onderzoek. Dit is echter niet wat de heer Verrijssen zou verwachten. Voor zijn klanten speelt het geen rol, maar hij is ervan op de hoogte dat enkele concurrenten de audithonoraria erg laag zetten om de klant aan zich te binden, en dan via de andere opdrachten wat meer te vragen zodat de gewenste honoraria toch betaald worden. Hij zou dus eerder een negatief verband verwachten. De heer Wilmots kan zich wel vinden in de positieve relatie. Indien een bedrijfsrevisor ook andere opdrachten uitvoert, kan hij gemakkelijker een hoger honorarium voor de audit vragen. De klant weet immers dat de bedrijfsrevisor de nodige kennis heeft over het bedrijf en dat veranderen van bedrijfsrevisor meer zou kosten, aangezien deze nieuwe bedrijfsrevisor veel uren moet spenderen aan het doorgronden van de onderneming.

7.6.3 Evolutie van de audithonoraria

Nadat de auditprijszetting in België besproken werd, zijn we overgegaan tot de evolutie van de audithonoraria. Volgens de steekproef zijn deze in 2008 met 8,8% gestegen. De heer Verrijssen merkt in de eerste plaats op dat er rekening gehouden moet worden met de algemene loonindex. In 2008 is deze opmerkelijk met 4,6% gestegen. Ook de heer Wilmots haalde deze loonindex aan bij het

verklaren van de stijging in het audithonorarium. De lonen werden immers al enkele jaren niet meer geïndexeerd, waardoor de klanten ingestemd kunnen hebben met de loonindexatie. De overige 3% kan volgens de heer Verrijssen te wijten zijn aan het bijkomend werk dat de bedrijfsrevisoren hebben verricht door de financiële crisis. Er zijn nogal wat discussies geweest met klanten over onder andere het al dan niet boeken van een impairment; een uitzonderlijke waardevermindering. Ook heeft de bedrijfsrevisor extra aandacht moeten besteden aan het continuïteitsprincipe. Binnen de auditorwereld spreekt men hier van overruns, hetgeen extra werk voor de bedrijfsrevisor inhoudt. Volgens de heer Verrijssen is de reden van de stijging dus niet zozeer een toename van het risico van de klant, maar eerder een verhoging van het aantal audits door een complexere situatie als gevolg van de financiële crisis. De heer Wilmots is het hiermee eens. Volgens hem ligt een slechtere voorbereiding van de klant aan de basis van de toename van het aantal te presteren uren. Als voorbeeld gaf hij aan dat bepaalde ondernemingen een aantal leden van de interne afdeling ontslagen hebben omwille van kostenbesparing en dat ook enkele financiële directeurs bedankt werden voor bewezen diensten. De bedrijfsrevisor zal hierdoor meer uren moeten presteren. Hij kan daarom aan de klant vragen het audithonorarium te verhogen.

Ondanks dat ons onderzoek aangeeft dat de audithonoraria toegenomen zijn in 2008, hadden de bedrijfsrevisoren dit niet verwacht. Beiden waren ze het erover eens dat er een enorme prijsdruk plaatsvindt in de auditmarkt. De ondernemingen willen de kostprijs van de audit zoveel mogelijk drukken. Ze worden hierin geholpen door de wettelijke verplichting dat de audithonoraria vermeld dienen te worden in de jaarrekening. Dit heeft immers een neergaand effect op het honorarium. De auditkantoren kennen de prijs van hun concurrenten en proberen om onder deze prijs de audit uit te voeren. Vooral bij de audits van grote ondernemingen vindt er een grote prijsdruk plaats, aangezien het bij hen om grote bedragen gaat. Bij kleine ondernemingen verschillen de audithonoraria nauwelijks. De heer Wilmots is van mening dat deze verplichting van de publicatie best zo snel mogelijk verdwijnt, omdat op deze manier getwijfeld kan worden aan de kwaliteit van de audit. Bovendien verwerven de Big 4 auditkantoren hierdoor een machtspositie, aangezien zij over enorme schaalvoordelen beschikken.

In 2009 is er geen verandering in de audithonoraria waar te nemen volgens ons onderzoek. Dit resultaat beantwoordt aan de verwachtingen van de bedrijfsrevisoren. Volgens hen kan dit verklaard worden aan de hand van twee factoren. Ten eerste vindt er door het openbaar maken van de audithonoraria een grote prijsdruk plaats. Bovendien zijn klanten ook op de hoogte van de audithonoraria van de andere ondernemingen en aanvaarden zij het niet indien het audithonorarium bij een andere onderneming wel is gedaald en bij hen niet. Als het voor de ene kan, dan ook voor de andere. Dit kan in sommige gevallen tot een besparing van 20% van de audithonoraria leiden. Vooral bij grote ondernemingen vindt er een grote prijsdruk plaats. Verder proberen de klanten de kosten van de audit te drukken. Ze kiezen meer en meer voor de bedrijfsrevisor met de laagste prijs. De auditkantoren zijn zich hiervan bewust en proberen een zo laag mogelijk haalbare prijs te bepalen voor het uitvoeren van de audit. Ten tweede zijn de bedrijfsrevisoren op de hoogte van het extra werk door de moeilijkheden als gevolg van de financiële crisis. Ze gaan dit incalculeren waardoor het aantal te presteren uren zal toenemen. Het audithonorarium zal bijgevolg toenemen. Een combinatie van deze twee verklaringen maakt dat de audithonoraria niet zullen wijzigen.

Hoofdstuk 8: Conclusies

Het doel van deze masterproef was het nagaan van de verandering in de audithonoraria tijdens de financiële crisis. Meer specifiek werden de audithonoraria van de nieuwe mandaten in 2008 en 2009 onder de loep genomen om voor beide jaren een vergelijking te maken met de audithonoraria van het vorige mandaat.

Uit de literatuurstudie is gebleken dat de financiële crisis heel wat risico's heeft doen ontstaan voor de bedrijfsrevisor. De kans op faling voor de gecontroleerde ondernemingen is toegenomen waardoor deze erg in de verleiding kunnen komen om de resultaten beter voor te stellen dan de werkelijkheid. Hierdoor stijgt de kans op materiële fouten in de jaarrekening. Bovendien neemt de kans op gerechtelijke vervolging voor de bedrijfsrevisor toe, als gevolg van een verhoogde kans op faillissement voor de gecontroleerde ondernemingen. Aangezien de kans op materiële fouten in de jaarrekening toegenomen is, loopt de bedrijfsrevisor een groter risico aansprakelijk gesteld te worden. Ook wordt de bedrijfsrevisor met een aantal moeilijkheden geconfronteerd ten gevolge van de financiële crisis zoals de waardering van actieve en passiva, meer specifiek de waardevermindering, continuïteitsproblemen, ingewikkelde financiële producten en complexe transacties.

Onze eerste hypothese stelt dan ook dat de audithonoraria gestegen zijn in 2008 en 2009. Om het hoofd te bieden aan de eerder genoemde risico's en moeilijkheden, zou men kunnen verwachten dat de bedrijfsrevisor meer uren zal presteren bij het uitvoeren van de audit. Hij zal immers de moeilijkheden waarmee de onderneming geconfronteerd wordt, moeten doorgronden om een oordeel te kunnen geven of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de werkelijkheid. Een toename van het aantal te presteren uren leidt tot een stijging in het audithonorarium. Bovendien zou het kunnen dat de bedrijfsrevisor zich wil beschermen tegen het hoger financieel rapporteringsrisico en bijgevolg tegen eventuele aansprakelijkheidskosten in het geval dat de onderneming failliet zou worden verklaard. Hij kan daarom een hoger uurloon vragen of meer uren presteren. Bijgevolg zal het audithonorarium wederom toenemen.

De tweede hypothese vindt zijn oorsprong aan de vraagzijde van de audit. De gecontroleerde ondernemingen zouden op hun beurt een hogere kwaliteit van de

audit kunnen verlangen. Deze zijn zich immers bewust van het wantrouwen van de investeerders in de cijfers van de jaarrekening. Om de investeerders terug voor zich te winnen, kunnen ze een hogere kwaliteit van de audit eisen als signaalwaarde naar de investeerders toe. Deze kwaliteit kan enkel behaald worden indien de bedrijfsrevisor meer tijd besteedt aan de audit en/of specialisten inschakelt bij het uitvoeren van de audit. Bijgevolg zal het audithonorarium toenemen.

Toch moet er naast bovenstaande hypothese ook rekening gehouden worden met de kostenbesparingen die de ondernemingen willen doorvoeren in tijden van crisis. De alternatieve hypothese stelt dan ook dat de ondernemingen verkiezen om de kostprijs van de audit zoveel mogelijk te drukken en te opteren voor een bedrijfsrevisor van lagere kwaliteit. Dit leidt tot een lager audithonorarium.

Bovendien wordt deze daling in de audithonoraria versterkt doordat de auditkantoren zich bewust zijn van de kostenbesparingen van hun klanten. Ze weten dat ze een zo laag mogelijke haalbare prijs moeten bepalen indien ze de klant voor zich willen winnen. Door de publicatie van de audithonoraria in de jaarrekening, zijn de bedrijfsrevisoren op de hoogte van de audithonoraria van hun concurrenten en proberen ze onder elkaars prijs te zakken. Deze alternatieve hypothese stelt dus dat de audithonoraria gedaald zijn.

Om de wijziging van de audithonoraria tijdens de financiële crisis te kunnen bepalen, ben ik eerst nagegaan hoe de auditprijszetting in België verloopt. Welke determinanten spelen voor de bedrijfsrevisor een rol bij het bepalen van het audithonorarium?

Uit de literatuurstudie is gebleken dat er vier grote groepen in de determinanten te onderscheiden zijn. De belangrijkste groep wordt gevormd door de kenmerken van de gecontroleerde onderneming. De grootte van de onderneming, gemeten aan de hand van het balanstotaal, de omzet of het aantal personeelsleden heeft de grootste positieve impact op het audithonorarium. De grootte is immers een weerspiegeling van de hoeveelheid werk dat een bedrijfsrevisor zal moeten verrichten. Ook voor de complexiteit van de onderneming vinden vele studies een positief significant verband met de hoogte van het audithonorarium. Een mogelijke

indicator voor de complexiteit is een dummyvariabele die aangeeft of de onderneming tot een groep behoort. Uit de studies is gebleken dat financiële problemen aanleiding kunnen geven tot een hoger honorarium. De bedrijfsrevisor wil zich immers indekken tegen het hoger risico door meer uren te presteren. Hiermee gerelateerd zou men verwachten dat de dummyvariabele winstgevendheid negatief geassocieerd is met de hoogte van het audithonorarium. Toch vindt men zowel negatieve als positieve resultaten in de literatuur terug. Ook voor de schuldgraad zijn er geen eenduidige resultaten gevonden. Wat ook vaak onderzocht werd, is de invloed van een ondernemingsraad op de hoogte van het audithonorarium. Ondernemingen met een ondernemingsraad betalen volgens sommige studies hogere honoraria en volgens andere lagere honoraria. Ook voor het effect van een deugdelijk bestuur op het audithonorarium vindt men geen eenduidige resultaten. Zowel positieve als negatieve verbanden komen in de studies tot uiting. Wat betreft het inherente risico bevestigen de studies dat een hoger inherent risico leidt tot hogere audithonoraria. De voorraden en de vorderingen worden vaak als maatstaf gebruikt voor het inherente risico. Ook de dummyvariabele beursgenoteerd heeft een positieve significante invloed op het audithonorarium. Een mogelijke verklaring is dat beursgenoteerde ondernemingen kiezen voor een bedrijfsrevisor van hoge kwaliteit als signaalwaarde naar de investeerders toe.

De volgende groep determinanten die volgens het literatuuronderzoek een relatief belangrijke invloed hebben op de hoogte van het audithonorarium, zijn de kenmerken van het auditkantoor. De belangrijkste variabele uit deze categorie is de grootte van het auditkantoor. Als maatstaf maakt men gebruik van de dummyvariabele Big N. De reden voor de positieve relatie tussen de grootte van het auditkantoor en het honorarium is dat de grote auditkantoren een gediversifieerd product van hogere kwaliteit leveren. Enkele studies hebben aangetoond dat de locatie van het auditkantoor ook een invloed heeft op de hoogte van het audithonorarium. Auditkantoren die gelegen zijn in grote steden zoals Londen en Amsterdam vragen hogere honoraria.

Ook de kenmerken van de opdracht hebben volgens ons literatuuronderzoek een invloed op de hoogte van het audithonorarium. Veel aandacht werd besteed aan het effect van de non-audithonoraria op de hoogte van het honorarium. Er zijn geen

eenduidige resultaten terug te vinden. Men vindt zowel een positief als negatief significant verband met de hoogte van het audithonorarium. Het tijdstip van de audit werd ook meermaals onderzocht, maar men vond geen significant verband met de hoogte van het audithonorarium. Over de duur van de bedrijfsrevisor-klant relatie, meer bepaald een dummyvariabele die aangeeft of het om een nieuwe opdracht gaat, zijn er geen eenduidige resultaten te vinden. Zowel positieve als negatieve associaties komen tot uiting in de onderzoeken.

Tot slot komen de kenmerken van de bedrijfsrevisor aan bod. Bedrijfsrevisoren met een goede reputatie vragen doorgaans een hoger honorarium. De bedrijfsrevisoren van Big N kantoren hebben een goede reputatie, aangezien zij een hogere kwaliteit leveren zoals eerder vermeld werd. Ook de technische mogelijkheden van de bedrijfsrevisor hebben een positieve significante invloed op het audithonorarium. Als indicatoren van deze variabele wordt er in de studies gebruik gemaakt van het studieniveau van de bedrijfsrevisor, het aantal jaren werkervaring en het certificatietype.

Uit mijn empirisch onderzoek blijkt dat in België zowel in het jaar 2007, vóór de financiële crisis, als in de jaren 2008 en 2009 de groottevariabelen omzet en totaal actief een significante positieve invloed hebben op het audithonorarium. Samen zijn ze verantwoordelijk voor het verklaren van de helft van de variantie in het audithonorarium. De heer Verrijssen en de heer Wilmots zijn het hier volledig mee eens. Zij nemen deze variabelen ook in rekening bij het bepalen van het audithonorarium, omdat deze een goede indicatie zijn van de hoeveelheid werk dat ze zullen verrichten.

In 2008 en 2009 heeft de dummyvariabele beursgenoteerd, die de waarde 1 aanneemt indien de onderneming beursgenoteerd is, een significante positieve invloed op het audithonorarium. In 2007 speelde deze variabele geen rol in het bepalen van het audithonorarium. Een mogelijke verklaring is dat de kans op materiële fouten in de jaarrekening is toegenomen, omdat beursgenoteerde ondernemingen de voorspellingen, door hen zelf gemaakt of door de analisten, willen behalen uit schrik om investeerders te verliezen. Bovendien heeft de bedrijfsrevisor een grotere kans aangeklaagd te worden indien er fraude gepleegd wordt bij grote ondernemingen, aangezien deze meer bekendheid hebben en over

meer investeerders beschikken. Daarom kan de bedrijfsrevisor zich indekken tegen dit risico en meer uren presteren wat leidt tot een hoger honorarium. Men kan dit ook verklaren aan de hand van een hogere kwaliteitseis van de beursgenoteerde ondernemingen om het vertrouwen van de investeerders terug voor zich te winnen. Nochtans werd deze variabele door de geïnterviewde bedrijfsrevisoren niet in rekening genomen bij het bepalen van het audithonorarium, omdat dit volgens hen geen invloed heeft op het aantal te presteren uren.

Tegen de verwachtingen in is geen enkele financiële variabele significant in het verklaren van het audithonorarium. Enkel in 2008 heeft de current ratio en de netto winstmarge een positieve invloed op het audithonorarium.

Wat betreft de kenmerken van de opdracht, hebben de honoraria van de andere opdrachten buiten de wettelijke controleopdracht voor de drie jaren een positieve significante invloed op de hoogte van het audithonorarium. Dit kan verklaard worden aan de hand van de monopoliepositie die de bedrijfsrevisor binnen de onderneming verwerft. Dit is een verrassend resultaat voor de heer Verrijssen. Hij zou eerder verwachten dat het audithonorarium door de bedrijfsrevisor zo laag mogelijk gezet wordt om de onderneming aan zich te kunnen binden, en om dan via de andere opdrachten wat meer te vragen zodat de gewenste honoraria toch verkregen worden. Het tijdstip van de audit speelt geen rol bij het bepalen van het audithonorarium. Ook een nieuwe bedrijfsrevisor vraagt geen hogere of lagere audithonoraria.

Uit mijn regressiemodel blijkt ook dat de Big 4 auditkantoren in alle jaren een premie vragen voor hun hogere kwaliteit. Deze variabele is na het balanstotaal zelfs de belangrijkste variabele in het verklaren van de variantie in het audithonorarium (bijna 12%). Nochtans waren de geïnterviewde bedrijfsrevisoren het hier niet mee eens, voor zover de premie beschouwd wordt als een hoger uurloon. Wel vermelden ze dat ze vrijwillig de ISA's volgen en dat dit meer tijd vergt, aangezien al hun werk op papier beschreven moet zijn, omdat men er anders automatisch van uitgaat dat het niet uitgevoerd is. Deze toename van het aantal audituren door het volgen van de ISA's zou dus een verklaring kunnen zijn voor het hoger audithonorarium.

In 2009 hebben de auditkantoren die een rechtsvorm aannemen hogere honoraria gevraagd dan de natuurlijke personen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat rechtspersonen over meer mensen en middelen beschikken om de audit uit te voeren en dus een hogere kwaliteit kunnen leveren. In de jaren ervoor speelde deze variabele geen rol in het verklaren van het audithonorarium.

De locatie van het auditkantoor heeft geen significante invloed op de hoogte van het audithonorarium.

Nadat er een duidelijk beeld geschetst werd over de auditprijszetting in België, ben ik overgegaan tot het achterhalen van de verandering in de audithonoraria tijdens de financiële crisis. Concreet houdt dit in dat ik voor alle ondernemingen uit de steekproef, die een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor hebben toegekend in 2008, een vergelijking gemaakt heb van de audithonoraria van het nieuwe mandaat met de audithonoraria van het vorige mandaat. Deze procedure werd vervolgens herhaald voor de ondernemingen die in 2009 een nieuw mandaat aan de bedrijfsrevisor hebben toegewezen. Op deze manier wilde ik nagaan welke van de vooropgestelde hypothesen aanvaard kon worden aan de hand van mijn steekproef.

Uit de literatuurstudie is gebleken dat bedrijfsrevisoren meer uren gaan presteren indien het bedrijfsrisico en bijgevolg ook het aansprakelijkheidsrisico vergroot. Aangezien het bedrijfsrisico en de kans op materiële fouten in de jaarrekening toegenomen is als gevolg van de financiële crisis en bijgevolg ook de kans op aansprakelijkheid, zou men verwachten dat de eerste hypothese bevestigd wordt.

In Nederland werd er door de Autoriteit Financiële Markten een bijdragemodel opgesteld dat inzicht geeft in de auditmarkt in Nederland. Hieruit bleek dat de audithonoraria in Nederland gemiddeld met 3,7% gestegen zijn in 2009. Wanneer we deze lijn zouden doortrekken naar België, verwachten we een stijging van de audithonoraria en zou hypothese 1 wederom aanvaard worden.

Uit mijn empirisch onderzoek blijkt dat de audithonoraria in België in 2008 met 8,8% gestegen zijn. Ik ben vervolgens nagegaan of bepaalde determinanten een hogere impact hebben gehad op het audithonorarium, waardoor deze gestegen zouden zijn. Dit bleek echter niet het geval. Enkel de honoraria van de andere

opdrachten hebben een grotere impact op het honorarium, maar deze coëfficiënt is negatief. Indien de bedrijfsrevisor ook andere opdrachten uitvoert bij de klant, moet de klant in 2008 een lager audithonorarium betalen dan in 2007. Aangezien geen enkele determinant aan de basis ligt van de stijging, zijn er andere oorzaken die aan de basis liggen van de stijging.

Door de financiële crisis eind 2008 wordt de bedrijfsrevisor geconfronteerd met een aantal moeilijkheden zoals de waardering van activa en passiva, het continuïteitsprincipe, bijzondere waardeverminderingen, ingewikkelde financiële producten en complexe transacties. Bovendien is de kans op materiële fouten in de jaarrekening toegenomen, aangezien de ondernemingen geneigd zijn de resultaten beter voor te stellen dan de werkelijkheid. Door de dalende opbrengsten eind 2008 liep men immers het risico de vooropgestelde doelen niet te bereiken en bijgevolg bonussen aan zijn neus voorbij te zien gaan. De bedrijfsrevisor zal door deze moeilijkheden én een hoger risico op gerechtelijke vervolging als gevolg van een hogere kans op falen voor de gecontroleerde onderneming, meer tijd spenderen aan de audit. Bijgevolg zullen de audithonoraria toenemen. Hypothese 1 wordt aanvaard.

Er moet echter opgemerkt worden dat slechts 15% van de ondernemingen een mandaat in het laatste kwartaal van 2008 hebben toegewezen aan de bedrijfsrevisor. Bijgevolg konden de bedrijfsrevisoren enkel bij deze ondernemingen voorzien dat het aantal uren zou toenemen wegens de moeilijkheden en het verhoogde risico als gevolg van de financiële crisis. Hoe kan het dat de audithonoraria dan globaal met 8,8% gestegen zijn?

Het IBR laat toe dat het audithonorarium aangepast wordt, na vaststelling van het bedrag bij aanvang van de benoeming, indien beide partijen hiermee instemmen. Het gaat hier om een uitzonderlijke situatie. Toch kan dit een verklaring zijn voor de stijging van de audithonoraria. De bedrijfsrevisor kan aan de algemene vergadering gevraagd hebben om het audithonorarium in 2008 aan te passen, aangezien hij door de financiële crisis meer uren aan de audit gependend heeft. Er kunnen bijvoorbeeld meer discussies opgetreden zijn met de klant over bijzondere waardeverminderingen. In de vaktermen van de bedrijfsrevisoren wordt dit ook wel een overrun genoemd. De klanten zijn zich bewust van deze toename

van het aantal uren door de extra moeilijkheden als gevolg van de financiële crisis. De meesten hebben dan ook geen bezwaar gehad tegen de verhoging van het audithonorarium volgens de heer Verrijssen.

Bovendien kan het audithonorarium ook aangepast worden indien de klant slechter gestructureerd bleek dan ervoor. Eind 2008 bestond de kans dat financieel directeurs bedankt werden voor bewezen diensten. Bovendien wilde men de kosten zoveel mogelijk drukken en kregen ook leden van de interne controle hun ontslag. Deze omstandigheden hebben tot meer werk voor de bedrijfsrevisor geleid. De bedrijfsrevisor kan daarom aan de algemene vergadering gevraagd hebben om het audithonorarium eenmalig te verhogen in 2008.

Een andere mogelijke verklaring is de indexeringsclausule. De Raad van het IBR laat toe dat er een indexeringsclausule in het contract met de bedrijfsrevisor opgenomen wordt, waarvan de modaliteiten bij de aanvang van de opdracht worden overeengekomen en die slechts door wederzijdse toestemming kunnen worden gewijzigd. Dit betekent dat de algemene vergadering elk jaar kan goedkeuren dat de audithonoraria zich aanpassen aan de loonindex. In 2008 bedroeg de loonindex 4,6%. Aangezien de bedrijfsrevisoren in de jaren voor 2008 de lonen niet geïndexeerd hebben volgens de heer Wilmots, is het niet verwonderlijk dat de ondernemingen een indexeringsclausule aanvaard hebben. Dit verklaart mede de stijging in het audithonorarium.

De oorzaak van de stijging kan ook te wijten zijn aan de hogere kwaliteitseis van de ondernemingen. Hypothese 2 zou dan aanvaard worden. De ondernemingen willen de agencykosten drukken door te kiezen voor een audit van hoge kwaliteit als signaalwaarde naar de investeerders toe. Deze agencykosten treden vooral op in grote, beursgenoteerde ondernemingen waar er een scheiding is van eigendom en leiding. Aangezien slechts 1% van de ondernemingen in de steekproef beursgenoteerd zijn en België een land is dat gekenmerkt wordt door familiebedrijven waarbij de agencyproblemen minimaal zijn, volstaat deze theorie niet in het verklaren van de stijging.

Als besluit kunnen we stellen dat de financiële crisis door extra moeilijkheden, een slechtere structurering en een hoger engagementrisico voor de bedrijfsrevisor

geleid heeft tot een toename van de audithonoraria in 2008. Bij 15% van de ondernemingen heeft de bedrijfsrevisor de financiële problemen, extra moeilijkheden en het hoger risico in rekening kunnen nemen bij het bepalen van het aantal te presteren uren. Bij de anderen werd het audithonorarium achteraf verhoogd met goedkeuring van de ondernemingen.

Indien we een vergelijking maken tussen de audithonoraria van de mandaten toegekend in 2009 en deze van het vorig mandaat, zien we dat er geen evolutie waar te nemen is. De audithonoraria zijn dus niet gestegen, zoals in 2008. Hoe kan dit verklaard worden?

Zoals eerder reeds vermeld werd, heeft de financiële crisis tot een slechtere structurering en financiële moeilijkheden van de klant geleid. Door de dalende opbrengsten komen de ondernemingen bovendien in de verleiding de resultaten beter voor te stellen dan de werkelijkheid. De kans op materiële fouten in de jaarrekening is dus toegenomen. Bovendien wordt de bedrijfsrevisor geconfronteerd met moeilijkheden zoals de waardering van activa en passiva, uitzonderlijke waardeverminderingen, complexe transacties en een eventuele slechtere structurering van de klant. Aangezien de financiële crisis eind 2008 reeds zijn opmars kende in België, waren de bedrijfsrevisoren op de hoogte van eerder vermelde moeilijkheden en het verhoogde risico en zullen ze het aantal te presteren uren verhoogd hebben. Dit alles heeft een stijging in het audithonorarium tot gevolg. Hypothese 1 wordt aanvaard.

De ondernemingen worden echter sinds eind 2008 geconfronteerd met financiële problemen. Ze willen dus de kosten zo laag mogelijk houden. Daarom zullen ze de bedrijfsrevisor verkiezen met de laagste prijs. De bedrijfsrevisoren zijn zich bewust van deze keuze van de klant en gaan dus proberen een zo laag mogelijke, maar haalbare prijs op te stellen. Bovendien weten ze, als gevolg van de publicatie van de audithonoraria in de jaarrekening, hoeveel hun concurrenten vragen voor de audit. Ze gaan dus proberen om onder de prijs van de concurrenten te zakken. Uiteindelijk zullen de audithonoraria afnemen. De alternatieve hypothese wordt aanvaard.

Aangezien de loonindex in 2009 rond de 0% schommelde, kan het dat de ondernemingen net als in 2008 een indexeringsclausule hebben opgenomen in het contract met de bedrijfsrevisor.

Laten we nu een combinatie maken van bovenstaande theorieën. Enerzijds zijn de audithonoraria gestegen omwille van de extra moeilijkheden als gevolg van de financiële crisis. Anderzijds vindt er een prijsdruk plaats door de klanten als gevolg van hun financiële problemen veroorzaakt door de financiële crisis. Wanneer deze twee effecten elkaar opheffen, betalen de ondernemingen in 2009 dezelfde audithonoraria als voordien.

Lijst van geraadpleegde werken

Abidin, S., Beattie, V., & Goodacre, A. (2010). Audit market structure, fees and choice in a period of structural change: Evidence from the UK – 1998–2003. *The British Accounting Review*, 42(3), 187-206.

Accounting Firm Consolidation: Selected Large Public Company Views on Audit Fees, Quality, Independence, and Choice: GAO-03-1158. (2003). [Article]. *GAO Reports*, 1.

AFM: *Eerste bijdragemodel geeft inzicht in markt*. (z.d.). Opgevraagd op 4 december, 2010, via <http://www.afm.nl/nl/professionals/afm-actueel/nieuws/2010/nov/wta-bijdragemodel-2009.aspx>.

Ahmed, K., & Goyal, M. K. (2005). A Comparative Study of Pricing of Audit Services in Emerging Economies. *International Journal of Auditing*, 9(2), 103-116.

Barber, W. R., Brooks, E. H., & Ricks, W. E. (1987). An Empirical Investigation of the Market for Audit Services in the Public Sector. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 25(2), 293-305.

Beattie, V., & Fearnley, S. (1995). The Importance of Audit Firm Characteristics and the Drivers of Auditor Change in UK Listed Companies. [Article]. *Accounting & Business Research*, 25(100), 227-239.

Beatty, R. P. (1993). The Economic Determinants of Auditor Compensation in the Initial Public Offerings Market. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 31(2), 294-302.

Bell, T. B., Landsman, W. R., & Shackelford, D. A. (2001). Auditor's Perceived Business Risk and Audit Fees: Analysis and Evidence. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 39(1), 35-43.

- Besson-Levine, A. (2009). ON THE RECORD. [Article]. *Financial Management (14719185)*, 32-33.
- Boone, J. P., Khurana, I. K., & Raman, K. K. (2010). Do the Big 4 and the Second-tier firms provide audits of similar quality? *Journal of Accounting and Public Policy*, 29(4), 330-352.
- Brandon, D. M., Crabtree, A. D., & Maher, J. J. (2004). Nonaudit Fees, Auditor Independence, and Bond Ratings. [Article]. *Auditing*, 23(2), 91-105.
- Broye, G. r., & Weill, L. (2008). Does leverage influence auditor choice? A cross-country analysis. [Article]. *Applied Financial Economics*, 18(9), 715-731. doi: 10.1080/09603100701222325
- Carcello, J. V., Hermanson, D. R., Neal, T. L., & Riley, R. A. J. (2002). Board Characteristics and Audit Fees. *Contemporary Accounting Research*, 19(3), 365-384.
- Chan, P., Ezzamel, M., & Gwilliam, D. (1993). DETERMINANTS OF AUDIT FEES FOR QUOTED UK COMPANIES. [Article]. *Journal of Business Finance & Accounting*, 20(6), 765-786.
- Chi-Wen Jevons, L., Chiawen Liu, D., & Taychang, W. (1999). The 150-hour rule. [Article]. *Journal of Accounting & Economics*, 27(2), 203-228.
- Chow, C. W. (1982). The Demand for External Auditing: Size, Debt and Ownership Influences. [Article]. *Accounting Review*, 57(2), 272.
- Citron, D. B., & Manalis, G. (2001). The international firms as new entrants to the statutory audit market: an empirical analysis of auditor selection in Greece, 1993 to 1997. [Article]. *European Accounting Review*, 10(3), 439-459. doi: 10.1080/09638180120081553

- Clatworthy, M., & Peel, M. (2007). The Effect of Corporate Status on External Audit Fees: Evidence From the UK. *Journal of Business Finance & Accounting*, 34(1-2), 169-201.
- Collier, P., & Gregory, A. (1996). Audit committee effectiveness and the audit fee. [Article]. *European Accounting Review*, 5(2), 177-198.
- Copley, P. A., & Douthett Jr, E. B. (2002). The Association between Auditor Choice, Ownership Retained, and Earnings Disclosure by Firms Making Initial Public Offerings. [Article]. *Contemporary Accounting Research*, 19(1), 49-75.
- Cosgrove, S. B., & Niederjohn, M. S. (2008). THE EFFECTS OF THE SARBANES-OXLEY ACT OF 2002 ON AUDIT FEES. (cover story). [Article]. *Journal of Business Strategies*, 25(1), 31-52.
- Craswell, A. T., Francis, J. R., & Taylor, S. L. (1995). Auditor brand name reputations and industry specialization. *Journal of Accounting and Economics*, 20(3), 297-322.
- Danielsen, B. R., VanNess, R. A., & Warr, R. S. (2007). Auditor Fees, Market Microstructure, and Firm Transparency. *Journal of Business Finance & Accounting*, 34(1-2), 202-221.
- Datar, S. M., Feltham, G. A., & Hughes, J. S. (1991). The role of audits and audit quality in valuing new issues. [Article]. *Journal of Accounting & Economics*, 14(1), 3-49.
- Davis, L. R., & Ricchiute, D. N. (1993). Audit Effort, Audit Fees, and the Provision of Nonaudit Services to Audit Clients. [Article]. *Accounting Review*, 68(1), 135-150.
- DeAngelo, L. E. (1981). AUDITOR INDEPENDENCE, 'LOW BALLING', AND DISCLOSURE REGULATION. [Article]. *Journal of Accounting & Economics*, 3(2), 113-127.

- DeFond, M. L. (1992). The Association Between Changes in Client Firm Agency Costs and Auditor Switching. [Article]. *Auditing*, 11(1), 16-31.
- DeFond, M. L., & Jiambalvo, J. (1994). Debt covenant violation and manipulation of accruals. [Article]. *Journal of Accounting & Economics*, 17(1/2), 145-176.
- Deis, D. R., & Giroux, G. (1996). The effect of auditor changes on audit fees, audit hours, and audit quality. *Journal of Accounting and Public Policy*, 15(1), 55-76. doi: Doi: 10.1016/0278-4254(95)00041-0
- Dickins, D., & Higgs, J. (2005). Interpretation and Use of Auditor Fee Disclosures. [Article]. *Financial Analysts Journal*, 61(3), 96-102.
- Engel, E., Hayes, R. M., & Wang, X. (2010). Audit committee compensation and the demand for monitoring of the financial reporting process. *Journal of Accounting and Economics*, 49(1-2), 136-154.
- Essinger, J. (2009). CRASH INVESTIGATORS. [Article]. *Accountancy*, 143(1388), 28-30.
- Firth, M. (1997). THE PROVISION OF NON-AUDIT SERVICES AND THE PRICING OF AUDIT FEES. [Article]. *Journal of Business Finance & Accounting*, 24(3/4), 511-525.
- Francis, J. R. (1984). THE EFFECT OF AUDIT FIRM SIZE ON AUDIT PRICES. [Article]. *Journal of Accounting & Economics*, 6(2), 133-151.
- Francis, J. R. (2004). What do we know about audit quality? [Article]. *British Accounting Review*, 36(4), 345-368. doi: 10.1016/j.bar.2004.09.003
- Francis, J. R., & Simon, D. T. (1987). A Test of Audit Pricing in the Small-Client Segment of the U.S. Audit Market. [Article]. *Accounting Review*, 62(1), 145-157.

- Francis, J. R., & Stokes, D. J. (1986). Audit Prices, Product Differentiation, and Scale Economies: Further Evidence from the Australian Market. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 24(2), 383-393.
- Francis, J. R., & Wilson, E. R. (1988). Auditor Changes: A Joint Test of Theory Relating to Agency Costs and Auditor Differentiation. [Article]. *Accounting Review*, 63(4), 663.
- Goodwin-Stewart, J., & Kent, P. (2006). Relation between external audit fees, audit committee characteristics and internal audit. *Accounting and Finance*, 46(3), 387-404.
- Gramling, A. A. (1999). External Auditors' Reliance on Work Performed by Internal Auditors: The Influence of Fee Pressure on This Reliance Decision. [Article]. *Auditing*, 18(2), 117.
- Gramling, A.A., Rittenberg, L.E., & Johnstone, K.M. (2009). *Auditing*. South-Western: Cengage Learning.
- Groenen, M., Langendijk, H. (2004, april). De determinanten van de hoogte van de controlekosten in Nederland. *Accountantscontrole*, 1-9.
- Haskins, M. E., & Williams, D. D. (1988). Corporate Mergers and Auditors' Client Portfolios. [Article]. *Accounting Horizons*, 2(1), 77-87.
- Hay, D., & Davis, D. (2004). The Voluntary Choice of an Auditor of Any Level of Quality. [Article]. *Auditing*, 23(2), 4-4.
- Ho, S., & Hutchinson, M. (2010). Internal audit department characteristics/activities and audit fees: Some evidence from Hong Kong firms. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 19(2), 121-136.
- Houston, R. W., Peters, M. F., & Pratt, J. H. (1999). The Audit Risk Model, Business Risk and Audit-Planning Decisions. [Article]. *Accounting Review*, 74(3), 281.

Hudaib, M., & Cooke, T. E. (2005). The Impact of Managing Director Changes and Financial Distress on Audit Qualification and Auditor Switching. [Article]. *Journal of Business Finance & Accounting*, 32(9/10), 1703-1739. doi: 10.1111/j.0306-686X.2005.00645.x

Indexcijfer der consumptieprijzen. (z.d.). Opgevraagd op 20 april, 2011, via <http://www.plan.be/databases/indprix.php?lang=nl&TM=30>

Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). THEORY OF THE FIRM: MANAGERIAL BEHAVIOR, AGENCY COSTS AND OWNERSHIP STRUCTURE. [Article]. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360.

Johnstone, K. M. (2000). Client-Acceptance Decisions: Simultaneous Effects of Client Business Risk, Audit Risk, Auditor Business Risk, and Risk Adaptation. [Article]. *Auditing*, 19(1), 1-25.

Klein, B., & Leffler, K. B. (1981). The Role of Market Forces in Assuring Contractual Performance. [Article]. *Journal of Political Economy*, 89(4), 615.

Klijnsmit, P., Sodekamp, M., & Wallage, P. (2003). Bedrijfsrisico's van de accountant en het Audit Risk Model. [Article]. *MAB*, 237, 190-195.

Knechel, W., & Willekens, M. (2006). The Role of Risk Management and Governance in Determining Audit Demand. *Journal of Business Finance & Accounting*, 33(9-10), 1344-1367.

Knechel, W. R., Niemi, L., & Sundgren, S. (2008). Determinants of Auditor Choice: Evidence from a Small Client Market. *International Journal of Auditing*, 12(1), 65-88.

Krishnan, J., & Krishnan, J. (1996). The Role of Economic Trade-Offs in the Audit Opinion Decision: An Empirical Analysis. [Article]. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 11(4), 565-586.

- Larcker, D. F., & Richardson, S. A. (2004). Fees Paid to Audit Firms, Accrual Choices, and Corporate Governance. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 42(3), 625-658. doi: 10.1111/j.1475-679X.2004.t01-1-00143.x
- Lennox, C. S. (1999). Audit Quality and Auditor Size: An Evaluation of Reputation and Deep Pockets Hypotheses. *Journal of Business Finance & Accounting*, 26(7-8), 779-805.
- Lyon, J. D., & Maher, M. W. (2005). The Importance of Business Risk in Setting Audit Fees: Evidence from Cases of Client Misconduct. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 43(1), 133-151. doi: 10.1111/j.1475-679x.2005.00165.x
- McCollum, T. (2009). Credit Crisis Is Top Risk. [Article]. *Internal Auditor*, 66(1), 17-17.
- Niemi, L. (2004). Auditor size and audit pricing: evidence from small audit firms. *The European Accounting Review*, 13(3), 541-560.
- Mollema, K. (2003). Auditorisico, meer dan ooit een issue! (1). [Article]. *MAB*, december 2003, 1-6.
- O'Keefe, T. B., King, R. D., & Gaver, K. M. (1994). Audit Fees, Industry Specialization, and Compliance with GAAS Reporting Standards. [Article]. *Auditing*, 13(2), 41-55.
- Owusu-Ansah, S., Leventis, S., & Caramanis, C. (2010). The pricing of statutory audit services in Greece. *Accounting Forum*, 34(2), 139-152.
- Palmrose, Z.-V. (1986). Audit Fees and Auditor Size: Further Evidence. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 24(1), 97-110.
- Schelleman, C., & Knechel, W. R. (2010). Short-Term Accruals and the Pricing and Production of Audit Services. [Article]. *Auditing*, 29(1), 221-250. doi: 10.2308/aud.2010.29.1.221

- Schwartz, K. B., & Menon, K. (1985). Auditor Switches by Failing Firms. [Article]. *Accounting Review*, 60(2), 248.
- SHAPE THE FUTURE! (2010). [Article]. *Internal Auditor*, 67(4), 58-63.
- Sikka, P. (2009). Financial crisis and the silence of the auditors. [Article]. *Accounting, Organizations & Society*, 34(6/7), 868-873. doi: 10.1016/j.aos.2009.01.004
- Simunic, D. A. (1980). The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence. [Article]. *Journal of Accounting Research*, 18(1), 161-190.
- Simunic, D., & Stein, M. T. (1987). Product differentiation in auditing: auditor choice in the market for unseasoned new issues. *Canadian Certified General Accountants' Research Foundation*.
- Simunic, D. A., & Stein, M. T. (1996). The Impact of Litigation Risk on Audit Pricing: A Review of the Economics and the Evidence. [Article]. *Auditing*, 15(2), 119-134.
- Smith, D. B. (1986). Auditor "Subject To" Opinions, Disclaimers, and Auditor Changes. [Article]. *Auditing*, 6(1), 95.
- Smith, E., Bedard, J. C., & Johnstone, K. M. (2009). How Good is Your Audit Firm? [Article]. *Directorship*, 35(3), 64-67.
- Stein, M. T., Simunic, D. A., & O'Keefe, T. B. (1994). Industry Differences in the Production of Audit Services. [Article]. *Auditing*, 13(1), 128-142.
- Stock, J.H., & Watson, M.W. (2007). *Introduction to Econometrics*. Boston: Pearson Education, 796 pp.
- Sundgren, S. (1998). Auditor choices and auditor reporting practices: evidence from Finnish small firms. [Article]. *European Accounting Review*, 7(3), 441-465.

- Taffler, R., & Citron, C.B. (1992). The Audit Report Under Going Concern Uncertainty: An Empirical Analysis. *Accounting and Business Research*, 88, 337-346.
- Tilleman, B. (2007). Benoeming, beëindiging, bezoldiging en onderzoeksbevoegdheden [Elektronische versie]. *Het statuut van de commissaris*, 2, 1-212.
- Titman, S., & Trueman, B. (1986). INFORMATION QUALITY AND THE VALUATION OF NEW ISSUES. [Article]. *Journal of Accounting & Economics*, 8(2), 159-172.
- Tong, L. U. (2006). Does Opinion Shopping Impair Auditor Independence and Audit Quality? [Article]. *Journal of Accounting Research*, 44(3), 561-583. doi: 10.1111/j.1475-679X.2006.00211.x
- Weirich, T. R., & Reinstein, A. (2009). New auditor risk-assessment guide. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 20(4), 27-36.
- Willekens, M., & Achmadi, C. (2003). Pricing and supplier concentration in the private client segment of the audit market: Market power or competition? *The International Journal of Accounting*, 38(4), 431-455.
- Willekens, M., & Gaeremynck, A. (2005). Prijszetting in de Belgische Auditmarkt, Brugge: Die Keure, 111 pp.
- Wysocki, P. (2010). Corporate compensation policies and audit fees. *Journal of Accounting and Economics*, 49(1-2), 155-160.

Figurenlijst

Figuur 1: Relaties met betrekking tot de hypothesen.....	-8-
Figuur 2: Planning audit	-14-
Figuur 3: Positieve invloed kenmerken onderneming op het Audithonorarium.....	-22-
Figuur 4: Negatieve invloed kenmerken onderneming op het Audithonorarium.....	-23-
Figuur 5: Positieve invloed kenmerken opdracht op het audithonorarium	-23-
Figuur 6: Negatieve invloed kenmerken opdracht op het audithonorarium	-23-
Figuur 7: Positieve invloed kenmerken auditkantoor op het Audithonorarium.....	-24-
Figuur 8: Positieve invloed kenmerken bedrijfsrevisor op het Audithonorarium.....	-24-
Figuur 9: Determinanten kwaliteitsvolle audit.....	-47-
Figuur 10: determinanten lagere auditkwaliteit.....	-48-
Figuur 11: Effect kenmerken omgeving op keuze voor kwaliteitsvolle audit.....	-48-
Figuur 12: Effect kenmerken omgeving op keuze voor lagere auditkwaliteit	-49-

Tabellenlijst

Tabel 1: Verdeling honoraria (Bron: <i>AFM: Eerste bijdragemodel geeft inzicht in markt. (z.d.)</i> .)	-73-
Tabel 2: Moederonderneming 'Brouwerijen Alken- Maes' en dochterondernemingen.....	-79-
Tabel 3: Samenstelling dataset	-80-
Tabel 4: Kenmerken van de ondernemingen in het jaar 2009.....	-82-
Tabel 5: Statistische kengetallen m.b.t het honorarium in 2009.....	-83-
Tabel 6: Statistische kengetallen m.b.t het honorarium in 2008.....	-84-
Tabel 7: Statistische kengetallen m.b.t het honorarium in 2007.....	-84-
Tabel 8: Verdeling van de verhouding van het balanstotaal en het audithonorarium.....	-85-
Tabel 9: Kenmerken van ondernemingen die geauditeerd worden door Big 4 bedrijfsrevisor in 2009	-87-
Tabel 10: Kenmerken van ondernemingen die geauditeerd worden door non-Big 4 bedrijfsrevisor in 2009.....	-88-
Tabel 11: Verdeling audithonoraria van ondernemingen geauditeerd door Big 4 bedrijfsrevisor.....	-89-
Tabel 12: Verdeling audithonoraria van ondernemingen geauditeerd door non-Big 4 bedrijfsrevisor	-89-
Tabel 13: Verdeling honoraria m.b.t. andere opdrachten van ondernemingen geauditeerd door Big 4 bedrijfsrevisor	-89-

Tabel 14: Verdeling honoraria m.b.t andere opdrachten van ondernemingen geauditeerd door non-Big 4 bedrijfsrevisor.....	-90-
Tabel 15: Verdeling aantal ondernemingen waarbij Big 4 bedrijfsrevisor ook andere opdrachten buiten de wettelijke controle uitvoert	-90-
Tabel 16: Verdeling aantal ondernemingen waarbij non-Big 4 bedrijfsrevisor ook andere opdrachten buiten de wettelijke controle uitvoert	-90-
Tabel 17: regressievergelijking 2009: auditprijszetting	-96-
Tabel 18: Relatieve belangrijkheid variabelen 2009.....	-99-
Tabel 19: regressievergelijking 2008: auditprijszetting.....	-100-
Tabel 20: Relatieve belangrijkheid variabelen 2008.....	-102-
Tabel 21: regressievergelijking 2007: auditprijszetting.....	-103-
Tabel 22: Relatieve belangrijkheid variabelen 2007.....	-105-
Tabel 23: Samenstelling steekproef	-107-
Tabel 24: Regressiemodel Evolutie audithonoraria 2007-2008.....	-108-
Tabel 25: Evolutie impact variabelen 2007-2008	-109-
Tabel 26: Regressiemodel Evolutie audithonoraria 2008-2009.....	-111-
Tabel 27: Evolutie impact variabelen 2008-2009	-112-
Tabel 28: Regressiemodel Evolutie audithonoraria 2007-2009.....	-113-

1. Regressievergelijking: auditprijszettingmodel 2007

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,839 ^a	,703	,678	,56663

a. Predictors: (Constant), NieuweRevisor, DNatofRect, RentTa2007, NWM, LnAndOpdr, Dbrussel, SR2007, Ddec-maart, GPER2007, Genoteerd, Big 4 nieuw, CR2007, LnOmzet, TW2007, Dverlies2007, LnTA

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	144,665	16	9,042	28,161	,000 ^a
	Residual	61,003	190	,321		
	Total	205,667	206			

a. Predictors: (Constant), NieuweRevisor, DNatofRect, RentTa2007, NWM, LnAndOpdr, Dbrussel, SR2007, Ddec-maart, GPER2007, Genoteerd, Big 4 nieuw, CR2007, LnOmzet, TW2007, Dverlies2007, LnTA

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-,716	,353		-2,027	,044
	LnAndOpdr	,215	,040	,256	5,407	,000
	LnOmzet	,157	,033	,281	4,682	,000
	LnTA	,118	,037	,196	3,184	,002
	Dverlies2007	,184	,143	,071	1,282	,201
	Ddec-maart	,106	,119	,036	,886	,377
	DNatofRect	-,192	,150	-,053	-1,282	,202
	Dbrussel	,106	,170	,026	,625	,533
	RentTa2007	-,013	,016	-,045	-,864	,388
	Big 4 nieuw	,787	,093	,394	8,497	,000
	GPER2007	,000	,000	,116	2,124	,035
	SR2007	,002	,002	,048	,987	,325
	CR2007	-,009	,011	-,037	-,778	,437
	TW2007	3,957E-8	,000	,003	,060	,952
	Genoteerd	,204	,217	,042	,941	,348
	NWM	,001	,003	,017	,382	,703
	NieuweRevisor	-,046	,085	-,022	-,542	,588

a. Dependent Variable: LnHonorarium

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,646 ^a	,417	,414	,76490
2	,764 ^b	,584	,580	,64754
3	,792 ^c	,627	,621	,61495
4	,821 ^d	,674	,668	,57570
5	,828 ^e	,686	,678	,56706
6	,833 ^f	,693	,684	,56150

a. Predictors: (Constant), LnTA

b. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw

c. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnAndOpdr

d. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnAndOpdr, LnOmzet

e. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnAndOpdr, LnOmzet, GPER2007

f. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnAndOpdr, LnOmzet, GPER2007, Dverlies2007

2. Regressievergelijking: auditprijszettingmodel 2008

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,859 ^a	,737	,729	,59951

a. Predictors: (Constant), NWM, LnAndOpdr, CR2008, RentTA2008, nieuwe revisor 2008, DNatofRect, Dbrussel, Ddec-maart, GPER2008, Genoteerd, SR2008, Big 4 nieuw, LnOmzet, Dverlies2008, TW2008, LnTA

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	534,786	16	33,424	92,997	,000 ^a
	Residual	190,488	530	,359		
	Total	725,274	546			

a. Predictors: (Constant), NWM, LnAndOpdr, CR2008, RentTA2008, nieuwe revisor 2008, DNatofRect, Dbrussel, Ddec-maart, GPER2008, Genoteerd, SR2008, Big 4 nieuw, LnOmzet, Dverlies2008, TW2008, LnTA

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-1,280	,251		-5,097	,000
	LnOmzet	,219	,022	,349	10,131	,000
	LnTA	,132	,022	,216	5,993	,000
	nieuwe revisor 2008	,042	,055	,017	,756	,450
	Dverlies2008	-,014	,084	-,005	-,162	,872
	Ddec-maart	-,138	,083	-,038	-1,668	,096
	RentTA2008	-,014	,009	-,046	-1,488	,137
	Dbrussel	,195	,117	,039	1,672	,095
	DNatofRect	,130	,155	,019	,840	,401
	Big 4 nieuw	,681	,059	,296	11,512	,000
	GPER2008	5,945E-5	,000	,049	1,444	,149
	SR2008	-,001	,001	-,030	-1,169	,243
	CR2008	-,017	,008	-,052	-2,117	,035
	TW2008	3,277E-7	,000	,035	,979	,328
	Genoteerd	,790	,151	,126	5,235	,000
	LnAndOpdr	,161	,025	,175	6,392	,000
	NWM	,000	,000	,098	4,029	,000

a. Dependent Variable: LnHonorarium

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,721 ^a	,519	,518	,79977
2	,777 ^b	,604	,602	,72695
3	,818 ^c	,669	,667	,66501
4	,837 ^d	,700	,698	,63338
5	,844 ^e	,713	,711	,62010
6	,850 ^f	,723	,720	,60977
7	,853 ^g	,727	,724	,60591
8	,855 ^h	,731	,727	,60248
9	,856 ⁱ	,733	,728	,60073

a. Predictors: (Constant), LnTA

b. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw

c. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet

d. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr

e. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd

f. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd, NWM

g. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd, NWM, GPER2008

h. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd, NWM, GPER2008, CR2008

i. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd, NWM, GPER2008, CR2008, RentTA2008

3. Regressievergelijking: auditprijzettingmodel 2009

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,843 ^a	,711	,701	,58759

a. Predictors: (Constant), Genoteerd, NWM, Ddec-maart, TW2009, CR2009, nieuwe revisor 2009, RentTA2009, DNatofRect, Dbrussel, LnAndOpdr, Big 4 nieuw, SR2009, LnOmzet, LnTA, Dverlies2009, GPER2009

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	392,770	16	24,548	71,101	,000 ^a
	Residual	159,509	462	,345		
	Total	552,279	478			

a. Predictors: (Constant), Genoteerd, NWM, Ddec-maart, TW2009, CR2009, nieuwe revisor 2009, RentTA2009, DNatofRect, Dbrussel, LnAndOpdr, Big 4 nieuw, SR2009, LnOmzet, LnTA, Dverlies2009, GPER2009

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-1,581	,251		-6,302	,000
	LnOmzet	,192	,021	,322	9,117	,000
	LnTA	,154	,021	,260	7,280	,000
	LnAndOpdr	,200	,028	,210	7,188	,000
	NWM	-,001	,001	-,047	-1,782	,075
	nieuwe revisor 2009	,111	,059	,048	1,877	,061
	Dverlies2009	,161	,086	,068	1,869	,062
	Ddec-maart	-,144	,091	-,040	-1,575	,116
	DNatofRect	,336	,101	,084	3,313	,001
	Dbrussel	,005	,146	,001	,037	,971
	RentTA2009	,005	,010	,018	,530	,596
	Big 4 nieuw	,606	,060	,282	10,118	,000
	GPER2009	,000	,000	,057	1,549	,122
	SR2009	,001	,001	,019	,643	,521
	CR2009	-,003	,006	-,013	-,481	,631
	TW2009	1,417E-7	,000	,009	,255	,799
	Genoteerd	,613	,166	,096	3,693	,000

a. Dependent Variable: LnHonorarium

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,667 ^a	,444	,443	,80198
2	,755 ^b	,570	,568	,70668
3	,799 ^c	,638	,636	,64876
4	,826 ^d	,682	,679	,60907
5	,832 ^e	,692	,688	,59996
6	,836 ^f	,699	,695	,59391
7	,838 ^g	,702	,698	,59097
8	,840 ^h	,705	,700	,58866

a. Predictors: (Constant), LnTA

b. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw

c. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet

d. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr

e. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd

f. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd, DNatofRect

g. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd, DNatofRect, GPER2009

h. Predictors: (Constant), LnTA, Big 4 nieuw, LnOmzet, LnAndOpdr, Genoteerd, DNatofRect, GPER2009, Dverlies2009

4. Regressievergelijking: evolutie audithonoraria 2007-2008

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,808 ^a	,652	,649	,69037

a. Predictors: (Constant), TW, NWM, RentTA, CR, JAAR, Ddec-maart, SR, LnAndOpd, LnOmzet, Dverlies, GPER, LnTA

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	990,724	12	82,560	173,223	,000 ^a
	Residual	528,088	1108	,477		
	Total	1518,812	1120			

a. Predictors: (Constant), TW, NWM, RentTA, CR, JAAR, Ddec-maart, SR, LnAndOpd, LnOmzet, Dverlies, GPER, LnTA

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-1,563	,164		-9,529	,000
	LnTA	,174	,017	,281	10,244	,000
	LnAndOpd	,245	,019	,267	12,683	,000
	LnOmzet	,227	,016	,371	13,973	,000
	JAAR	,088	,042	,038	2,127	,034
	Dverlies	,079	,068	,029	1,167	,244
	Ddec-maart	-,155	,068	-,041	-2,292	,022
	RentTA	,002	,007	,005	,218	,828
	GPER	9,305E-5	,000	,082	3,111	,002
	SR	,000	,001	-,018	-,922	,357
	CR	-,006	,005	-,021	-1,131	,258
	NWM	,000	,000	,076	4,063	,000
	TW	8,381E-9	,000	,001	,033	,974

a. Dependent Variable: LnHonorarium

5. Regressievergelijking: impact variabelen 2007-2008

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,810 ^a	,656	,649	,69014

a. Predictors: (Constant), interAndOpdr, interNWM, RentTA, interCR, Ddec-maart, GPER, SR, interTA, JAAR, LnAndOpd, LnOmzet, interverlies, CR, interGPER, LnTA, interRTA, TW, Dverlies, interSR, intertw, interDecmaart, interomzet, NWM

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	996,321	23	43,318	90,949	,000 ^a
	Residual	522,490	1097	,476		
	Total	1518,812	1120			

a. Predictors: (Constant), interAndOpdr, interNWM, RentTA, interCR, Ddec-maart, GPER, SR, interTA, JAAR, LnAndOpd, LnOmzet, interverlies, CR, interGPER, LnTA, interRTA, TW, Dverlies, interSR, intertw, interDecmaart, interomzet, NWM

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-1,610	,219		-7,349	,000
	JAAR	,145	,305	,062	,477	,633
	Dverlies	,104	,098	,038	1,059	,290
	GPER	9,344E-5	,000	,082	2,397	,017
	SR	-,001	,001	-,027	-,978	,328
	CR	,000	,007	-,003	-,144	,885
	NWM	,000	,001	-,044	-,283	,777
	TW	-1,235E-7	,000	-,014	-,371	,710
	Ddec-maart	-,161	,098	-,043	-1,650	,099
	LnAndOpd	,262	,021	,286	12,754	,000
	LnOmzet	,223	,020	,364	10,972	,000
	LnTA	,180	,017	,290	10,344	,000
	RentTA	,012	,010	,038	1,141	,254
	interomzet	,000	,026	-,001	-,011	,991
	intertw	9,559E-7	,000	,071	1,287	,198
	interCR	-,014	,012	-,030	-1,207	,228
	interSR	,001	,002	,015	,401	,688
	interNWM	,000	,001	,117	,761	,447
	interverlies	-,056	,136	-,016	-,413	,679
	interTA	-2,655E-8	,000	-,039	-1,126	,260
	interGPER	-3,258E-5	,000	-,019	-,493	,622
	interRTA	-,020	,015	-,047	-1,336	,182
	interDecmaart	,000	,136	,000	-,007	,995
	interAndOpdr	-,001	,000	-,052	-2,521	,012

a. Dependent Variable: LnHonorarium

6. Regressievergelijking: Evolutie audithonoraria 2008-2009

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,787 ^a	,620	,615	,67649

a. Predictors: (Constant), TW, Dverlies, Ddec-maart, NWM, CR, Jaar, LnAndopd, SR, LnOmzet, RentTA, LnTA, GPER

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	724,978	12	60,415	132,014	,000 ^a
	Residual	445,282	973	,458		
	Total	1170,260	985			

a. Predictors: (Constant), TW, Dverlies, Ddec-maart, NWM, CR, Jaar, LnAndopd, SR, LnOmzet, RentTA, LnTA, GPER

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-1,810	,177		-10,222	,000
	LnOmzet	,212	,016	,348	13,212	,000
	LnTA	,223	,017	,377	13,392	,000
	LnAndopd	,251	,021	,270	12,066	,000
	Jaar	-,023	,043	-,010	-,527	,598
	Dverlies	,242	,068	,099	3,552	,000
	RentTA	,007	,008	,026	,961	,337
	GPER	3,440E-5	,000	,040	1,242	,215
	SR	,001	,001	,019	,837	,403
	CR	-,004	,005	-,018	-,850	,395
	NWM	1,964E-5	,000	,016	,805	,421
	Ddec-maart	-,178	,073	-,048	-2,427	,015
	TW	-4,881E-7	,000	-,050	-1,444	,149

a. Dependent Variable: LnHonorarium

7. Regressievergelijking: Impact variabelen 2008-2009

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,791 ^a	,626	,617	,67479

a. Predictors: (Constant), InterNWM, LnTA, CR, Jaar, Ddec-maart, NWM, RentTA, GPER, InterTW, SR, LnAndopd, InterDVerlies, LnOmzet, InterGPER, InterCR, Dverlies, InterAndOpd, InterRentTa, TW, InterSR, InterDdecmaart, InteractieOmzet, InterTA

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	732,228	23	31,836	69,918	,000 ^a
	Residual	438,033	962	,455		
	Total	1170,260	985			

a. Predictors: (Constant), InterNWM, LnTA, CR, Jaar, Ddec-maart, NWM, RentTA, GPER, InterTW, SR, LnAndopd, InterDVerlies, LnOmzet, InterGPER, InterCR, Dverlies, InterAndOpd, InterRentTa, TW, InterSR, InterDdecmaart, InteractieOmzet, InterTA

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-2,004	,246		-8,128	,000
	LnOmzet	,211	,023	,347	9,156	,000
	LnTA	,246	,024	,415	10,397	,000
	LnAndopd	,223	,028	,240	7,946	,000
	Jaar	,505	,362	,232	1,395	,163
	Dverlies	,228	,095	,093	2,393	,017
	RentTA	,007	,011	,023	,621	,535
	GPER	4,918E-5	,000	,057	1,604	,109
	SR	,001	,001	,015	,463	,644
	CR	-,011	,008	-,045	-1,311	,190
	NWM	1,728E-5	,000	,014	,698	,485
	TW	-9,174E-7	,000	-,093	-2,275	,023
	Ddec-maart	-,120	,103	-,032	-1,164	,245
	InteractieOmzet	-,005	,033	-,022	-,147	,883
	InterTA	-,056	,034	-,265	-1,676	,094
	InterAndOpd	,047	,042	,047	1,111	,267
	InterDVerlies	-,005	,137	-,002	-,036	,972
	InterDdecmaart	-,102	,146	-,046	-,696	,487
	InterRentTa	-6,842E-5	,015	,000	-,004	,996
	InterGPER	9,758E-5	,000	,030	,960	,337
	InterSR	,001	,002	,025	,553	,581
	InterCR	,010	,011	,034	,943	,346
	InterTW	1,170E-6	,000	,053	1,552	,121
	InterNWM	-,001	,001	-,040	-1,957	,051

8. Regressievergelijking: Evolutie audithonoraria 2007-2009

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,780 ^a	,609	,604	,68958

a. Predictors: (Constant), NWM, RentTA, Ddec-maart, TW, CR, Jaar, LnAndOpdr, SR, LnOmzet, GPER, LnTA, Dverlies

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	718,660	12	59,888	125,941	,000 ^a
	Residual	461,736	971	,476		
	Total	1180,396	983			

a. Predictors: (Constant), NWM, RentTA, Ddec-maart, TW, CR, Jaar, LnAndOpdr, SR, LnOmzet, GPER, LnTA, Dverlies

b. Dependent Variable: LnHonorarium

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-1,471	,184		-8,001	,000
	LnAndOpdr	,276	,021	,292	12,978	,000
	LnOmzet	,188	,017	,318	11,344	,000
	LnTA	,196	,016	,337	12,150	,000
	Jaar	,012	,044	,005	,261	,794
	Dverlies	,141	,070	,056	2,005	,045
	Ddec-maart	-,096	,077	-,025	-1,254	,210
	RentTA	,007	,008	,023	,860	,390
	GPER	,000	,000	,079	2,932	,003
	SR	,000	,001	,010	,401	,688
	CR	,008	,005	,035	1,588	,113
	TW	-1,281E-7	,000	-,011	-,460	,646
	NWM	2,692E-5	,000	,006	,288	,774

a. Dependent Variable: LnHonorarium

Auteursrechtelijke overeenkomst

Ik/wij verlenen het wereldwijde auteursrecht voor de ingediende eindverhandeling:

Evolutie van de audithonoraria tijdens de financiële crisis.

Richting: **master in de toegepaste economische wetenschappen:
handelsingenieur-accountancy en financiering**

Jaar: **2011**

in alle mogelijke mediaformaten, - bestaande en in de toekomst te ontwikkelen - , aan de Universiteit Hasselt.

Niet tegenstaand deze toekenning van het auteursrecht aan de Universiteit Hasselt behoud ik als auteur het recht om de eindverhandeling, - in zijn geheel of gedeeltelijk -, vrij te reproduceren, (her)publiceren of distribueren zonder de toelating te moeten verkrijgen van de Universiteit Hasselt.

Ik bevestig dat de eindverhandeling mijn origineel werk is, en dat ik het recht heb om de rechten te verlenen die in deze overeenkomst worden beschreven. Ik verklaar tevens dat de eindverhandeling, naar mijn weten, het auteursrecht van anderen niet overtreedt.

Ik verklaar tevens dat ik voor het materiaal in de eindverhandeling dat beschermd wordt door het auteursrecht, de nodige toelatingen heb verkregen zodat ik deze ook aan de Universiteit Hasselt kan overdragen en dat dit duidelijk in de tekst en inhoud van de eindverhandeling werd genotificeerd.

Universiteit Hasselt zal mij als auteur(s) van de eindverhandeling identificeren en zal geen wijzigingen aanbrengen aan de eindverhandeling, uitgezonderd deze toegelaten door deze overeenkomst.

Voor akkoord,

Hollon, Hanne

Datum: **29/05/2011**